

ODJECI DRUGOG ZASJEDANJA AVNOJ-a MEĐU BERCIMA

Zoran Kovačev

U vrijeme zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Jajcu Prva dalmatinska brigada nalazila se na otoku Hvaru, grupno posjednuvši uvale koje je neprijatelj mogao koristiti za iskrcavanje. Tadašnji komesar brigade Ante Kronja sjeća se da je Štab brigade prva podrobnija obavještenja i tumačenja odluka AVNOJ-a dobio od drugova Vicka Krstulovića i Andrije Božanića kad su se vratili iz Jajca, a to je moglo biti sredinom prosinca 1943. godine. O tom povijesnom događaju informirani su partijsko-politički rukovodioci bataljona, a dalje sistematsko upoznavanje boračkog sastava bilo je onemogućeno, kako nedostatkom pisanih tekstova, tako i činjenicom da su bataljoni tih dana bili angažirani borbom na Korčuli, a zatim prebacivani na Vis. Dva prosinačka broja »Slobodne Dalmacije« objavila su samo vijest da je na skupštini AVNOJ-a formiran Nacionalni komitet s imenima povjerenika te naslove donesenih odluka, što je bilo nedovoljno da bi se prišlo temeljitijem tumačenju odluka AVNOJ-a boračkom sastavu.

Bila je povoljna okolnost što je 14. prosinca održana u Bolu na Braču Prva konferencija USAOH-a za Dalmaciju na kojoj je nekoliko sudionika govorilo o značaju Drugog zasjedanja AVNOJ-a, čijim su odlukama udareni temelji slobodne demokratske federativne Jugoslavije. O tome su govorili Vicko Krstulović, Ante Raos i Ziki Bulat. Među zadacima koje je konferencija postavila bili su i ovi:

i

— Učvrstiti NOO-e, da se na njih mogu s najvećim pouzdanjem osloniti AVNOJ i Nacionalni komitet;

—i Najupornija borba za ostvarenje odluka II zasjedanja AVNOJ-a pod čijom zastavom, a na čelu s našim maršalom Titom idemo u susret slobodnoj sutrašnjici.

Omladinski delegati iz naše brigade po dolasku s konferencije u jedinice prenosili su saznanja o sudbonosnim odlukama donesenim u Jajcu. Prilike za sređenije izučavanje tog materijala stekle su se dolaskom brigade na Vis.

Najbrže se proćulo da je drugu Titu dodijeljeno zvanje maršala. To i nije bilo saopćavano »nadležnim« putem, jer za tim nije bilo ni potrebe. Odmah svima shvatljivo i s veseljem dočekano, udomaćilo se u običnim razgovorima i službenim aktima prirodno i neusiljeno. U zidnim novinama i partizanskom kolu pojavili su se nevjesti ali iskreni stihovi kao: »Naša vojska nije mala, mi imamo Tita za maršala«; »Pod vodstvom Tita nam maršala borimo se protiv vlasti kapitala«; »To je nama naša borba dala da imamo Tita za maršala«; »Druže Tito, maršale, naša borba takva je«; »Maršal Tito naša dika, živjela nam republika« ...

I ranije su politički radnici u jedinicama obrađivah mnoge teme koje su uobličavale viziju društvene zajednice za koju se borimo, kao što su: Uloga KPJ u NOB-u, Klasa i klasna borba, O partiji, Diktatura proletarijata, Karakter drugog svjetskog rata, Komunistička partija i tko su sve saveznici okupatora, Nacionalno pitanje u svjetlosti NOB-a, Fašizam i radnička klasa, Seljačko pitanje, Narodnooslobodilački odbori organi narodne vlasti, Anti-hitlerovska koalicija itd. Tako se izučavanjem vlastite društvene prakse sagledavala primjena revolucionarne teorije na naše konkretne uvjete. Kada su na Drugom zasjedanju AVNOJ-a jasno obilježene konture nove jugoslavenske zajednice, težište idejno-političkog rada bilo je na izučavanju njegovih odluka. Partijci i SKOJ-evci znatno su poboljšavali kvalitetu političkog rada, istupanjem na četnim i bataljonskim konferencijama ili kroz pojedinačne razgovore s drugovima koji nisu bih organizirani. Valja reći da je krajem 1943. brigada imala 1404 borca, među kojima 210 partijaca, 69 kandidata i 482 člana SKOJ-a, što znači da je u aktivni partijsko-politički život bio uključen 761 borac i rukovodilac ili 54% ukupnog ljudstva.

Prema bilješkama Georgine Pavlović na sastanku komiteta SKOJ-a 1. bataljona u siječnju 1944. godine u vezi sa Drugim zasjedanjem AVNOJ-a doneseni su zaključci: »Do 20. ov. mjeseca da se obradi ovaj politički materijal:

- 1) Politički referat druga Tita
- 2) Rezolucije
- 3) Iz »Iskre« da se obradi prvi članak

Na sastanku brigadnog komiteta SKOJ-a od 14. siječnja 1944, postavljeni su, među ostalim, i ovi zadaci:

»Od 15. I do 15. II — 44. proraditi: „

- 1) Rezolucije sa Drugog zasjedanja AVNOJ-a
- 2) Titov referat sa II zasjedanja AVNOJ-a
- 3) Prvi članak iz »Iskre«, koji govori o Nacionalnom komitetu
- 4) Prvi članak iz »Omladinskog borca«, kao i članak iz »Mi mladi« pod naslovom »Položeni su čvrsti temelji naše budućnosti«

Ovo treba da nauči svaki SKOJ-evac...«

Početakom ožujka politodjel 26. divizije izradio je plan po kome su sve jedinice proučavale ove teme: 1) Versajska Jugoslavija •— 27. mart — slom Jugoslavije; 2) Razvitak i ciljevi NOP-a; 3) Razvitak narodnooslobodilačke vlasti od NO odbora do AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta; 4) Nova federativna Jugoslavija. Tada su već postojale brošure s materijalima Drugog zasjedanja AVNOJ-a, te komentari u raznim listovima i časopisima. Sve je to našlo mjesta i u programu partijskog kursa koji je tada održavan pri Štabu brigade. Mirko Novović, zamjenik političkog komesara brigade u izvještaju od 15. ožujka navodi da su o Drugom zasjedanju AVNOJ-a održane bataljonske konferencije u 2. i 3. bataljonu, dok su 1. i 4. bataljonu, koji su se nalazili na položajima, održane konferencije po četama.

Sredinom ožujka novinar britanske radio-stanice snimao je tonsku reportažu o partizanima. Svi koji smo sudjelovali pjesmom i govorom u snimanju bili smo veoma ponosni, imajući na umu riječi druga Tita izgovorene na Drugom zasjedanju AVNOJ-a: »... Možda nikada ni jedan mali narod nije tako skupo došao do toga da uvjeri svjetsku javnost da je krv koja je prolivena u Jugoslaviji, njegova krv, a ne onih sramnih izdajnika čije poglavice uživaju gostoprimstvo u savezničkim zemljama«.

Na Borovom polju 30. ožujka postrojili su se bataljoni i prištapske jedinice radi polaganja partizanske zakletve. Drugovima koji se već duže nalaze u oružanoj borbi nije to prvi put da daju časnu riječ da će se dosljedno boriti za narodnu slobodu. Skoro svi prisutni su već i dokazali u jurišima i u uzmacima, zadobivenim ranama i teškim iskušenjima duboku odanost ciljevima NOB-a. Ovo javno obećanje bilo je svečana potvrda obaveze koju je u sebi nosio svaki borac i rukovodilac. U tom smislu govorio je Ivan Romac, komesar brigade povezujući sadržaj zakletve s ostvarenjem odluka donesenih na zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu.

Na omladinskim konferencijama u okviru priprema za II kongres USAOJ-a postavljeni su zahtjevi za ostvarenje odluka AVNOJ-a, a u tom smislu gromovito je govorio i Vice Buljan, predsjednik Oblasnog NOO-a Dalmacije na prvomajskoj paradi na viškom aerodromu.

U izvještaju komiteta SKOJ-a 1. bataljona iz srpnja 1944. koga je potpisao Pero Pivčević, među ostalim se kaže: »Cete su radile o federativnom uređenju i ranije teme. SKOJ-evci uče i pomažu u diskusiji, vidi se da se osjećaju odgovornim, a ima ih koji najbolje odgovaraju... Politička svijest i želja za borbom je vrlo dobra... Osobito se to vidjelo kad se otišlo na Korčulu, gdje su omladinci od žeđi i umora padali, a nisu izostajala iza jedinice, željom da dođu u dodir s neprijateljem...«

Iz sačuvanih zapisa vidi se da su odluke AVNOJ-a prihvaćene srcem i razumijevanjem, dubljim saznanjem i sagledavanjem jasnijih obrisa društvene zajednice za koju se borilo i ginulo. Zbog toga su borci nerijetko tražili odgovore: o razlici između buržoaske i socijalističke demokracije, o ravnopravnosti nacija i nacionalnih manjina, o položaju sela i seljaka, zašto saveznici pružaju gostoprimstvo kralju, zašto NKOJ nazivamo privremenom vladom (Što će nam ono »privremena«?), zašto se u odlukama nigdje ne spominje republika, kada će početi radom komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača itd. S komesarima četa i političkim delegatima vodova održani su 16. srpnja sastanci da bi ih se osposobilo za davanje potpunih odgovora na sva pitanja o demokratskom i federativnom uređenju naše države. Krajem istog mjeseca počela se u četama proučavati Deklaracija III zasjedanja ZAVNOH-a o ravnopravnosti hrvatskog i srpskog naroda, o osob-

noj i imovinskoj sigurnosti, ravnopravnosti žena, slobodi vjeroispovjesti, o pasivnom i aktivnom pravu glasa s navršenih 18 godina, a borcima NOV bez obzira na godine života itd.

Malo je u tome bilo manifestacijskog, zaglušnih aplauza, ovačija i gromoglasnih parola. Više je bilo unutrašnje vedrine, intimne radosti što se oživotvoruju nade s kojima se krenulo u borbu. Uglavnom je to bio tihi napor da se potanko objasne korijeni i perspektive sebi i drugom, da se shvati suština, da svaki pojedinac uoči i svoj vlastiti ulog i ulogu. Sve te rezolucije partizanima nisu izgledale kao neočekivani darovi, kao nepoznati stavovi, nego kao čežnja vlastitom krvlju i znojem pretvorena u ozakonjenu stvarnost. Osjećali smo se kao putnik koji je, znajući cilj, mukotrpno prevalio tešku i važnu etapu, sa zadovoljstvom se osvrnuo i krenuo dalje. Kao poslanik koji je normalno očekivao plodove svog rada, mada su mu neprilike mogle napraviti štetu ili usporiti zrenje. Kao stvaralac koji je u svom djelu prepoznao sliku koju je u sebi već davno nosio.

Proučavanjem odluka vrhovnog zakonodavnog tijela Jugoslavije postalo je sasvim jasno da mi ne rušimo samo staro državno i društveno uređenje, već i da izgrađujemo našu novu državu. Premda se u odlukama nigdje ne govori o republičkom uređenju, republika je bila stalno prisutna u mislima boraca, kao nešto samo po sebi razumljivo i neizbježno. U povodu toga ispričat ću jedan događaj. U okviru takmičenja 28. srpnja je provjeravano koja je jedinica najbolje savladala političke teme. U hladovini rogača iznad Komize stigao je iz svakog bataljona po jedan vod za koga se pretpostavljalo da će se najbolje »plasirati«. Iz 1. bataljona upućen je moj vod. Pitanja je postavljala i ocjene davala jedna drugarica, vjerojatno iz nekog štaba ili komiteta. Iz našeg voda najčešće smo odgovarali Krasna Nola, vodnik Mario Paviškov, Ante Bačinić i ja. Najviše pitanja odnosilo se na odluke II zasjedanja AVNOJ-a. Mene je dopalo pitanje o federativnom uređenju. Kazao sam sve što sam znao, od pojma nacije do bratstva i jedinstva skovanog u borbi do ravnopravnosti federalnih republika u novoj Jugoslaviji. Pa ipak po ocjeni drugarice — ispitivača odgovorom nisam sasvim zadovoljio, jer sam govorio o republikama, koje se ne spominju u odluci AVNOJ-a. To je začudilo sve prisutne. Očigledno, drugarica se kruto držala »slova zakona«, ali na

insistiranje ostalih sudionika ipak je priznala da je poveljom donesenom u Jajcu de facto ukinuta monarhija i uspostavljena republika, iako o tome ništa ne piše.

Poslije dolaska druga Tita, Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta na Vis, imali smo prilike i neposredno vidjeti funkcioniranje najviših državnih i političkih organa. Dio rukovodećeg kadra slušao je izlaganje Ivana Ribara, predsjednika AVNOJ-a i nekih njegovih članova. Sve je to jačalo odgovornost boraca za obranu otoka i davalo još više borbenog poleta i u predstojećim borbama. Zaljubljenost boraca u novu demokratsku i federativnu Jugoslaviju, te mržnja prema slugama okupatora i kraljevskoj vladi bila je tolika, da je u vrijeme dolaska Šubašića kao predstavnika izbjegličke vlade radi sklapanja sporazuma sa NKOJ-em, dio drugova postavljao pitanje: da li se time odstupa od ciljeva NOB-a i od odluka II zasjedanja AVNOJ-a. Zbog toga se prišlo temeljitom objašnjavanju ovog sporazuma, koji je predstavljao veliki diplomatski uspjeh, jer su tekovine NOB-a i odluke iz Jajca ostale netaknute, a sporazumom su utrti putevi za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Tim povodom održan je 18. srpnja sastanak s rukovodiocima u brigadi, na kome je, prema sačuvanoj bilješci Pere Pivčevića, među ostalim rečeno da je »sporazum rezultat naših pobjeda i nije odstupanje od linije, a sporazum znači poraz reakcije u zemlji...« U tom je smislu sutradan »politkom brigade održao konferenciju sa cijelom brigadom o značaju formiranja nove vlade u inostranstvu i o situaciji u zemlji« (citat iz operacijskog dnevnika brigade). Poslije je to pitanje obrađivano po četama.

U izvještaju Dušana Korača, komesara 26. divizije, koji je uputio 20. srpnja 1944. komesaru VIII korpusa, među ostalim navodi se i slijedeće: »Novi plan političkog rada postavljen krajem juna sadrži slijedeće teme: 1) »Sporazum Nacionalnog komiteta sa vladom Šubašića«, 2) »Odluke III zasjedanja ZAVNOH-a«, 3) »Fašizam i demokracija«, 4) »Ciklus tema o SSSR-u«... Plan je postavljen na širokoj osnovi, da se između tema može ubacivati sav materijal, koji bi u međuvremenu izašao... U političkom radu nije bilo većih skretanja ni pogrešaka osim izvjesnih nepravilnih komentara i tumačenja sporazuma Nacionalnog komiteta sa Šubašićem, u vrijeme kada je on vođen i neposredno poslije njega. Ovo je bilo više iz neobavještenosti o stvarnom stanju, a ni u kom

slučaju uticaj neprijatelja...« Ova ocjena se odnosi na cijelu 26. diviziju, pa navedena konstatacija obuhvaća i Prvu dalmatinsku brigadu.

U operacijskom dnevniku brigade, 8. kolovoza 1944, u odjeljku »Politički rad«, zapisano je da se u jedinicama obrađivala tema »O izdajstvu vodstva HSS«.

Na proslavi dvogodišnjice Prve dalmatinske drug Tito je po red ostalog rekao: »Mi smo i ostajemo vjerni odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Mi ostajemo kod toga da naši narodi sami svojom slobodnom voljom izaberu oblik unutrašnjeg uređenja«.

S kakvim se ponosom i ozbiljnošću uvriježio pojam državnosti među borbicima, govori i ova anegdota. Na engleskom desantnom brodu koji je srpnja 1944. prevezio naše ljudstvo na Korčulu, nekoliko boraca samovoljno se poslužilo obrocima suhe hrane namijenjene engleskoj brodskoj posadi. Povratkom na Vis, kroz analizu akcije, ovaj slučaj oko suhih obroka podvrgnut je kritici, a neki diskutanti označili su to kao »međudržavni incident« koji bi mogao nepovoljno utjecati na odnose između dvije savezničke države.

Poslije oslobođenja Sumartina, rujna 1944. godine, 1. bataljon se nalazio u Nerežišću. Na političkoj nastavi pažnju je privukla Tanjugova vijest da je SSSR tražio dozvolu da trupe Crvene armije prijeđu našu granicu radi ratnih operacija protiv snaga hitlerovske koalicije, a da će se poslije toga povući s našeg državnog teritorija. Zanimanje je izazvala i vijest da se Nacionalni komitet odrekao pomoći UNRRA-e (organ UN za pomoć i obnovu) jer je bila uvjetovana instaliranjem specijalnog stranog aparata preko kojega bi se dijelila ta pomoć. U skladu s odlukama II zasjedanja AVNOJ-a, borci su s odobravanjem primili poteze naše vlade, koji su potvrđivali našu nezavisnu poziciju.

Na godišnjicu zasjedanja AVNOJ-a jurišalo se za slobodu Knina u nadi da će se slijedeća obljetnica slaviti u mirnodopskim uvjetima. U siječnju 1945. pripadnici brigade sudjelovali su u demonstracijama po šibenskim ulicama povodom pokušaja kralja Petra da razbije sporazum Tito-Šubašić. S parolama »Živio AVNOJ« glasali su prvi put na izborima za organe narodne vlasti u Obrovcu.

Bitka za oslobođenje Bihaća bila je i povod da se podsjetimo na Prvo zasjedanje AVNOJ-a koje je prethodilo historijskim odlu-

kama u Jajcu. Razbijajući staru jugoslavensko-talijansku granicu nosili smo u srcima odluku o priključenju Slovenskog primorja, Beneške Slovenije, Istre i hrvatskih jadranskih otoka Jugoslaviji.

Prije izbora za Ustavotvornu skupštinu naša je brigada držala demarkacionu liniju oko Pule u kojoj su tada bili Englezi. U toku žive predizborne aktivnosti brigadni bilten donio je karikaturu koja je prikazivala kralja Petra kako se okliznuo po kuglicama i pri tome mu je spala kruna s glave dok izgovara: »Dovraga i te kuglice!« Naime, tajnost izbora bila je zagarantirana glasačkim kuglicama. Tu karikaturu prenijela je na svojim stranicama beogradska »Borba« diljem Jugoslavije.

Konačno, na izborima za konstituantu studenoga 1945. godine ljudstvo Prve dalmatinske glasalo je jedinstveno za listu Narodnog fronta, dajući svoj glas i u ime onih drugova koji su na Jajcu, Prozoru, Tjentištu, Klisu i drugim poprištima svojim životima dokazali svoje opredjeljenje za demokraciju, slobodu, bratstvo i jedinstvo, ravnopravnost i socijalnu pravdu.

VEZISTI

Ivo

Perkušić

Do kraja 1943. godine jedinice brigade održavale su vezu uglavnom kuririma-pješacima, ponekad ugovorenim signalima (svjetleće rakete i drugi svjetlosni i zvučni signali), a sporadično i u zanemarujuće malim razmjerama telefonskim linijama. Međutim, za vezu sa štabom divizije upotrebljavala se radio-stanica.

Dolaskom na Vis formirana je četa za vezu. Za njenog komandira postavljen je Đuro Bulović, a za njegova zamjenika Vjekoslav Zidić. Za političkog komesara imenovan je Mićo Viličić, ali ga je ubrzo smjenio Ante Ercegović. Pomoćnik komesara bio je Mario Inić. Pri formiranju čete bilo je znatnih poteškoća, posebno u nedostatku stručnog kadra i u pomanjkanju sredstava veze. Naime, veoma malo je bilo boraca koji su imali nekog znanja iz službe veze, pa su određivani za popunu obični borci koji se nisu nikad ranije sretali sa bilo kakvim sredstvima, a kamoli onim složenijim. Jezgro kadra sačinjavah su uglavnom oni drugovi što su u vojsci stare Jugoslavije služili u jedinicama veze. Uz njih su se uklapali i učili i ostali pripadnici naše čete.

Provodila se intenzivna obuka, kako u tehničkom, tako i u taktičkom pogledu, tako da se četni kolektiv dosta brzo osposobio za izvršavanje zadataka koji su se postavljali pred našu jedinicu. Održavani su razni kursevi, kao telefonski, radio-telegrafski i drugi. U »Operacionom dnevniku« brigade pod datumom od 1. travnja 1944. je zapisano: »Četa za vezu: Nastavljeno je opravkom linija. Održani su praktično-teoretski časovi o telefonskoj službi, čitanje i praktična nastava o signalizaciji, vježbe sa signalnim bar-

jačićima. Navečer je održana politička konferencija«. To je šturi zapis o jednom iz dugog niza aktivnošću bogatih dana.

Vrlo živo radilo se i na političkom izgradnji ljudstva. Cjelokupna jedinica je 30. ožujka 1944. položila zakletvu vjernosti oslobodilačkoj borbi i svom narodu. Toga dana nebo je bilo vedro a horizont bistar, kao što nam je bio jasan i cilj za koji se borimo. Za komesarom smo svečano u horu izgovarali dijelove rečenica najveće rodoljubive i časne obveze radnom narodu Jugoslavije: »Mi, narodni partizani Jugoslavije, latili smo se oružja za nemilosrdnu borbu protiv krvoločnih neprijatelja koji porobiše našu zemlju i istrebljuju naše narode. U ime slobode i pravde našeg naroda, zaklinjemo se da ćemo disciplinovano, uporno i neustrašivo, ne štedeći svoje krvi i živote, voditi borbu do potpunog uništenja fašističkih osvajača i svih narodnih izdajnika«.

Popuna neophodnim materijalom, kao što su radio-stanice, izvori za napajanje (akumulatori, baterije i generatori), telefonski aparati i kablovi, u početku je išla sporo. Nestašicu tih sredstava otklanjali smo otimanjem od neprijatelja u borbama koje su vodile naše jedinice po srednjodalmatinskim otocima, počevši od ožujka 1944. Iz svake akcije četa je izlazila bogatija sredstvima veze, tako da je višak sredstava odvajala i za jedinicu veze pri štabu 26. divizije. Tako je u akciji iznad Jelse na Hvaru, u ožujku, zaplijenjeno 4 telefona i odgovarajuća količina kabla. Na Korčuli travnja iste godine, pored ostalog, 12 radio-stanica. Slijedećeg mjeseca na Šolti jedan ručni reflektor, radiofonski aparat američkog porijekla i jedan telefon. Krajem srpnja iz akcije na Mljetu donesena je jedna njemačka radio-stanica. Sredinom kolovoza u zasjedi na Pelješcu pala je u naše ruke jedna, a početkom narednog mjeseca prilikom izbacivanja njemačkog bataljona koji se iskrcao na Hvar još jedna radio-stanica. Na Sumartinu je zaplijenjeno 12 radio-stanica, 3 telefonske centrale, 12 poljskih telefona i oko 10 kilometara telefonskog kabla. Kako smo se brižno odnosili prema tehničkim sredstvima pokazuje i ovaj primjer.

U okviru priprema čete za desantni prepad na Šoltu održan je partijski sastanak na kome je određeno da jedan vod s najboljim borcima i zamjenikom komandira čete sudjeluje u ovoj akciji. Među borcima koji su odabrani za Šoltu bio je i Vice Grbić. Rođen je na Makarskom primorju u siromašnoj težačkoj obitelji.

Iako nedovoljno pismen, shvatio je da je njegovo mjesto u narodnooslobodilačkom pokretu. Iako je imao mogućnosti da u jesen 1944. kao vrlo mlad sa svojom porodicom ode u zbjeg u El Shat, on je to odbio i priključio se našoj brigadi na Visu. Kad su se tražili dobrovoljci za akcije uvijek se javljao među prvima. Uvijek je ispoljavao nesebično zalaganje i disciplinu, vehko požrtvovanje i hrabrost. Borcima je služio za primjer a kod rukovodilaca je stekao puno povjerenje.

Poslije prevoženja s Visa iskricali smo se u uvalu Senjska. Pri izdavanju zapovijesti izričito je naglašeno da se po završetku borbe pokupi sav telefonski kabel jer se s njim veoma oskudijevalo. Tri telefonista pod rukovodstvom druga Vice određena su za obezbjeđenje telefonske veze s 3. bataljonom. U toku cijele akcije veza s ovom jedinicom bila je neprekidna i besprijekorna. Kad je borba utihnula ljudstvo našeg voda okupilo se na unaprijed određenom mjestu, ali Vicina grupa nije stigla. Naš povratak na Vis bio je opterećen brigom i nagađanjima o sudbini Vicine trojke. U našim glavama radale su se zle slutnje.

Poslije tri dana pojavili su se u jedinici i sve nas obradovali. Ispričah su uzrok zbog kojeg su zakasnili da se ukrcaju na brodove koji su nas evakuirali. Naime, po završetku akcije njegova je trojka počela prikupljati telefonsku žicu. Pri tome su naišli na teško ranjenu drugaricu. Prekinuli su svoj posao da bi ranjenu i iznemoglu drugaricu prenijeli do brigadnog previjališta, koje se nalazilo u uvali gdje smo se iskricali. Shvaćajući dosljedno svoj zadatak Vice je vratio svoju trojku da pokupi ostatak kabela. Kad su završili posao i stigli na mjesto ukrcaja, brodovi su s ukrcajnim jedinicama otplovili za Vis.

Nije bilo baš ugodno ostati na otoku na kojem su se i dalje nalazili Nijemci. Vice nije dozvolio bezglavost i malodušnost. Po- duzeo je sve da se pokupe telefonske linije koje je neprijatelj ostavio prilikom povlačenja, kad su ga odgurnuli naši bataljoni. Pod zaštitom mraka, bez motalice, ovijajući žicu oko ruke sakupili su dva kilometra kabela. Sutradan su uspostavili kontakt sa drugovima iz NOO-a Šolta uz čiju pomoć je organiziran povratak na Vis. Sobom su u jedinicu donijeli sav telefonski materijal kojim su bili zaduženi za izvršenje zadatka i još dva kilometra kabela

otetog pred nosom okupatora. Tada Vice nije bio član KPJ. Poginuo je travnja 1945. kao član Partije na Grobničkom polju.

Na Visu je ljudstvo naše čete opsluživalo tri male induktorske telefonske centrale svaka sa po deset priključaka, na kojima su radile i dvije drugarice: Desa Štrkalj i Ljubica Boban. U prvoj polovini kolovoza primili smo od saveznika pet radio-stanica s generatorima na nožni pogon i desetak radiofonki za govorni saobraćaj na kratkim odstojanjima od par kilometara (toki-voki). Tada je pri štabu divizije održan kurs za rukovanje s ovim sredstvima na koji je iz naše čete upućeno nekoliko drugova, među kojima Ivo Kurtić i ja. Radi osposobljavanja za rad na jačim radio-stanicama upućeni su na obuku u našu bazu u Italiji Pave Relja, Vinko Kuzmić i Trogiranić Rožić koji je poginuo travnja 1945. na Grobničkom polju. U ljeto 1944. formirani su vodovi za vezu bataljona.

U djelokrug rada naše čete spadao je i poštanski promet. Iz jedinice su prikupljana osobna pisma boraca i preko odgovarajućeg organa divizije upućivana su dalje naslovniku. I obratno. Pričali su mi drugovi koji su bili u brigadi od fijenog početka, da je poneko pismo stizalo iz Dalmacije borcu kada se brigada nalazila u Crnoj Gori nedaleko od Nikšića. Tada nije bilo čete za vezu. Sada na Visu dostava ličnih pisama bila je još učestalija i točnija. Nisam se toliko čudio kad bi stizala pisma borcima od rodbine koja se nalazila u zbjegu u Africi, koliko me očaravala činjenica da su drugovi primali pošiljke od svojih kuća na okupiranom teritoriju s nesumnjivim dokazom da su i njihove porodice primile pismo od borca iz brigade. Putovala su ta pisma u kurirskim torbicama od jedne partizanske teritorijalne komande do druge, od jednog narodnooslobodilačkog odbora do drugog. Na teritoriju okupiranom od neprijatelja išle su pošiljke tajnim kanalima i ilegalnim punktovima dok ne bi stigle u ruke onome kome su adresirane. Uručivale su ih krišom »listonoše«, često u licu dječaka, nerijetko i djeteta ili starice koji su partizanska pisma nosili skriveno u njedrima. Jedina mana u svemu tome bila je što su na omotnicama ispisivane pune adrese jedinica, što je nepozvanim pružalo mogućnost da dođu do podataka koje je trebalo držati u tajnosti. To je istovremeno i posredno govorilo da ni naša cenzura osobnih pisama, za koju je bio zadužen komesar

naše čete, nije bila dovoljno stroga. Ali, i otvoreni razgovori preko telefona i radio-stanica koji su se ponekad vodili u to vrijeme, mogli su nam i vjerojatno su nam nanosili štetu kad ih je neprijatelj uspio uhvatiti.

Našoj četi pripadali su i kuriri štaba brigade. Bili su brzonogi, a ponekad i bosonogi. Bili su odvažni i virio samostalni u obavljanju svog odgovornog posla. Pogotovo kad nije bilo radio ili telefonske veze ili kad bi ova tehnička sredstva zatajila. Zavidnih su često snalaženjem na nepoznatom terenu ili u neočekivanoj situaciji. Dovitljivo su izbjegavali neprijateljske zamke, a opažanjima s kurirskih putovanja više su puta bili od pomoći svojim starješinama u donošenju odluka. Spominjali su drugovi ranije kurire Krstu Đerđu, Đuru Kotoraja, Iliju Mirkovića i druge. Ovi sadašnji naslijedili su njihove vrline.

Tokom borbe za Sumartin na Braču rujna 1944. Štab brigade se nalazio na jednom uzvišenju zapadno od uporišta sv. Vid. Padine brda bile su minirane, a nije bilo vremena i snaga za razminiranje, pa je do jedinica trebalo stići zaobilazno, što je put činilo trostruko dužim od onog prečeg kroz minirani prostor. Kad je trebalo jedno naređenje hitno dostaviti bataljonima, Ljubo Runjić, inače šifrant latio se kurirskog posla, jer su svi kuriri bili zauzeti. Zaputio se ravno kroz minsko polje. S tog pravca nije ga skrenulo ni upozorenje Vase Đapića, načelnika Štaba brigade. Napregnuvši vid, koračao je najopreznije što je mogao. Izgledalo mu je nevjerojatno da je na odredište stigao neoštećen. Srce mu je snažno lupalo i poslije izlaska iz opasne zone. Dok je predavao poruku naprezao se da sakrije usplahirenost. Vratio se obilaznim putem, jer ići istom putanjom nije bilo ni nužno ni pametno.

Ubrzo zatim, po sličnom poslu otpremljen je Šišara, koji je bio krupniji i centimetrima i kilogramima od Runjića. Ali, on nije htio koračati prečacem kroz mine, već dužom i sigurnijom stazom. Kada su ga drugovi iz Štaba upitali, zadirkujući ga što ne ide pravcem kuda je prošao i Ljubo, Šišara je šalom i odgovorio: »Pod onim petnaestogodišnjim žgoljavcem ni mina ne može eksplodirati kad na nju nagazi«.

O snalažljivosti jednog kurira pričao mi je Zoran Kovačev. Brigada se u listopadu iskrcala u području Neum-Kleka. Izbijanjem u selo Duži, 1. bataljon dobio je zadatak da isturi osiguranje

prema Hutovu. Sa četom kojom je komandirao Rade Nikola komandant bataljona je poslao i kurira Ivana Krivu da bi se znalo gdje se nalazi položaj čete. Put se odužio i u smiraju dana osmotren je neprijateljski položaj. Počelo je pripucavanje. Kurir se morao odmah vratiti, a bio je umoran, neispavan, cipele su se raspale. Da mu je barem kakvo živinče da uzjaši i odmori noge! Dok je prolazio jednim ravnim udoljem koga je presijecao suhi potok učini mu se da vidi konja i to sa sedlom. Pomisli: »Možda je to priviđenje«. Ali, u noćnoj tišini lijepo se čuje kako pasući konj zubima otkida travke i kako zvekne neki metalni dio opreme. »Ima li smisla pokušati da ga uhvati? Da probam! Ako je halucinacija, barem ću se rastrijezniti«. Oprezno se primicao četveronožnoj spodobu da je ne preplaši, iskustvom poljoprivrednika. Čim je dohvatio dizgine baci se u sedlo. Konj se malo ktrzmao i poskakivao, ali ga je neočekivani jahač ubrzo ukrotio i produžio svojim putem. Prije nego što je predao Štabu bataljona poruku komandira Rade, zavezao je konja povoćem za jedno stablo. Đuro Kotoraš, komandant bataljona dade Krivi da nešto prezalogaji, pa mu naloži da se odmah vrati s narednjem da se Radina četa hitno vrati na novi zadatak. Pri tome doda: »Radi sigurnosti s tobom će ići drug Papak (Ante Vuletin) i jedna desetina«. Kurir to odbi kao nepotrebno, jer da će on brže sam obaviti taj zadatak, misleći pritom na osedlanog konja što ga čeka. Komandant se složi i Krivo ode, ali kad je prišao mjestu gdje je ostavio konja prenerazi se: paripu ni traga. Pregrizao je uzdu i pobjegao. »Majku mu ustašku!« opsova Krivo. Nije bilo druge nego put pod noge.

Tabani su mu bili u ranama, a valjalo je žuriti. Da ne bi zalutao u mraku nastojao je upoznati upadljive predmete na stazi kojom je prošao već dva puta. Odjednom osjeti neko šuštanje. Primiri se i načuli uši. Po glasovima koji su se približavali i razgovoru koji je čuo ocijeni da se ne radi o partizanskoj čeljadi. Kad mu dođoše na domašaj drmne ručnu bombu među njih. Dva civila ostadoše nepomično na zemlji, a jedan diže ruke u znak predaje. Krivo se približi šmajserom na »gotovs«. Silueta u vojničkoj uniformi tresući rukama iznad glave i drhtavim glasom saopći da su ona dvojica na zemlji općinski »dužnosnici«, a da je on domobranski satnik. Krivo ispitivački pogleda mu u cipele: baš

će dobro doći za izranjavane tabane. Zapovijedi satniku: »Skidaj cipele da obavim probnu vožnju«! Taman su pristajale, kao da su krojene po Krivinoj nozi, skoro nove, a uz to dovoljno razgažene. Sada je Krivo poletnije koračao goneći pred sobom bosonogog i razoružanog domobranskog »časnika« kojega je Stab bataljona uputio Štabu brigade na dalji postupak.

Za vrijeme bitke za oslobođenje Knina studenog 1944. naša je četa imala zadatak da pored obezbjeđenja veze s jedinicama brigade uspostavi i direktnu telefonsku liniju sa 19. divizijom koja se nalazila lijevo od nas, zapadno od rijeke Krke. Trebalo je položiti kabel na drugu obalu brze i hladne rijeke. Za ovaj zadatak javio se dobrovoljno Romano Božin sa Franulovićem, Matijacom i Grbićem. Božin je bez dvoumljenja zagazio u ledene brzake, preplivao Krku i prenio telefonsku žicu na desnu obalu, uspostavivši tako vezu sa susjednom divizijom. Rodom iz Kaštel-Sućurca bio je dobar plivač, što mu je omogućilo izvršenje zadatka. Ali više od toga njega je nosila moralna snaga. Kao srednjoškolac stupio je u brigadu pod Klisom. Pošto je bio ranjen u borbi na Pelješcu upućen je na liječenje u Italiju. Nakon ozdravljenja vraća se u svoju brigadu. Kao borac čete za vezu bio je primjeran u svakom pogledu, pa je sudjelovao u svim akcijama svoje jedinice.

Kad je naša brigada nastupala od Donjeg Lapca prema Bihaću ožujka 1944. dvokolica naše čete pretovarena sredstvima veze naišla je na protutenkovsku nagaznu minu. Od eksplozije je poginuo komandir prateće čete 2. bataljona Ivan Botušić, a pukim slučajem od naših vezista nije nitko nastradao.

U toku bitke na Klani projektil neprijateljskog minobacača rasprsnuo se uz zaglušnu detonaciju uz samu radio-stanicu dok je radio-telegrafist Vinko Kuzmić predavao vrlo važan i hitan telegram za štab divizije. Radio-stanica je bila oštećena, ali Vinko ne gubi prisebnost. Nije bilo mogućnosti za brzu tehničku opravku, ali on se odmah snašao. Naredio je svom pomoćniku da pridržava prekinuti kabel i tako ostvario neophodan kontakt vodova električne struje. Depeša je na vrijeme i u potpunosti predana diviziji.

Brigada je krvarila na Klani, smjenjivala se kiša, magla, koji tračak škrtog sunca i sniježne pahuljice. Kroz šikaru i proplanke prolamah su se naši i neprijateljski juriši i protunapadi, a naše

i neprijateljske patrole i desetine ubacivale su se na protivnička krila i u pozadinu. Naša izviđačka četa u par okršaja utrošila je dosta municije i komandir je Ivi uručio cedulju s porukom da je izviđačima ponestalo municije. Ne obazirući se na tutnjavu topova i jeku mitraljesku, kurir Ivo je potrčao s jedinom mišlju da što brže i što kraćim putem stigne do brigadne komore.

Vrijeme je prolazilo, a ni četni kurir ni municija nisu stizali. Obuzeti zlom slutnjom njegovi drugovi dali su se u potragu. Našli su njegovo tijelo na rubu proplanka. Bio je pogođen u prsa i u lijevo rame. Razasute žute čahure svjedočile su "da je ispucao jedan šaržer metaka iz svog šmajsera. Otisci cokula na zemlji, ugažena trava i tragovi krvi nametali su nesumnjivi zaključak da ga je iznenadila neprijateljska patrola, koja se pod zaštitom magle uvukla za leđa našim jedinicama i da se Ivo nije predao, već se borio koliko je mogao dok nije bio savladan. Dok su ga drugovi pretraživali, u ustima su mu opazili papirić. Bila je to komandirova poruka, koja neprijatelju nije pala u ruke.

Vezisti, kuriri, radio-telegrafisti i ostali borci i starješine naše čete i bataljonskih vodova za vezu dostojno su izvršili svoj zadatak u borbama i naprezanjima naše brigade do zadnjeg dana rata.

ZAROBLJENIK DOKTOR KARLO

Hrvoje Culić

Poslije iskrcavanja ojačane čete 1. bataljona na Hvar i izvršenog prepada noću 19/20. veljače 1944. godine na njemačku posadu utvrđenu u selu Milna, kada je četa pretrpjela gubitke od 3 poginula i 9 ranjenih, na Vis je 24. veljače stigla depeša Vrhovnog komandanta: »Ne treba vršiti desant na tako utvrđena mjesta zbog velikih gubitaka. Borci gube povjerenje u takve pothvate«. I na ovom primjeru vidi se koliko je drug Tito vodio brigu o svojim borcima i o borbenom moralu jedinica.

U drugoj polovini ožujka 1944. godine na Vis je stigla vijest naših obavještajaca s otoka Hvara da jedna njemačka jedinica vrši pripreme za pokret od Jelse prema istočnom dijelu otoka. Tada su se na Visu nalazile neke engleske jedinice komandosa i nešto lakih plovnih jedinica, kao torpedni čamci, topovnjače i desantni brodovi. Pošto su i Englezi bili obaviješteni o tom pokretu, donesena je odluka da se napadne njemačka kolona zajedno od strane naših i engleskih jedinica *noću 22/23. ožujka*. Sa dosta sigurnosti računalo se na uspjeh, jer se namjeravalo izvršiti udar po dijelovima 738. puka njemačke 118. lovačke divizije kad izađu iz Jelse i dok se budu kretali u marševskoj koloni. Engleska komanda, u želji da prva izvede napad i tako sama pobere lovorike uspjeha, požurila je da prestigne partizane. Nije to bilo u skladu s načelnim dogovorima o nekim zajedničkim akcijama sa Visa, ali, eto, tako se dogodilo. Engleski komandosi (elitne jedinice specijalno obučene za pomorsko-desantna dejstva) su se svojim brzim brodovima iskrcali u Goromin Dolac, nešto oko sat vremena prije nas.

Kako nisu bili baš vični noćnim akcijama njemačko osiguranje ih je primijetilo, pa su ih Švabe ubrzo skoro sasvim okružili. Mi smo nakon iskrčavanja krenuli ka predjelu zvanom Vrh, gdje smo prema obavještenju očekivali njemačku kolonu. Međutim, s Nijemcima smo se susreli bliže mjestu našeg iskrčavanja nego smo se nadali. Mi nismo ni znali tog momenta da je to dio njemačkih snaga koje su opkoljavale engleske komandose. Naš je napad bio iznenađan i munjevit i ubrzo smo bukvalno prepolovili njemačku kolonu i ne znajući spasili komandose od velike opasnosti. Tom prilikom smo zarobili 131 njemačkog vojnika i zadobili dosta ratnog materijala i oružja. Sjećam se jedne delikatne epizode koja se dogodila u zoru s 5—6 engleskih komandosa koji su prethodne noći zalutali. Naišli su na partizane i tražili da ih se privede našoj komandi. Došli su u štab 1. bataljona Ijutito i uzrujano negodujući protiv svoje komande. Uporno su tražili i molili da ih primimo u svoje redove, jer da mi znamo u ovakvim situacijama ratovati, a da su oni zbog neumješnosti svojih starješina skoro svi mogli stradati. Umirivali smo ih i uvjeravali da to nije moguće, da bi ih mi rado primili, ali da bi to izazvalo ozbiljne poteškoće. Jedva su se umirili tek kad su došle njihove starješine.

Poslije ovog pomalo čudnog događaja, naša patrola je dovela u štab bataljona jednog zarobljenika-podoficira sanitetske službe. Znao je talijanski, a pošto sam i ja govorio nešto talijanski, počeo sam ga ispitivati gdje i kako je zarobljen i tome slično. Ispričao je slijedeće: »Noću kad sam postao svjestan naše teške situacije, nakon što smo prepolovljeni, prošunjabo sam se do obale i tu sačekao zoru. Tada sam skinuo čizme, zavrnuo nogavice i uronio stopala u more. Izložio sam se, tako da svatko tko me opazi može uočiti da nemam namjeu bježati i da ne mogu po kamenjaru bos. Tako sam računao da nitko od vaših neće pucati u mene, već će me zarobiti«. Naša patrola je potvrdila istinitost njegovog iskaza. Pričao je i dalje, ali sve u uzbuđenju i strahu. Rekao je da se zove Karlo... da je liječnik, Austrijanac, da se slobodno možemo kod stanovništva propitati kako se ponašao kao čovjek i da je kao liječnik često puta mještanima pružao liječničku uslugu. To je kasnije od mješšana i potvrđeno.

Bogdan Stupar i ja tražili smo jd štaba divizije da zarobljenik ostane s nama kao liječnik i da nas dvojica uzimamo punu odgo-

vornost za njega. Slučaj je htio da su se u to vrijeme na Visu nalazila još dva Austrijanca, ali ne kao zarobljenici nego kao partizani. To su bila braća Rudi i Tedi Herz. Jedan je bio liječnik-kirurg, a drugi apotekar. Oni su još prije rata emigrirali iz Austrije u Jugoslaviju i nastanili se u Trpnju na Pelješcu, gdje su od 1942. godine pomagali partizane, a 1943. godine stupili u njihove redove. Naravno da smo ih upoznali s Karlom što je za njega mnogo značilo i stvorilo veće povjerenje i nadu da će biti korektno tretiran.

Jednog dana Karlo me zamolio da ako mogu i ako želim da mu pomognem da mu se pronađe i vrati zlatni prsten kojeg mu je naša patrola prilikom zarobljavanja uzela. Naglašavao je da mu nije ni najmanje do vrijednosti tog žutog metala, već da je u prsten ugravirana posveta žene i kćerke, te da mu to predstavlja dragu uspomenu. Potražio sam drugove iz patrole. Rekli su mi da su prsten poklonili jednom starješini. Otišao sam kod toga druga, ispričavši mu sve to, a on mi ga je uručio bez ikakvog oklijevanja. Karlo je zaplakao kad sam mu prsten vratio. To ga je još više moralno pokrenulo i obavezalo da kao liječnik uloži svoje znanje u liječenju naših drugova koji su u početku prema njemu bili dosta podozrivi i nepovjerljivi. Međutim, s vremenom je to iščezlo i stvorio se dobar obostrani odnos.

Češće smo razgovarali Karlo i ja u društvu sa braćom Herz. Oba brata su odlično govorili srpskohrvatski. Jednoga dana sam ga detaljnije ispitivao gdje je sve i u kojim jedinicama bio. Rekao mi je da je pripadao 118. lovačkoj diviziji i u vrijeme »Švarc« i »Vajs« operacije (4. i 5. neprijateljska ofanziva). Ispričao je da se za vrijeme dok su se vodile bitke na Neretvi nalazio u Konjicu kao liječnik. »Na Konjic su napadale vaše snage. Jedan dio Konjica je bio već u vašim rukama. Ja sam imao previjalište u jednoj školi, punoj ranjenika i bolesnika. Vatra se približavala školskoj zgradi. Bio sam prestrašen do užasa. Očekivao sam da će vaše jedinice zauzeti ovaj grad na Neretvi. Ali nakon izvjesnog vremena čuo sam paljbu, koja se po mojoj ocjeni sručila na vaše snage. Međutim, tome sam se čudio, jer sam znao da nam nije mogla tako brzo stići pomoć. Vatra se pomalo stišavala i poslije četvrt sata u školu je upalo nekoliko naoružanih bradatih ljudi. Bio sam paraliziran od straha, ali i naglo oslobođen te jeze kad

nam se na slabom njemačkom jeziku obratio jedan od njih i rekao otprilike da se ne bojimo, jer da su oni došli da nam pomognu. Tada sam shvatio ono što nekad nisam razumio, kad su nam starije priču pričali o četnicima, da su im u ovom prljavom ratu od znatne pomoći.

»Da li ste vi znali za masovna ubijanja ranjenika i tifusnih bolesnika, kao i ostalih zarobljenika za vrijeme operacije 'Svare'. Sto ste kao liječnik kojega vezuje liječnička etika i Ženevska konvencija, pa i osobni ljudski odnos prema osakaćenim, nepokretnim i umirućim poduzeli?« upitao sam ga kao sudionika u ovim borbama.

»Znao sam, na žalost«, odgovorio je. »Možete, ali i ne morate mi vjerovati. Ja sam osobno kod svojeg komandanta (reče mi tada i njegovo ime kojega se više ne sjećam) intervenirao u tom smislu. Ali moj hauptman odvratio mi je oštro: »Ako mi još jedanput dosadite sa sličnim prigovorom završit ćete kao i oni!«

Nakon izvjesnog vremena Karlu je netko iz štaba brigade primijetio kako bi morao, kad je već liječnik u partizanskoj vojsci, staviti na kapu petokraku zvijezdu. Taj zahtjev ga je očito jako uznemirio, jer je ubrzo došao kod Bogdana i mene. Ustrašenim glasom je rekao: »Molim vas da me ne shvatite da ja neću i da ne želim staviti zvijezdu zbog idejno-političkih razloga. Ne, to nije, jer sam vam već govorio kako moj čin nije adekvatan mojem stažu u njemačkoj vojsci zato što nisam nacional-socijalista. Ja sam Austrijanac, iako su i mnogi Austrijanci hitlerovci ja nisam, vjerujte mi. Prema tome, nije to prepreka da stavim petokraku. To je za mene formalnost. Reći ću vam iskreno: niti bi mi to smetalo, niti bi me posebno oduševljavalo. Ja sam konačno vaš zarobljenik, iako ni u snu nisam mogao zamisliti da ću ostati u životu poslije onoga što su nam gestapovci pričali, kako ćemo kao zarobljenici biti mučeni. Ja bih čak da vam iz zahvalnosti ugodim rado stavio partizanski simbol, ali sjetio sam se i toga što sam vam rekao kako imam u Beču ženu i kćerku. Eto, to je glavni razlog. Ja sam svjestan, poznavajući Gestapo, da bi oni za odmazdu zato što sam stavio tu zvijezdu ubili i moju ženu i kćerku, jer bi oni prije ili poslije za to saznali«. Premda nismo mogli uvažiti sve te Karlove razloge, bili smo zadovoljni njegovom otvorenošću. Bio je oslobođen takvog zahtjeva. Sto se sve u njemu događalo od

momenta odluke da nam se zbog ovoga obrati, pa do časa kada mu je rečeno da ne mora staviti zvijezdu, može se samo naslutiti, jer ipak on je bio do pred kratko vrijeme pripadnik surovih jedinica koji su svirepo metkom u glavu ubijah naše bolesne, ranjene i nemoćne drugove na Sutjesci, Zelengori i drugim poprištima. Toga je Karlo bio svjestan i zato je teško mogao i u snu očekivati ovakav humani tretman u slučaju zarobljavanja, povjerenje i razumijevanje.

Karlo se već dobro uklopio u život i rad jedinice, pa je i naš odnos prema njemu bio sa sve većim simpatijama. Bio je vrijedan i poduzetljiv, pa je već u proljeće 1945. godine postao upravnik previjahšta brigadne bolnice. Kad je oslobođen Šibenik jednom našem borcu rodio se sin. Došla je jedna grupa drugova iz brigade da donese neke poklone za novorođenče: pelenice, nešto hrane i drugo što se onda za dijete moglo naći u Šibeniku. Među drugovima koji su došli posjetiti porodicu i sina nalazio se i liječnik Karlo. Supružnici — partizani bili su dirnuti tom pažnjom. Odmah nakon što je rat završio i kad su stvorene mogućnosti, na Karlovu je molbu dobio sve potrebne dokumente i vratio se u Beč, ali ne kao puki zarobljenik, već kao čovjek koji je nakon što se našao u partizanskoj sredini svesrdno stavio svoje medicinsko znanje u službu jedinice koja ga je zarobila, ali i više nego ljudski prihvatila i prema njemu se i nije odnosila kao prema zarobljeniku.

Zaboravio sam Karlovo prezime, ali sa njime su imah kontakt braća Herc, koji su se također poslije rata vratili u Austriju. Oni su se povremeno javljali svom ratnom drugu, divnom čovjeku i liječniku, upravniku bolnice 26. divizije, doktoru Augustinu Jakobiću-Gusti, koji je umro prije nekoliko godina, ali je ostao u sjećanjima brojnih boraca i starješina kao izuzetno human, vrijedan i drag čovjek i dobar hječnik.

MINOBACAČKA ČETA

Frane

Franičević

Minobacačka četa 1. dalmatinske proleTERSKE brigade formirana je u prvoj polovini veljače 1944. godine na Visu. Bila je sastavljena od 6 minobacačkih odjeljenja, koja su do tada djelovala u sastavu bataljona. Osnovno naoružanje: 6 minobacača od 81 mm, talijanskog porijekla. Četa je imala dva voda, a vodovi po tri odjeljenja, u svakom odjeljenju bilo je po 9 boraca, na čelu s komandirrom, ili ukupno u četi je bilo oko 65 boraca. Prvi komandir čete bio je Vaso Gavranović, a komesar Miče Viličić. Zamjenik komandira čete bio je Frane Franičević, vodnik 1. voda Ivo Botica, a drugog Duje Lolić. Nešto kasnije za zamjenika komesara došao je Frane Kaćunić Pobjeda.

Četa je imala svog ekonomu, kuhara, referenta saniteta, dvije bolničarke...

Nakon formiranja pristupilo se svestranoj obuci, prvenstveno u rukovanju oružjem i političkoj nastavi. Kako je minobacačka četa bila jedna novina za sve nas, morali smo mnogo vježbati upotrebu bacačkog voda i čete u borbi. Tada nismo imali ni pravila ni iskustva u primjeni toliko minobacačkog oružja odjednom u borbi. Pored ovoga imali smo i novih boraca koji su prvi put vidjeli minobacač. Najkraće rečeno: valjalo je uložiti mnogo truda i vremena za osposobiti četu za borbu.

Usporedo s obukom, trebalo je svakog dana raditi na utvrđivanju otoka. Kopali smo rovove, postavljali bodljikavu žicu, raznosili prazne benzinske bačve i ukopavali kolce po vinogradima, radi obrane od padobranaca.

Jedan događaj zamalo nije prekinuo našu aktivnost. Naime, 14. travnja 1944, oko devet sati uvečer, nepažnjom dežurnog kod nalijevanja petroleuma u kantice od konzerva, koje su služile za rasvjetu, izbio je požar, u kojem je izgorjela kuća u kojoj smo spavali. U podrumu zgrade bilo je smješteno i skladište minobacačke municije. Uz velike napore i opasnost po život i prisebnost pojedinih boraca, koji dotad nisu bili zaspali, uspjeli smo spasiti, tj. iz same vatre izvući svih 6 bacača i oko 400 minobacačkih granata. Dio sitne opreme je propao u požaru, a zgrada je potpuno uništena. Srećom, sve je prošlo bez žrtava.

Prvo vatreno krštenje minobacačka četa (u punom sastavu) imala je u borbi na otoku Korčuli, kod oslobođenja Blata i Vela Luke, dana 23. i 24. travnja 1944. godine. Prvog dana borbe potpomagali smo napad naše brigade na Blato. Tom prigodom uništili smo njemačku artiljerijsku bateriju (4 topa od 105 mm) koja se nalazila zapadno od Blata. Ta baterija je našim jedinicama nanosila gubitke i sprečavala napredovanje. Nakon njezinog uništenja, brigada je jurišem zauzela Blato.

Nakon zauzimanja Blata, minobacačka četa određena je da podržava 2. bataljon pred Smokvicom, gdje smo sutradan 24. travnja uspješnom vatrom odbili njemačku kolonu koja je stizala u pomoć već osvojenim garnizonima u Blatu i Veloj Luci.

Slijedeće akcije izveli smo na Šolti i Braču, gdje smo također uspješno izvršili svoj zadatak, nakon čega smo primili mnoge pohvale i dobili popularno ime »Teški puk«. Tim riječima nas je predstavio vrhovnom komandantu drugu Titu komandant brigade Bogdan Stupar, na historijskoj smotri brigade 12. IX 1944. godine u Visu, kad je pri smotri jedinica Vrhovni komandant zastao ispred minobacačke čete.

Nakon smotre, istog dana predvečer, krenuli smo ponovno u akciju. Prvi vod na otok Brač, pred Sumartin—Selce, a 2. vod na otok Hvar, pred Sućuraj.

Nakon dva dana uporne i teške borbe oslobođen je Sumartin, a time i cijeli otok Brač, dok je drugi dio čete koji je potpomagao borbu na Hvaru, sudjelovao u oslobođenju Sućurja. Na Sumartinu smo imali i prve žrtve. Dva borca iz Lastova poginuli su od neprijateljske artiljerije koja je tukla s kopna, na samoj cesti kod Sumartina.

Nakon ovih uspješnih akcija dobili smo posebne pohvale. Potom nam odlazi drug Vaso, komandir čete na višu dužnost za operativnog oficira u štab 4. bataljona. Mene su postavili za komandira minobacačke čete, a za mog zamjenika Duju Lolića.

Sa Braća prebacujemo se na Pelješac, u predio Trstenik—Janjina. Tu smo izvršili pripreme za napad na Klek—Neum. Prva dva dana borbe nismo imali što raditi sa bacačima, jer su bataljoni iznenadnih neprijatelja i tako ga brzo razbili. Jedan je dio neprijateljskih snaga odbačen prema Metkoviću, dok je drugi dio odbačen prema Dubrovniku. Kad smo se drugi dan borbe prikupili na sektoru Ošlje — Oštrikovac, u noći smo bili iznenađeni prodorom Nijemaca iz pravca Dubrovnika. Velika grupacija Nijemaca u svom povlačenju s juga osvanula je tog jutra na cesti Ston — Neum. U sastavu 4. bataljona povukli smo se na obližnja brda, uz samu cestu.

Spomenut ću podvig našeg ekonoma, druga Ivana Kranjca. Pred zoru, nakon što nam je u toku noći podijelio hranu, vraćao se u Neum, gdje je bila naša kuhinja i dio komore brigade. Izbivši na cestu začuo je zvuk motora i sklonio se s jednim borcem i sa dva konja u ruševine obližnje kuće. Kad je ugledao Švabu na motoru, uzviknuo mu je na njemačkom: »Stoj — ruke uvis!« Švabo nije bio spreman na predaju, pa je to platio životom. Ivan je uzjašio motor i odjurio do Neuma, upozorio ekonomat i kuhinju 0 nadiranjju Nijemaca, zatim požurio da obavijesti 3. bataljon koji je bio na položaju kod Vukova klanca i tu ostao jer nije imao više benzina.

U toku dana mi smo prikupili nešto mina i tukli po koloni koja se cestom kretala prema Vukovu klancu, gdje je uvečer ova cijela grupacija od preko 4.000 ljudi zastala zbog porušene ceste. Minobacačka četa tukla je po neprijatelju cijelu noć sve do posljednjeg metka. Ovdje smo prvi put upotrijebili i njemačke mine na bacačima talijanskog porijekla, koje su nešto manje dimenzije, ali u gađanju grupnih ciljeva s njima se mogao postići zadovoljavajući učinak. Za to je trebalo nešto vještine i rizika, ali u pomanjkanju originalnih mina dobre su bile i ove, pa i engleske i američke mine. Bili smo svjesni što bi značilo u slučaju da se mina zaglavi 1 da dođe do rasprskavanja mine u samoj cijevi. Za englesku mu-

ničiju imali smo i posebne udarne igle, koje smo prije upotrebe stavljali u cijev, nad ugrađenu postojeću iglu.

Nakon završene akcije na Vukovu klancu krenuli smo brodovima iz luke Drače u Split, koji je upravo bio oslobođen. Istoga dana nastavili smo za Trogir, gdje smo se pregrupirali, snabdjeli minama i zatim krenuli u novu akciju na Perković — Vrpolje — Šibenik. Kod Vrpolja smo podržavali noćni napad bataljona na neprijateljsko uporište, koje je uspješno likvidirano, nakon čega je bio otvoren put prema Šibeniku. Kod napuštanja Šibenika, neprijatelj se bio povukao na Subićevac, pa smo morali na brzinu organizirati napad i žestokom vatrom odbaciti ga iza samih prilaza Šibeniku.

Poshje odmora u Šibeniku, izvršen je pokret prema Drnišu, a zatim smo krenuh u napad na Knin. Minobacačka je četa uspješno podržavala juriše bataljona i zaprečnom vatrom osujetila protunapade Nijemaca. Zadnjeg dana borbe za Knin desetkovali smo neprijatelja, koji se povlačio iz Knina prema Pađanima i Staroj Straži, direktnim gađanjem u samu kolonu pred tunelom, koju smo osmatrah s našeg vatrene položaja. U pomanjkanju mina talijanskog porijekla, opet smo se koristih zaplijenjenim njemačkim minama.

Po završetku kninske operacije, došli smo na odmor u Šibenik, gdje ostajemo sve do veljače 1945. godine. Za to vrijeme obnovili smo intenzivnu obuku u rukovanju bacačima, kao i političku nastavu. Tu smo prišli i reorganizaciji minobacačke čete. Od tri samostalne čete brigade: minobacačke, mitraljeske i protutenkovske, formirala se jedna prateća četa (u rangu bataljona), a dosadašnje čete postaju vodovi. Minobacačka četa ostaje kompletna kao što je i bila, samo što je preimenovana u vod.

Tom prigodom odlazi nam stari komesar čete Miće Viličić, dok na njegovo mjesto nešto kasnije dolazi Marko Jakšić. Za komandira novoformirane kombinirane čete imenovan je Ivo Ninić, a ja ostajem komandir minobacačkog voda (ranije čete), a moj zamjenik je i dalje Duje Lolić.

Prvih dana veljače 1945. godine brigada se prebacila na sektor Imotskog, radi napada na Široki Brijeg. Opći napad na Široki Brijeg počeo je 6. veljače 1945. u zoru. Nakon tri dana žestokih

borbi mjesto je oslobođeno, a 14. veljače i Mostar. Prvog dana borbe za Široki Brijeg bio sam teško ranjen i evakuiran u bolnicu u Šibenik.

Minobacačka je četa i ovom prilikom izvršila svoj zadatak, naročito u borbi za Široki Brijeg.

Kad se brigada pripremala da krene iz Šibenika u završne operacije za oslobođenje Like, Gorskog kotara, Istre i Slovenskog primorja vratio sam se u četu. Stigli smo brodom do Biograda na moru, zatim smo krenuli preko Ravnih kotara za Liku. U borbi za Donji i Gornji Lapac, a posebno za Bihać, minobacači su i u ovoj akciji izvršili svoj zadatak, naročito kod povlačenja neprijatelja preko mosta u Bihaću, gdje smo mu nanijeli teške gubitke.

Poslije Bihaća, krenuli smo na Gospić, pa preko sjevernih padina Velebita izbijamo na more u području sv. Juraj — Senj. Zatim se prebacujemo na otok Krk, gdje sudjelujemo kod oslobađanja Malinske. Iz neposredne blizine brzom paljbom iz naših bacača rasprskavale su se mine po njemačkim zaklonima, položajima protuavionskih oružja i po krovu hotela »Strnad«. Sudjelovalo je u tome i minobacačko odjeljenje prateće čete 1. bataljona, čiji je komandir Andrija Vukman tom prilikom poginuo.

Vratili smo se na kopno. Marširali smo pravcem Crikvenica — Krasica — Potkilovac do položaja kod Klane. Tu se vodila duga i teška borba s opkoljenom velikom njemačkom grupacijom. Na samom kraju rata imali smo teške gubitke. Od jedne njemačke granate poginuli su nam tri borca, a ranjeno skoro čitavo jedno odjeljenje, upravo Prvog maja 1945. godine. Poginuli su: Mirko Vidak iz Šibenika, Ivan Zanetić iz Vela Luke i Branko Rakela iz Nerežišća na Braču.

Sahranili smo ih u blizini vatrenog položaja u zajedničku raku. Od dijelova municijskih sanduka napravili smo im nadgrobno obilježje i upisali njihova imena.

Na tim položajima oko Klane, ostali smo sve do 8. svibnja uvečer, kada nas je zamijenila 8. banijska brigada. Odmah smo krenuli u pravcu Sent Petera na Krasu, a potom u Općine kod Trsta — Molfacone — Ronchi. Na kraju smo zauzeli položaje na

rijeci Soči. U tom pokretu završio je rat. Tu je na tim položajima na rijeci Soči završio i borbeni put »Teškog puka« 1. dalmatinske proleterske brigade.

U sastavu minobacačke čete bili su pretežno Dalmatinci, ali je bilo i Hercegovaca, Bosanaca, Slovenaca i Crnogoraca. Drugarstvo je bilo na visini što moram posebno istaknuti. Cijelo vrijeme od osnutka do kraja rata bili smo jedinstveni u borbi i van borbe. Svakom radu pristupalo se s oduševljenjem i požrtvovanjem. Navest ću samo jednu pojavu koja se ponavljala prilikom saopćavanja svake naredbe pred odlazak u borbu ili pak u samoj borbi. Kad bi se odredio u akciju jedan vod ili jedno odjeljenje, nastalo bi među ostalim bacačlijama gundanje: »Zašto nije određen naš vod, zar je drugo odjeljenje bolje, naš vod već je drugi put izostavljen.« Zbog toga sam morao voditi računa da ravnomjerno angažiram sve jedinice, ali bih se nekad zaboravio. Inače, kad bi se radilo o cijeloj četi za pokret, zavlдалo bi veselje, i čim bi se razvila kolona, odmah bi započela i pjesma.

NAJKRAĆI SASTANAK BATALJONSKOG BIROA

Duje

Dražin

U drugoj polovini travnja brigada je vodila teške i ogorčene borbe u Blatu, na otoku Korčuli. U neprestanim jurišima bio je nemali broj ranjenih i mrtvih drugova u 2. bataljonu. Međutim, uspjeh i izvršenje najtežih zadataka ni za trenutak nije bio doveden u pitanje. Tome su nesumnjivo doprinosili, kako pojedinačni uspjesi u likvidaciji neprijateljskih bunkera i drugih utvrđenja, tako i moral borbenih kolektiva i odlučnost rukovodećeg kadra u bataljonu, na čelu sa svojim komandantom Markom Lagatorom. Svugdje gdje je bilo najteže, gdje su praštale bombe i eksplodirale mine, gdje su štekali puško mitraljezi i automati, usporedio sa svojim borcima jurišao je drug Marko. Tako je na čelu grupe boraca među prvima izbio na položaje neprijateljske baterije haubica gdje je već ležao ubijen vehki broj mrtvih fašističkih vojnika. Ostatak od dvadesetak njih s njihovim komandantom baterije bio je zarobljen.

Prestankom dejstva neprijateljske baterije olakšan je napad svih naših jedinica, a položaj neprijateljskog garnizona postao je bezizlazan. Zanesen postignutim uspjesima i oduševljen hrabrošću svojih boraca, grleći se s njima nakon zauzimanja haubica, komandant Marko je uzviknuo: »Nisam znao da imam ovako hrabar bataljon!« Naime, za vrijeme boravka na Visu bataljon je nekohko puta popunjavao ljudstvom, pa je velikom broju boraca ovo bila prva teža akcija. Nakon ovog juriša nastao je kratak predah. Vršena su manja pomjeranja četa za izvršenje novih napada. Noću i sutradan borbe su nastavljene. Tada se odjednom u bataljonu

proširila žalosna vijest: »Od neprijateljske minobacačke vatre, stradao je štab bataljona. Poginuli su komandant bataljona Marko Lagator, zamjenik komesara bataljona Ivan Pivac, dok je komesar bataljona Franić teško ranjen.« Za nas pripadnike 2. bataljona, a i za ostale koji su ih poznavali to je bila strašna vijest.

Nesumnjivo da je ova pogibija, uz ranije gubitke drugova po četama izazvala veliku žalost u bataljonu. Međutim, gruba ratna stvarnost i situacija u kojoj smo se u tom momentu nalazili, tj. nužnost nastavka borbenih dejstava i novih juriša nisu nam dozvoljavali nikakva tugovanja, a naša žalost pretvorila se u ogorčenje i želju za osvetom. Kako su borci bataljona proživljavali ovaj događaj najbolje pokazuje primjer jednoga borca koji je rekao: »Zašto nismo izvršili juriš na minobacače? Hajdemo sada odmah na juriš, da osvetimo pale drugove.«

Istovremeno na ovu je vijest reagirao partijski biro u bataljonu. Odmah tu na položaju, u zaglušujućoj pucnjavi mitraljeza i bombi, skriveni iza jednoga zida, sastali smo se nas četvorica sekretara partijskih organizacija u četama i sekretar SKOJ-a u bataljonu: sekretar partijske ćelije 1. čete Mate Sfarčić, rodnom iz Milne na otoku Braču; sekretar ćelije 2. čete Marinić iz Splita; sekretar ćelije 3. čete Čapeta iz Dicma; sekretar SKOJ-a u bataljonu Rakić iz Vrgorca (sva četvorica poginula kasnije u drugim borbama). Od prisutnih samo smo u životu ostali zamjenik komandanta Drašković, koji je nakon toga postao komandant bataljona, i ja. Nedostajali su nam sekretar bataljonskog biroa Ivan Pivac koji je poginuo i sedmi član, komesar bataljona Franić, koji je bio ranjen. Na brzinu smo pretresli brojno stanje kadra u bataljonu i ustanovili da pored gubitaka u štabu bataljona, u tri komande čete nedostaje po jedan član. Jedino je u 1. četi u to vrijeme komanda čete bila u punom sastavu. U kasnijem toku borbe i njen jedan član bio je izbačen iz stroja. Odmah smo odlučili da se komesar 1. čete drug Petković javi zamjeniku komandanta bataljona Draškoviću i da mu ostane kao pomoć sve do povratka na Vis. Istodobno smo se dogovorili da podsjetimo članove Partije i SKOJ-a na potrebu da osobnim primjerom i drugim podsticajnim mjerama podižu borbeni moral i odlučnost za što uspješnije izvršenje zadataka.

S obzirom na to da nije bilo sekretara biroa, jer je Pivac poginuo, zapisnik na sastanku nitko nije vodio niti je on ostao igdje zapisan. O našoj odluci drug Drašković je upoznao štab brigade. Sastanak je trajao desetak minuta, nakon čega smo otišli u jedinice. Borbe su nastavljene. Novim napadima smo produžili uništavanje već načetog okupatorskog garnizona. Moral i samoprijegor boraca i rukovodilaca nije popuštao. To najbolje pokazuje broj ubijenih i zarobljenih neprijateljskih vojnika i zaplijenjene ratne opreme i oružja. To je bio odgovor i osveta boraca bataljona za svog voljenog komandanta i ostale poginule drugove.

NOGOMET U BRIGADI

Jozo

Matošić

Nogomet i partizani zvuči pomalo paradoksalno. Posebno u vrijeme prvih godina rata, kada su naši borci i jedinice živjeli i ratovali u vrlo teškim uvjetima, kada se doslovno uvijek borilo ili marširalo, a bivakovalo daleko od naselja u planinskim pastirskim stajama. Vremena za odmor, a još manje za razonodu nije bilo, ili ga je bilo vrlo malo. Međutim, i pored svega toga, i najmanji uvjeti su se koristili za bilo kakve igre i takmičenja, pa se ponekad igrao i nogomet.

U već do tada proslavljenu našu Prvu dalmatinsku brigadu, zapravo u njen 1. bataljon, stupio sam nakon kapitulacije Italije. Bilo je to u selu Blaca, iznad Solina, u dane kada je brigada vodila borbe oko Klisa.

Kao nogometaša »Hajduka« i reprezentativca Jugoslavije mnogi su me borci poznavali, pa i sam komandant našeg bataljona Bogdan Stupar, koji je još prije rata, radeći u Kninu, bio navijač »Hajduka« i stizao na utakmice u Splitu. Svi oni, pa i drugi borci, rado su pričali sa mnom kad je za to bilo vremena, kako o »Hajduku« i nogometu, tako i o borbama koje je brigada vodila od svog osnutka. Stoga u ovom napisu, na osnovi pričanja starih boraca, iznosim i one podatke koji se odnose i prije mog dolaska u brigadu.

U drugoj godini rata naše su jedinice oslobodile veliki teritorij između ostalog i livanjsko područje, kada su u borbama na Vagnju sudjelovale i naše dalmatinske jedinice. Nedugo nakon toga formirana je i naša Prva dalmatinska brigada. U njen sastav ušao je i bataljon »Ante Jonić« kao njen prvi bataljon.

Tih rujanskih dana 1942. godine, prema pričanju boraca, Prvi bataljon se nalazio u selu Rujane u Livanjskom polju. Živjelo se i djelovalo na uobičajen partizanski način kada jedinica nije bila u borbi, a to je značilo: stražarsko osiguranje, slanje patrola, pranje i krpanje, i znade se — čišćenje oružja.

Jednog sunčanog ljetnog dana, dođu u posjete bataljonu borci 3. proleterske sandžacke brigade. Najviše ih je bilo iz njihovog prvog »Zlatarskog« bataljona. Posjet je bio iznenađan, pa time spontan i s više draži. Ujedno je to bio i prvi susret boraca iz Dalmacije sa borcima iz drugog kraja Jugoslavije. Radovali su se jedni drugima. Najviše su se naši borci zagledali u njihove petokrake s izvezenim srpom i čekićem. Tada nisu ni slutili da će i oni, za postignute uspjehe u borbi, dobiti priznanje i pravo da na titovkama nose proleterski amblem. Drugovi iz Sandžaka pričali su o svom Sandžaku i o borbama u njihovu kraju u prvoj godini revolucije, a Dalmatinci o njihovim partizanskim odredima, o formiranoj Prvoj dalmatinskoj brigadi, o životu na moru i uz more.

Povede se razgovor i o predratnom nogometu, reprezentaciji, klubovima, utakmicama, igračima, golovima... Proleter i iz Sandžaka imali su sa sobom i pravu nogometnu loptu. Počnu je udarati uz jedan šljivik u blizini kuće našeg štaba bataljona. Brzo se u to umiješao i borci bataljona »Ante Jonić«. Padne prijedlog da se odigra nogometna utakmica, i to ni više ni manje, nego između Sandžaka i Dalmacije. Na kraju se to ipak svede na utakmicu između naša dva partizanska bataljona.

Sandžaklije, ne samo što su donijeli loptu, već su i odmah imali sastavljen tim. Međutim, ni našima nije trebalo mnogo da pronađu jedanaesticu za igranje. Komandant bataljona Branko Dude, naredio je da se bataljon postroji, zapravo svi oni koji nisu bili na straži, patrolama i drugim dužnostima, pa su iz stroja izišli svi oni koji su izjavili da znaju igrati nogomet. Iz oveće grupe mladih Splitsana, Solinjana, Kaštelana, Sinjana, Kninjana i drugih koji su se javili za igranje »baluna« — moglo se sastaviti dva, tri tima. Ipak je bilo izabrano njih jedanaestorica. Koliko su borcima ostali u sjećanju, bili su to: Braškin Vjeko-Kosav, Davor Radovniković, Ivan Jadrijević, Ante Kljaković, Drago Crnogorac, Danilo Smiljanić, Paško Pilić, Pave Krstulović, Toni Brkljača, Pero

Mijakovac i Trpimir Draskovic. Sudio je neki Sandžaklija.

Kažu da našima nije bilo problema sastaviti nogometni tim, ali da su imali teškoća s obučom. Najviše je naših boraca bilo sa slabim, dotrajalim opancima, a Sandžaklije su imah svi dobre vojničke »cokule«.

Igralište je, kako su mi pričah, činila hvada odmah uz selo. Teren je bio dosta neravan, pa je bilo teško igrati. Branke su predstavljale po dvije zabijene motke na svakoj strani, a da bi bilo što »propisnije«, na četiri ugla improviziranog igrališta, udareni su koci, kako bi se znalo s kog mjesta treba udarati korner.

Utakmica je započela snažno i poletno, uz bučno bodrenje još žešće »publike«. Svi borci su se našli na jednoj strani igrališta, a štablije su bili u sredini te nesvakodnevne publike. Utakmicu je promatralo i nešto djece iz sela, videći tako po prvi put nešto što se zove lopta, za kojom trče, udaraju i odskake.

Drugovi su mi u šaljivom tonu kazivali da se nije igralo po nikakvom sistemu, posebno ne po tada poznatom »dubi W« sistemu. Osim golmana, a ponekad i bekova, svi igrači su trčali za loptom. U toku igre odvezivali bi se opanci ih su se raspadah, pa bi zamahom noge letjeli zrakom. Navijači bi to popratili šalom: »Čuvaj opanak, noćas ćeš na bunker, a tamo je sve bodljikava žica«, ili: »Ne brini, sad će intendant da donese nove«, »Bravo minobacačlija« (jer bi opanci s visine padali poput minobacačke granate), itd. Najbučnije je bilo kad bi neki od igrača promašio loptu, a toga je na neravnom terenu bilo često. Tada bi se u koru dovikivalo: »Otkazale ti nišanske sprave« ili »Uzmi burazeru dvo-gled«, ili, ako bi još i zadro nogom u ledinu: »Nije zeman za oranje« ih: »Podigni nišan«. Svaka uspješna obrana pozdravljala bi se uzvicima golmanu: »Bravo Zamora«, a uspio dribling ili šut, a posebno dati gol, sa: »Bravo Piola, Meaca, Moša, Leo, Tirke«, itd. Sudac se nije baš uvijek slušao ih »čuo«, iako je imao zviždaljku. U »sporovima« su glavni mirovni arbitri bili komande bataljona. U takvoj veseloj i bučnoj atmosferi odigrana je ta prva utakmica. Konačni rezultat utakmice drugovima je potpuno izbljedio. Kažu da je bilo golova i na jednoj i na drugoj strani.

Pričali su mi da je kraj susreta suboraca dvaju bataljona naših proslavljenih brigada bio srdačan i da su ih naši ispratili jednim dijelom puta prema Prološkoj dragi. Kasnije su zajedno rato-

vali i vodili bitke u 4. neprijateljskoj ofenzivi, a u 5. ofenzivi bili su neko vrijeme skupa u sastavu 3. udarne divizije

Tog rujanskog dana 1942. godine odigrana je prva nogometna utakmica boraca naše brigade. Nije došlo do zakazanog revanša i posjeta naše momčadi Sandžaklijama, jer su borbeni zadaci to spriječili. Zatim je nastupila 4. neprijateljska ofenziva, kada se nije moglo ni pomisliti na igranje nogometa.

Dok je naša brigada vodila borbe na Pelješcu, dobio sam u Orebiću zadatak da se prebacim u blizinu Splita kako bih uspostavio kontakt s igračima »Hajduka« i da s njima dođem na oslobođeni teritorij. Međutim, usljed šeste neprijateljske ofenzive ovo nisam mogao izvršiti.

Sve dok brigada nije stigla na otok Hvar, sredinom studenog 1943. godine, nije bilo uvjeta za igranje nogometa. Jednog dana dok se brigada nalazila na odmoru u mjestu Vrboska, u razgovoru o »balunu« s komandantom bataljona Bogdanom Stuparom, iskrslao je pitanje nogometa u brigadi. Odmah sam sakupio i pribilježio neke borce koji su znali igrati, pa smo narednih dana odigrali međusobno nekoliko utakmica na improviziranom igralištu pokraj tamošnjeg samostana. Iskoristili smo to za uigravanje i za izbor brigadnog tima. Koliko se sada sjećam, nogometni tim brigade bio je sastavljen od ovih boraca: Ante Kljaković (igrač još iz onog tima iz Rujana 1942.), Zanela, Kuzma Andrijić, Miro Katić, Papić, Bogo Roje, Bogumil Roje, Vito Vrdoljak, Rino (Talijan), Rešad Džin i ja.

Nakon nekoliko dana brigada je napustila Vrbosku i stigla u Stari Grad. Odmah po dolasku, u slobodno vrijeme, otpočeli smo s nogometom. Mjesno igralište se nalazilo na dnu zaljeva, pokraj obale. U Starome Gradu se tada nalazio i Partijski kurs okružnog komiteta. Među njima je bilo također onih koji su znali igrati balun. Tu je bio: Jure Bilić, Branko Radelić, Ante Ožegović, Zvonko Radnić, Sorić i drugi. Zakazana je utakmica između brigade i »kursista«. Nikakva nogometnog dresa nismo imali. Svakodnevna partizanska odjeća oduzimana u borbi od neprijatelja činila je naš dres. Sudac utakmice bio je komesar naše brigade, Ante Kronja-Cenčo.

Oko igrališta se okupilo dosta navijača, najviše boraca naše brigade. I »kursisti« su imali svoje navijače. Pored svojih drugova

s kursa, i mještani s kojima su se od ranije poznavali, činili su dio njihovih navijača.

Utakmica je otpočela na sučev znak uz žestoko navijanje. I jedni i drugi su navijah: »Naprid naši. Ipak su se u tome malo razlikovah i prepoznavali u navijanju. Naime, navijači za momčad »kursista«, među kojima su bili pretežno mještani, ono »š« mekše su izgovarali, pa bi u navijanju ispadalo naprid »naši«. Brigadni tim dobio je veću naklonost publike. Dogodilo se to kada je dao gol i poveo sa 1:0. Najprije su za nas počeli navijati mališani, navijajući: »Pin, pin pura, jedan i nula«. Sudac je odsvirao malo zatim i poluvrijeme. Videći nas mokre od znoja, sudac je produžio odmor desetak minuta više nego što je uobičajeno. Mještani su nas u poluvremenu počastili sa »bevandom«. Dobro nam je to došlo da nadoknadimo iscureni znoj.

Počeo je i drugi dio utakmice. Sve po »protokolu« zamijenjene su strane igrališta, i na zvižduk uniformiranog suca, ah bez opasaka i pištolja, lopta krene s centra. Kursisti kao da su imali više snage, a nama noge teške kao da su olovne. Prijetila je opasnost da kursisti ne izjednače, a vrijeme je sporo odmicalo. Čuvali smo rezultat. Malo zatim, sudac se našao u najtežoj mogućoj situaciji. Bio je u dilemi da li da prekine utakmicu i sačuva povoljan rezultat za brigadu ili što da radi? Dogodilo se ono što se malo kada dogodilo na jednoj nogometnoj utakmici. Odnekud, odjednom igralištem se razmili oveće stado ovaca. Igrači ih gone, a one zagnjurivši glave u prašnjavo tlo igrališta, kao da su naišle na najbogatiju ispašu, pa ni naprijed ni natrag. Sudac se preznojio duvajući svom snagom u pištaljku ne bi li to nagnalo ovce s igrališta. Lopta se udara i odskače u tom metežu sa ovacama, a sudac se dosjeti, svirajući neprekidno, da zatraži »time out«. Tada u igralište uleti i ona mlađa publika iz sastava mještana i odagna ovce. Utakmica je nastavljena, ali ovce kao da su nam donijele »pegulu«. Nije prošlo dugo i kursisti izjednače. Malo zatim daju još jedan gol, ali ga je drug sudac »sasma pravilno« poništio, jer je dat u 85. minuti, a utakmica je trebala trajati 80 minuta. Ostade tako rezultat 1:1, a da nam nisu stigle ovce na igralište i donijele »pegulu« — mogli smo i pobijediti.

Zbilo se to potkraj prosinca 1943. godine. To je bila i prva utakmica brigadnog tima protiv druge ekipe, poslije one utakmice

koju su borci brigade odigrali u Rujanima. Kad smo trebali poći na odigravanje utakmice u Jelsu, drugarice iz Antifašističkog fronta žena Staroga Grada sašile su nam dresove.

Zbog operativnih razloga naše su jedinice napustile otok Hvar i prebačene na otok Vis 1. siječnja 1944. godine. Odmah su bataljoni krenuli prema svojim rejonima na utvrđivanje i obranu Visa. Na otoku su se našle sve brigade 26. dalmatinske divizije, zajedno s našom Mornaricom, a imali su zadatak da Vis brane i obrane. Nekoliko mjeseci smo u fortifikacijskom smislu uređivali naše položaje. Čitav otok pretvorio se u obrambenu tvrđavu. Na Visu se u to vrijeme uspostavila direktna veza s našim saveznicima, pa su se na otoku, pored nekoliko ratnih brodova engleske mornarice, nalazile i neke njihove jedinice komandosa.

Njemački avioni često su nas bombardirali i mitraljirali. Od tih napada trpjeli smo i gubitke. Kasnije, kada smo od saveznika dobili nešto protuavionske artiljerije i kada je bila organizirana protuavionska obrana, eskadrile njemačkih aviona su rjeđe stizale nad Vis.

Kada je Vis bio obrambeno osiguran i učvršćen, bataljoni naše brigade počeli su vršiti akcije na njemačke položaje na otoku Hvaru. Tako su prilikom jedne akcije naš 1. i 4. bataljon, pored mnogo ubijenih neprijateljskih vojnika i zaplijenjenog oružja i opreme, borci navedenih bataljona doveli na Vis više od 130 zarobljenih njemačkih vojnika. To su bili i prvi njemački vojnici koji su stupili na tlo našeg slobodnog Visa, ali ne kao bahati okupatori, već sada kao najbjedniji zarobljenici naše vojske.

Nakon dolaska na Vis počele su izanalizirati mogućnosti za igranje nogometa. Iako smo svaku noć stražarili na položajima, a danju gradili bunkere, našlo bi se vremena i za nogomet.

Kako se bližilo proljeće 1944. godine, utvrdivši položaje za obranu i pored neprekidne stroge pripravnosti počela se redovitije udarati lopta. Bilo je to potrebno, ne samo zabave radi, već i u cilju održavanja fizičke kondicije, s obzirom na to da se na otoku manje pješачilo nego kad je brigada bila na kopnu. U tu svrhu je u dnevnom rasporedu rada uvedeno i jutarnje tjelesno vježbanje. Kod sela Podselsja improviziralo se nekakvo nogometno igralište.

U tom loptanju približili su nam se i britanski komandosi. Počnu se ponašati kao da nam drže lekcije o nogometu.

I u štabu brigade bili su zainteresirani za nogomet, a posebno Bogdan Stupar, sada već naš komandant brigade, pa je zakazana utakmica između tima brigade i britanskih komandosa.

Za tu utakmicu smo se i mi pripremali, pa su se tražili nogometaši kod naših jedinica na Visu. Tako se u tim brigade našlo nekoliko igrača »Hajduka«, »Splita« i »Nade«. Među njima dođe i moj brat, poznati Hajdukov igrač i reprezentativac, Frane Matošić. Tu su se okupili i drugi poznati igrači iz Splita: Dušan Bizjak, Bonaventura, Ivo Peršić, Ante Parač, Vinko Jelaska, Marko Vušković, Duki Bjelanović, Mladen Berković, Ante Antonini, Veljko Subašić, Zlatko Ferić, Vlado Kahterna i još neki.

Došao je dan »megdana« između kluba Prve dalmatinske brigade i engleskih komandosa. Bilo je to 9. ožujka 1944. godine, na igralištu viškog sela Podselja. Oko igrališta okupi se brojna publika: naoružani partizani s jedne strane, kao navijači našeg tima i naoružani komandosi s druge strane igrališta, kao navijači britanskog tima. Moralo je to biti tako, s naoružanjem, jer su sve jedinice na Visu bile u pripravnosti za slučaj njemačkog desanta i napada. Na zapadnoj strani igrališta, tamo gdje je bilo nekoliko klupa za starješine jedinica, našla se postrojena glazba naše divizije. U pauzi je neprekidno intonirala naše partizanske marševe. Njoj je bio postavljen zadatak, da za svaki dati gol svira koračnicu one jedinice čiji su igrači postigli gol. Tako je utakmica odigrana u atmosferi: vojne gotovosti, navijačke strasti i glazbe, koja je davala svečani ugođaj.

Na ovoj utakmici najviše su se oznojili naši glazbari. Oni su morali svirati za vrijeme utakmice čak 14 puta koračnice jedinica tj. za svaki gol koračnica. Dvanaest puta svirana je koračnica naše brigade i dva puta koračnica britanskih komandosa. Golove za tim naše brigade dali su: Frane Matošić 6, Jozo Matošić 5 i jedan gol, dvanaesti, za tim naše brigade, dao je Veljko Subašić. Britanski komandosi dali su dva gola. Dakle, rezultat 12:2!

Britanci su od tako visokog poraza bili žalosni, a još više zbunjeni. Nikako nisu mogli shvatiti da su ih partizani tako »nemilosrdno« i olako pobijedili. Poslije te utakmice, sve je kod njih bilo mobilizirano u potjeri za igračima kako bi ojačah svoj tim,

za već ugovoreni revanš. Narednih dana upućivane su depeše prema Italiji i Malti u potrazi za predratnim igračima profesionalcima.

Mi smo poslije utakmice zadovoljni nastavili veselje i uz tonove glazbe krenuli prema jedinicama. Kao nagradu od kuhara, mi igrači dobili smo duplu porciju za večeru. Da smo kojim slučajem izgubili, za igrače ne bi bilo večere.

Nakon ove utakmice, u naredna dva mjeseca odigrali smo još dvadesetak utakmica, bilo sa britanskim jedinicama ili s timovima drugih brigada naše 26. divizije. Britance više nismo tukli s tako visokom razlikom, ali smo ih uvijek pobjeđivali. Tako smo pobjeđivali i timove drugih brigada i jedinica. Poslije toga prikupljeno je 12 igrača iz raznih jedinica pa je formirana grupa nogometaša 26. divizije. U Pliskom Polju omladinska radna brigada pod mojim rukovodstvom napravila je igralište na kojem smo počeli svakodnevno trenirati.

U to vrijeme se na otoku Visu počelo sve više govoriti da će se obnoviti tim »Hajduka« koji će predstavljati nogometni tim NOV i POJ-e. Nije prošlo dugo vremena, kada su iz Splita na Vis stigli još i preostali igrači predratnog »Hajduka«, kao i oni igrači koji su bili još od ranije po jedinicama na kopnu, kao na primjer: Ljubo Kokeza, Anđelko Marušić i drugi.

Po odobrenju vrhovnog komandanta druga Tita, 7. svibnja 1944. god. u dvorani Narodnog doma na viškoj rivi održana je osnivačka skupština obnove i odlučeno je da »Hajduk« postane tim NOV i POJ-e. Ovo je za naš igrače bio nezaboravan događaj, veliki dan. Nije to bilo samo lično zadovoljstvo, već velika čast i ponos, a uz to i odgovornost, svjesni da kroz nogometni tim NOV i POJ predstavljamo ne samo našu vojsku, već i novu Jugoslaviju.

S osnivačke skupštine s Visa je upućen slobodarskom i rodnom Splitu poznati pozdrav:

»Tvoj 'Hajduk' nalazi se danas nakon trogodišnjeg fašističko-ustaških progona, na slobodi. Obnavlja se u okrilju narodnooslobodilačke borbe da nastavi koračati putem nove slave i veličine, slobodan u slobodnom sportu... Tvoj ljubimac nije mogao više trpiti švapsko-ustaški zulum, te je izabrao put slobode, časti, ponosa i slave... da i putem sporta doprinese svoj obol za našu

svetu narodnooslobodilačku borbu... Naš mili Split, junački grade, mi ćemo se uskoro vratiti, ali onda pogani tuđini neće više gaziti naše sveto tlo!»

Svi igrači predratnog »Hajduka«, »Splita« i »Nade«, koji su se našli na Visu, poslije osnivačke skupštine, na čelu s našom upravom, prikupili smo se u selu Marine Zemlje i smjestili u kući Mihe Karuza. Život i rad organiziran je na istim načelima kao i u drugim jedinicama NOVJ-a, jedino što smo dio vremena, za razliku od drugih jedinica, koristili za redovno održavanje treninga i utakmice. Naš kuhar bio je Kaštelanin Ivan Škoko, koji je napunio četvrtu deceniju života, a do tada je bio borac 2. bataljona naše Prve dalmatinske.

Iako radosni što je »Hajduk« obnovljen, ipak nam se bilo teško rastati od naših drugova boraca iz jedinica. Borci Prve dalmatinske brigade radovani su se činjenici da je iz njihovih redova niknuo i obnovio se »Hajduk«, tim NOV i POJ-e. Rastanak je bio dirljiv. Najviše se to dojmilo našeg komandanta brigade Bogdana Stupara. Na rastanku zaželjeli smo jedni drugima uspjehe i ratnu sreću.

Vrlo živa sportska aktivnost u brigadi s kojom sam održavao uvijek prisnu vezu nastavila se i poslije našeg odlaska iz nje. Momčad »Hajduka NOVJ« odigrala je u srdačnoj atmosferi utakmicu sa brigadnim timom 30. VIII. Pričah su mi drugovi kasnije 0 sportskim nadmetanjima s timovima Mornarice NOVJ, XI i XII dalmatinske brigade, o urnebesu na nogometnoj utakmici između štaba 26. divizije i štaba Prve dalmatinske, koja je odigrana 25. kolovoza, pa opet sa savezničkom momčadi četiri dana kasnije, o upražnjavanju i drugih sportskih disciplina: lake atletike, odbojke, pa čak i phvanja kad je nastupilo vruće ljeto. Poslije povratka s ratne turneje po Africi i zemljama Bliskog Istoka, gdje je nizao sportske pobjede kao reprezentacija nove Jugoslavije, »Hajduk« NOVJ vratio se u Spht. U svom rodnom gradu odigrao smo 27. XII 1944. godine utakmicu s reprezentacijom oružanih snaga Velike Britanije. Bio sam ispunjen srećom vidjevši u gledalištu mnogobrojne suborce iz moje Prve dalmatinske. Naime, oko 950 drugova 1 drugarica moje brigade brodovima je stiglo iz Šibenika, gdje je tada bila stacionirana, da na ovom susretu navija za momčad koja

je s partizanskom petokrakom na grudima predstavljala nogometni sport Titove Jugoslavije.

Nogometni tim Prve dalmatinske brigade našim odlaskom izgubio je mnogo u kvaliteti i snazi. Ali, oni drugovi koji su ostali i dalje u brigadi u svakoj prilici nastavili su s nogometom. Nastavili su tradiciju te grane sporta, koja se u njihovim redovima uvijek njegovala, a bila je začeta još onog kasnog ljetnog dana 1942. godine, podno Dinare, na obodu Livanjskog polja u selu Rujane.

U KULTURNO-PROSVJETNOJ EKIPI BRIGADE

Božo

Alfirević

Borbeni put brigade bio je prožet raznovrsnom kulturnom djelatnošću u četama i bataljonima. Neposredno, poslije teških okršaja ili u toku priprema borbene akcije, za vrijeme marša i odmora, kad je god situacija dozvoljavala, okupljale su se grupe boraca, zaorila bi se pjesma, zaigralo kolo i veselilo na drugi način. To je bio izraz mladenačkog elana i snažnog borbenog morala.

Jednog predvečerja, sredinom rujna 1943. godine, u dalmatinskoj Zagori, u selu Konjskom, poslije povratka moje jedinice s položaja na Kočinjem brdu, sjeverno od Klisa, gdje smo vodili žestoke borbe protiv Nijemaca i ustaša, imali smo kratak predah. Kao i u drugim sličnim prilikama i tada zapjevasmo razne borbeno-revolucionarne i narodne pjesme. Kod umornih boraca naše pjevanje unosilo je vedro raspoloženje, osvježavalo ih i ulijevalo snagu za nove napore. Tada su sa mnom u grupi pjevali još: Josip Knežević, Blaženka Katić-Sinjkinja, Vito Vrdoljak, Vinka Goleš, kurir brigade Milorad Miletić Korčagin, Spiro Grgantov i još neki drugovi. Nešto kasnije nam se pridružio i komandant brigade, drug Miladin Ivanović. Kad god mu je njegova odgovorna dužnost omogućavala bio je među borcima, pjevao s njima i uopće dosta doprinosio razvijanju i organiziranju kulturno-prosvjetnog života u brigadi, za koju je djelatnost inače imao sklonosti.

Bio sam pjevač-amater iz rane mladosti. Pod utjecajem borbenog zanosa, u meni se spontano rodila ideja za jednom novom pjesmom na melodiju koju sam još ranije pjevao i koja mi nikako nije »izlazila iz ušiju«. Prosto mi je postala navika koje se

nikako nisam mogao osloboditi, naročito na maršu kada su mi koraci odmjeravali takt i naglašavali ritam. Tako sam ovu ariju, naravn.) bez prethodno sastavljenih riječi i not., vrlo često pjev-šio samo sa la ... la ... la ... la ... Za taj napjev bez artikulacije kasnije sam sastavio i riječi za dvije strofe. Kada smo se ponovo okupili na istom mjestu, predložio sam drugaricama i drugovima da pokušamo zajedno otpjevati jednu novu pjesmu. Budući da je ovo bilo prihvaćeno, pred njima sam polako otpjevao dvije strofe s ovim tekstom:

»Partizanske mlade vrste
Stupajte korake čvrste
Kopartija, kopartija zove nas
Domovina, domovina zove nas

Kad u borbu mi idemo
Hrabrim srcem mi ginemo
Kopartija, kopartija zove nas
Domovina, domovina zove nas«

Dok sam nekohko puta pjevao tekstove ove pjesme, oni su me pažljivo slušali, a zatim su me jedan po jedan počeli pratiti. Tako se ponavljalo sve dotle dok se nije naučila melodija i riječi. Kada smo to savladali postali smo nekako radosni i ponosni što se baš u našoj jedinici prvi put počela pjevati ova pjesma. Uz ostale ovu smo pjesmu nakon toga vrlo često pjevali u pokretu ili u predahu između okršaja. Jednom prilikom smo grupno sastavljali treću i četvrtu strofu: »Dalmacija biser-grana rodi čete partizana; Dalmaciju zemljo mila, junake si odgojila«. Stih: Dalmacija biser-grana tada je uzet kao naziv pjesme i takvo joj je ime ostalo do danas.

Ubrzo poslije toga pjesma se naglo prenosila i s novim tekstom dopunjavala među borcima i kod naroda gdje je brigada boravila ili bila u prolazu, počevši od dalmatinske Zagore, Livna, Duvna, Posušja, Vinica, Studenaca, Aržana, Biokova i dr. Sve se češće čuo preinačeni refren: »Domovina, domovina zove nas; Druže Tito, druže Tito, evo nas!«

Naša brigada, jedne noći, sredinom studenoga 1943. godine prebacila se na otok Hvar. Poslije nekohko dana zamolio sam

kapelnika muzike 26. divizije, druga Marka Riviera, koji se tada sa muzikom nalazio u Starom Gradu na Hvaru, da mi napiše note na melodiju spomenute pjesme. Budući da je on inače bio zainteresiran, nas dvojica smo otišli u osnovnu školu u Starom Gradu u kojoj se nalazio jedan stari klavir. Ja sam tada njemu polako pjevao ovu pjesmu, tako da je vrlo lako mogao sastaviti note. Odmah poslije toga on je ariju ove pjesme umetnuo u marševski potpuri svoje muzike. U sklopu ostalog repertoara divizijska je glazba vrlo često svirala marš po melodiji ove pjesme. Nakon što je notno zabilježena pjesma »Dalmacija biser-grana ...«, veoma je brzo prihvaćena od boraca i naroda, ne samo u Dalmaciji, već i širom oslobođenog i neoslobođenog dijela Jugoslavije, u što sam se kasnije uvjerio.

Poslije završetka rata, jednom sam se sreo sa drugom Marcom Rivierom i s njime obnovio prijatna sjećanja na ovaj nezaobilazni amaterski kulturni doživljaj. Međutim, obojica u onim ratnim uvjetima nismo našli za shodno da se ovakav način amaterskog rada zabilježi i objavi u odgovarajućem dokumentu ih jednom od naših listova.

Nakon prebacivanja brigade na otoke u studenom 1943. stvoreni su povoljniji uvjeti za kulturnonprosvjetnu djelatnost. Iz sastava jedinice formirana je jedna solidnija ekipa od boraca i rukovodilaca koji su imali afiniteta za kulturno-prosvjetni rad. Razumije se, ti drugovi i drugarice su živjeli u svojim jedinicama, izvršavali sve zadatke kao i drugi borci. Jedino u predahu, za vrijeme odmora, bilo je moguće da se okupe, pripremaju i održavaju priredbe za borce i narod. Tako su na Hvaru (Jelsa, Vrboška, Stari Grad, Brusje, Hvar itd.) održane priredbe na kojima je pored recitacija, skečeva, narodnih igara i si. nastupao vrlo kvalitetan pjevački zbor. Pored ostalog, na programu je bila i Nušićeva komedija »Analfabeta«, u kojoj je ulogu sreskog načelnika igrao komandant brigade, Miladin Ivanović. Na nekim od ovih priredbi konferansu je vodio i, kao obično, dao uvodnu riječ — politkomesar brigade Ante Kronja-Čenčo.

Po dolasku na Vis ekipa je dala veći broj priredbi s još kvalitetnijim programom. Zavisno od situacije, stalno ih naizmjenično ekipu su sačinjavali: Jozo Pensa, dirigent pjevačkog zbora, zatim Zoran Kovačev, Ivan Roje, Lovorka Juras, Ante Kapov, Marija

Kazanova, Grego, Rafael Kržanić, Ljubica Boban, Vinko Ružević, Mijo Tarabene, Ivan Domljanović, Jozo Mornar, Čičmirko, Đuro Sekulić, Vlado Viali, Tonko Soljačić, Zdenka Karadžole, Stambuk, Branko Mravak, Blaženka Katić-Sinjkinja, Stanko Karadžole, Milorad Miletić Korčagin, Ante Pajić, Frane Kuzmanić, Ljubica Barić, Marinko Juras, Ante Bego, Nikola Vuleta, Marija Šegvić, Fabjan-ko Zanić, Spiro Grgantov, Mile Zuvela, Marin Kovačić, Anka Lujak, Anka Grbić, Milica Culin, Marija Grubišić, Sonja Janjić-Vrdoljak, Mate Šilić, Ciro Junaković, Prosper Bracanović, Nikola Livaković, Mate Lucijanović, Blagaić, Marko Ivančević, Paško Ercegović, Vinko Pašter, ja i još neki drugovi. Veliku podršku i pomoć na razvijanju i organiziranju kulturno-iprosvjetnog rada pružao je štab brigade, a osim spomenutih komandanta Miladina Ivanovića, komesara Ante Kronje-Cenča, još i pomoćnik komesara Mirko Novović, komesar Ivan Romac, komandant Bogdan Stupar, pomoćnik komesara Veljko Kadijević, te ostali članovi štaba.

U sastavu ekipe bilo je dosta sposobnih drugova za razne vidove kulturnog djelovanja, pa je postojala izvjesna podjela rada. Muzička sekcija imala je pjevački zbor, solo pjevače i neke muzičke instrumentaliste. Diletantska sekcija je izvodila jednočinke, skečeve i recitacije. Po potrebi su formirane i druge sekcije. U programu su najviše bile zastupljene revolucionarne pjesme, zatim spletovi partizanskih i narodnih pjesama iz svih krajeva Jugoslavije. Izvodile su se u duetu, kvartetu, te solo, uz pratnju pjevačkog zbora, harmonike ili gitare, recitali i recitacije, humoreske, dosjetke, popularni šaljivi vrabac-raport. Obično se igrao splet narodnih igara, i dr. Muzičku pratnju su davali (ili izvodili posebne glazbene dijelove programa) harmonikaš Ante Pajić ili muzičari divizijske glazbe. Pred svaki početak izvođenja programa uvodnu riječ dao bi jedan od članova štaba ili netko od članova ekipe, koji bi inače vodio i konferansu.

Priredbe su u cjelini uvijek bile rado gledane. Imale su vrlo pozitivan učinak kod boraca i naroda gdje je god brigada boravila. Pojedine točke programa, s politički aktualnim i šaljivim sadržajem, uvijek su ostavljale izvanredan utisak, izazivajući puno vedrine i raspoloženja, posebno skečevi, jednočinke i Nušičeve komedije, te djela drugih autora. Svi su se oduševljali, na primjer, groteskom sa solo pjesmom iz Srbije »Celo mi je selo omilelo, što

ću kojoj ću, jagnje belo...«, koju je izvodilo šest drugarica-partizanki. Prilikom pjevanja šaljivog i popularnog »vrapca-raporta«, posebno onog »Oj, Hitleru, mrki vuče, razbojniče i hajduče...«, dolazilo je do pravog urnebesaa.

Program bi se povremeno obogaćivao novim točkama i kada bi se članovi ekipe vraćali u svoje jedinice, oni bi prenosili sve ono novo što su naučili u ekipi, tako da se i na ovaj način kulturni rad širio i prenosio u četama, bataljonima i ostalim jedinicama brigade.

Članovi pjevačkog zbora i ostali drugovi koji su znali dobro pjevati upućeni su iz svih jedinica u Podšpilje. S pjevačima iz drugih jedinica 26. divizije formirali su kolonu »dvojnih redova«, koja je brojila oko 120 boraca. To je bilo 10. ožujka 1944. Ratni dopisnik BBC Denis Johnston (Džonston) snimao je reportažu o partizanima Jugoslavije.

Naši borci su disciplinirano i odlučno stupali paradnim korakom, pjevajući: »Po šumama i gorama naše zemlje ponosne...«, a sa strane puta stajao je kamion s aparaturom za snimanje tona. Istureni veliki hjevak kao na starim gramofonima hvatao je melodiju naše koračnice. Čim je snimanje završeno puštena je gramofonska ploča da se okreće. Uz pjesmu čuli su se i koraci našeg marševskog stroja. Međutim, snimak nije uspio, jer nije bio ujednačen takt čela i začelja kolone. Trebalo je ponoviti. Drugi snimak je bio sasvim dobar. Među ostalim, u stroju su bili: Nikola Livaković, Marin Lisičić, Marija Segvić, Gajo Milan, Ivo Bašić, Zoran Kovačev i drugi. Johnston je napravio i druge tonske zapise: veselicu u brigadnoj intendanturi, pjevački zbor pri NOO-u za Dalmaciju, kojim je dirigirao maestro Ante Vesanović, razgovor sa boricima i dr. Snimio je i pjesmu: »Naša Prva dalmatinska«. Ovu reportažu emitirala je britanska radio-stanica 26. ožujka 1944. U najavi emisije rečeno je da je to »prva zvučna slika s oslobođenog teritorija okupirane Evrope... Prenosimo vam glasove naših hrabrih i plemenitih saveznika partizana...«. Svi sudionici u ovom snimanju bili su ponosni što su i na ovaj način doprinijeli širenju istine o NOB-u.

Prilikom izbora programa uvijek se imalo u vidu idejnost i propagandno djelovanje, pa su priredbe doprinosile podizanju borbenog morala kod boraca i naroda. Kroz izvođenje sp2eta: make-

donskih, crnogorskih, slovenačkih, šumadijskih, bosanskih i dalmatinskih narodnih i borbena-revolucionarnih pjesama, igara i si. manifestiralo se bratstvo i jedinstvo svih naroda Jugoslavije.

U želji da se na što bolji način manifestira i savezništvo, u program je bilo uključeno više ruskih pjesama, kao što je: »Poljuško polje«, »Ej Uhnjem«, »Oj ti Volga, širokaja Volga«, »Kačuša« i dr. i dvije pjesme na engleskom jeziku. Bilo je teškoća pri uvježbavanju pjesama na engleskom jeziku. Ipak zahvaljujući Srđanu Srdaru, koji je dobro govorio engleski, a uz to svirao i harmoniku, tekst ovih pjesama smo savladali. Ekipa je u toku travnja 1944. pripremila i održala nekoliko zajedničkih priredbi s pripadnicima savezničkih engleskih i američkih jedinica stacioniranih na Visu. Oni su prethodno naučili nekoliko partizanskih, a naša ekipa nekoliko njihovih rodoljubnih pjesama. Nastupila je i manja grupa Rusa sa svojim narodnim i borbenim pjesmama. Izvodili su i »Kazačok«. To su bili vojnici Crvene armije koji su poslije bijega iz njemačkog zarobljeništva dospjeli u našu brigadu i raspoređeni u čete kao borci. Ove priredbe održavane su u Narodnom domu u Visu, na otvorenom polju kod aerodroma i u tvornici sardina u Komizi.

Više puta bilo je vrlo teško iz jedinica pozvati i okupiti evidentirane borce-članove ekipe radi priprema i održavanja priredbi. Bilo je takvih slučajeva kada bi se uz velike napore vršile pripreme za priredbu, a da se ona nije mogla izvesti, jer bi u ekipu stiglo naređenje — »Svako u svoju jedinicu!« Odmah poslije toga svi bismo se vratili u svoje čete i iste noći zajedno s ostalim drugovima krenuli u borbene akcije na Pelješac, Mljet, Hvar, Korčulu, Šoltu, Brač... U mnogim od tih akcija izgubili smo nekoliko divnih drugova i drugarica iz naše ekipe. U kratkom vremenu poginuli su: Jozo Pensa, zamjenik komandira čete i dirigent pjevačkog zbora, zatim Spiro Grgantov, Tonko Soljačić, Marko Ivančević, Ante Pajić, Frane Kuzmanić, Marinko Juras, Paško Ercegović i drugi. Ljubica Barić i niz drugih ispali su iz ekipe zbog ranjavanja. Dvije Marije položile su svoje mlade živote za slobodu domovine: Marija Grubišić iz Splita u borbi na Blatu na Korčuli, u neposrednoj blizini gdje je poginuo omiljeni i nezaboravni komandant 2. bataljona Margo Lagator; Marija Kazanova iz Vrboske na Hvaru, poginula je u borbama na Šolti, pokošena neprijateljskim

rafalima pri pokušaju da s jedne čistine izvuče smrtno ranjenog pomoćnika politkomesara čete Branka Lukina. Kada bi se poslije akcije ponovo okupila ekipa, s iskrenim bolom bi se saznalo i govorilo o pogibiji i ranjavanju članova ekipe.

Poslije pogibije Joze Pense, dirigenta pjevačkog zbora, meni je palo u dio da uvježbavam zbor, što sam radio s puno volje. U takvoj ulozi sudjelovao sam na priredbi, održanoj u tvornici konzervi u Komiži, koncem srpnja 1944. godine, kojoj su prisustvovali i neki članovi Glavnog štaba Hrvatske. Poslije toga prekomandovani smo Marija Šegvić i ja u Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije, pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. Rukovođenje pjevačkim zborom naše brigade preuzeo je Fabijan Zanić.

IZVIĐAČKA GRUPA NA ŠOLTI

Rafaello

Kržanić

Bio je travanj 1944. godine na otoku Visu.

Moj 1. bataljon držao je položaj između svjetionika Stončica. Češke vile i Tiho-Bračće polje.

Štab bataljona se nalazio u selu Postražju sa svim pratećim službama par stotina metara sjeverozapadno od navedenog položaja.

Kao obavještajni oficir bataljona radio sam na jednom zadatku u štabu bataljona čim sam došao sa položaja, gdje sam proveo veći dio dana među borcima i rukovodiocima četa. Moju usredsređenost na posao poremetio je drug Cvijetković zvan Brka. Na licu mu se očitovala žurba. Prišao mi je na stranu i rekao mi da se spremim i da iste večeri, tj. 28. travnja u 20 sati budem ispred Lučke kapetanije u Visu gdje će me čekati s nekim drugovima.

Sunce je već počelo zalaziti. Nisam imao vremena za razmišljanje. Drug Brka mi nije saopćio kuda idemo i koliko dana ostajemo na putu. Skupio sam nešto oskudne opreme ne znajući sigurno što bi mi moglo biti od koristi. Drugovi iz intendanture bataljona Ivan Pavković i Stanko Vidaković zvan Država nudili su mi da nosim sa sobom hrane, pokrivač, šatorsko krilo i nešto rublja. Vrijeme je jako brzo prolazilo. Skupio sam svoje osobne stvari i trčecim korakom stigao par minuta prije ugovorenog vremena na zakazano mjesto.

Tu me je čekao drug Brka sa grupom ljudi koje nisam poznao. Već se dobro smračilo. Bilo je nešto poslije 20 sati. Dok smo izmijenili nekoliko riječi, uz rivu je pristao jedan od naših naoružanih brodova na kojemu se nešto užurbano radilo i ukrcavalo.

Uskoro je drug Cvijetković naredio: »Drugovi, ukrcajte se u brod i krećemo«. Jedan po jedan zakoračili smo na palubu naoružanog broda »Jadran«. Motor je jače zabrujao i mi smo isplovili iz viške luke. Posada broda je bila na svojim mjestima spremna da svakog časa stupi u borbu s neprijateljem koji je mogao naići ili nas dočekati u zasjedi. Plovili smo kroz noć bez ikakvih svjetala. Poshje vožnje od jednog sata ocijenio sam da nam je pravac kretanja Split-ska vrata između otoka Šolte i Brača.

Za vrijeme plovidbe u potpalublju drug Cvijetković me je upoznao s onima koji su s nama putovao. Tada sam saznao da putujemo na Šoltu sa zadatkom da ispitamo situaciju i pripremimo teren za akciju naših jedinica. U našoj ekipi nalazili su se tri engleska i dva američka oficira i drug Jadran, rođeni Šoltanin, iz Gornjeg Sela.

Noć je bila tamna bez vjetra, a more malo namreškano. Vožnja je bila ugodna iako puna neizvjesnosti. Motor je utihnuo i mi smo uz najveću tišinu i oprez počeli izlaziti iz utrobe broda jer se naše putovanje bližilo kraju. Stigli smo do istočne obale Šolte na skoro sam istočni rt prema Braču. Spustili smo mali čamac koji nas je prebacio na obalu sa našim stvarima. Ja skoro nisam imao ništa, ali su naši saveznici imali dosta za sebe i nas — hrane i opreme. Vidjevši kako su naši saveznici opremljeni učinilo mi se da su došli na duži izlet. Za cijeli vod partizana bilo bi dovoljno toliko materijala. Sve je trebalo brzo i oprezno raditi bez riječi i u mraku jer smo došli na pust i nepoznat teren noću, a nema nikog da nam bilo što rekne o terenu i neprijatelju koji je zaposjeo otok.

Vrijeme je brzo odmicalo i već je prošao jedan sat poshje pola noći. Dio materijala prenijeli smo malo dalje u kržljavu gustu šumu. Nešto smo sklonili pod kamenje i žbunje da bi ga prenijeli po danu kada se bude vidjelo. Brod se odmah vratio za Vis.

Okolo dva sata poshje ponoći mi smo se nekako smjestili u šumi iznad mora poshje upornog i napornog probijanja kroz šumu i kamenje.

Nitko od nas nije znao točno gdje se nalazimo i koliko je od nas neprijatelj daleko. Od velikog umora tvrdo smo zaspali sve dok nas nije sunce dobro ugrijalo i probudilo između sedam i osam sati u jutro. Stražu je prvi držao Jadran i u određeno vrijeme trebalo je da ga ja zamjenim. Njega je, međutim, prevario san pa nas je to moglo skupo koštati.

Osvainuo je divan sunčan i vedar dan. Okupili smo se u hladu guste borove šume da se dogovorimo i rasporedimo na zadatak radi kojeg smo došli. Razdijelili smo se po grupama i krenuli. Jedna grupa u pravcu Gornjeg Sela sa sjevera, a druga grupa u pravcu istog sela s jugozapada. Zadatak nam je bio da ne dolazimo u dodir s neprijateljem i da budno pratimo njegovo kretanje po otoku.

Treća je grupa ostala da pronade najpogodnije mjesto gdje ćemo logorovati. Svatko je razumio svoj zadatak i krenuo na izvršenje. Opreznost je morala biti iznad svega na svakom koraku da neprijatelj ne bi otkrio naš boravak na otoku.

Okupator je s ovog otoka bio iselio sve živo muško i žensko, od najmlađeg do najstarijeg žitelja. Ovu činjenicu odmah smo uočili s naših osmatračnica koje su po cijeli dan bile na prikrivenim mjestima. Kad bi se dobro smračilo, u najvećoj tajnosti došli bismo u bazu. Ubrzo smo konstatirali da se neprijatelj ukopava na sredini otoka po cijeloj širini, dijeleći otok na dva dijela: istočni i zapadni.

Na otoku nismo vidjeli nikog živog osim nekoliko mačaka, magaraca, ovaca i koza koje lutaju bez nadzora, prepušteni sami sebi.

Večer je bila tiha i vedra. Na okupu smo. Razgovor sa drugovima je vrlo ugodan. Poslije izmijenjenih misli i večere spavanje. Raspoređeni za stražu i smjenu, ostali na nogama.

Ustajanje je po dogovoru bilo vrlo rano, da bi se što prije zauzelo zgodno mjesto s kojeg će se neprijatelj bolje osmatrati. Osmatračnice su se svakog dana mijenjale da bi bolje dopunjavale jedna drugu u primjedbama.

Drugog dana boravka kasno na večer po dogovoru javili su se drugovi s Visa preko radio-stanice. Tako su naši dani tekli po određenom planu. Budno smo pazili da nas neprijatelj ne bi otkrio i tako onemogućio izvršenje našeg zadatka. A znali smo da živi u ruke neprijatelja niti smijemo niti hoćemo.

Treće noći patrolnim čamcem sa Visa donijeli su nam nešto odjeće i hrane, a s tom vezom na Vis su se vratili dva engleska i jedan američki oficir i drug Cvijetković, tako da nas je ostalo samo četvorica.

Naredni dani su sve sporije prolazili. Počelo nam je nestajati hrane. Smatrali smo da smo zadatak savjesno obavili i očekivali da bi naše jedinice svake noći mogle stići. Sve se nekako i moglo izdr-

žati dok nam početkom svibnja nisu s Visa javili: »Ustrpite se. Zbog neвременa akcija se odgađa (bila je planirana za 6. svibnja). Javit ćemo vam se naknadno«. Ostali smo bez kruha, cigareta i s malim rezervama ostalih namirnica i pribora za ličnu higijenu. Bili smo prisiljeni nešto poduzeti. Dogovorili smo se da uhvatimo jednog ovna koji je nekohko dana tumarao oko nas. Dogovoreno je da Jadran i onaj Englez ulove ovna, a ja i Amerikanac smo bih na položaju. Kada smo došli u logor našli smo ih gdje se muče s vrlo ugojenim i teškim ovnom jer nisu imali ništa oštro osim malog džepnog peroreza. Poslije duge i teške muke nekako su uspjeh da ga oderu. Nastao je još veći problem kako ga rasjeći i doći do željenog zalogaja. Snaga i strpljenje je bilo pri kraju, pa je svaki minut bio dragocjen. Uz veliki trud i taj problem je na našu radost bio riješen. Kako je ovan živio na slobodi nije mu falilo hrane po izboru, pa se toliko ugojio da je sav obrastao u salo. Iako je pred nama bilo više od trideset kilograma zdravog i svježeg mesa jelo nam nije prijalo.

Te noći su njemački avioni bombardirah Vis. Mi nismo sigurno znali o čemu se radi, ali smo opazili vatru i plamen. Čule su se detonacije i vidjela se protuavionska artiljerija kako gađa neprijateljsku avijaciju svijetlećim mecima.

Pred samu zoru smo nekohko puta pokušah uspostaviti dogovorenu vezu s komandom na Visu. To nam nije uspjelo.

Naš boravak je bio sve teži jer smo ostali bez sredstava za život. Naši nisu dolazili niti su nam što slali. Moral nam je bio na visini i mi smo stalno savjesno izvršavah svoje obaveze i zadatke.

Bio je 8. svibnja kad su nam s Visa javih da ih sačekamo slijedeću noć i to na zapadnom dijelu otoka u Maslinici.

Ova vijest izazvala je radost i veselje među nama, iako smo trebah pod hitno izvršiti neke vrlo važne obaveze koje su bile opasne i komplicirane. Trebalo je dignuti sa dna mora mali čamac ispred neprijateljskog položaja i prevesti se s istočnog rta na zapadni, a pri tome ostati neprimijećen. Da bismo uspješno završili ovaj zadatak sačekali smo noć, našeg starog saveznika. Kada se smračilo dvojica su otišla po čamac. Izvadih su iz njega kamenje i osekali more. Ukrcah smo sve što smo imali i učetvero krenuh prema Maslinici. Veslah smo dosta daleko od obale i vidika neprijatelja. Bilo je teško veslati jer je i ruta bila duga i naporna, zbog valovitog

mora i vjetra. Približavajući se zaljevu Maslinice osjećali smo sve više miris dima. To nas je dovodilo u neizvjesnost: od kuda dim kad znamo da nigdje blizu nema žive glave. Za svaku eventualnost i radi sigurnosti iskricali smo se istočno od mjesta Maslinice i u streljačkom stroju došli do kuća. Ustanovili smo da se miris dima širio iz pojedinih kuća u kojima su toga dana neprijateljski vojnici ložili vatru i nešto sebi spremali za hranu kada su dolazili u patrolu.

Noć je bila na izmaku. Mi smo trebali potopiti čamac u plićak, sakriti vesla i naći nešto za jelo. Skoro u svakoj kući je bilo vina i slanih sardela. U vrtovima se zelenilo: mladi bob, grašak i kapula. Nabrali smo koliko nam treba i nalili nekoliko flaša vina i vode, koliko je tko mogao nositi. Krenuli smo prema sjevernom dijelu otoka da pronađemo sklonište. Gladni i umorni pješaci smo do jedne šumice i žbunja gdje smo se smjestili. Ovdje smo ostali cijeli dan skoro da se nismo ni makli s mjesta da ne bi otkrili svoju prisutnost. Ovaj dan nam se činio duži nego i jedan do tada. Sunce je peklo kao usred ljeta, jer je dan bio divan, a more mirno bez vjetra i valova. Vrijeme do dolaska naših jedinica nama se činilo da je čitava vječnost. Oko 11 sati noću osjetili smo negdje u daljini buku motora koja se čula sve jače i jače. Englez i ja smo ostali na pristaništu da sačekamo vezu. Jadran je s Amerikancem otišao za svaki slučaj da zauzme položaj izvan mjesta prema neprijatelju. Nedugo zatim izmijenili smo dogovorene svjetlosne znakove s brodom koji se prvi približavao obali. Za nekoliko minuta stigao je motorni jedrenjak iz kojeg se prvi iskrcao komandant brigade Bogdan Stupar i pitao nas je za pravac kretanja i položaj neprijatelja. Nakon iskrčavanja kolona je odmah produžila radi obezbjeđenja i što manjeg grupiranja boraca i materijala na jednom mjestu. U razgovoru sa drugovima saznao sam da je stigla kompletna moja Prva dalmatinska brigada s pojačanjem jednog bataljona 12. dalmatinske brigade i nešto artiljerije, te da se jedan dio vojske iskrcao na istočnom dijelu otoka.

U međuvremenu smo mi obavještajci pružili Bogdanu i ostalima iz štaba podatke o neprijatelju i njegovom položaju. Na osnovi toga određen je pravac kretanja i raspored za napad.

Susret sa drugovima, poslije 12 dana odsutnosti iz jedinice, za mene je bio vrlo uzbudljiv. Bilo je iskrenih zagrljaja i suza rados-

nica. Za posljednjih nekih dana nisam se prao ni brijao. Vidjeli su da sam dosta omršavio. Bio sam sretan, radostan i ponosan što sam opet s Perom, Ivićem, Mirkom, Danom, Ljubicom, Kuzmom i ostahma. Prvo što sam tražio bila je cigareta i nešto za jesti. Stvarno više nisam mogao izdržati od iscrpljenosti.

Naš 1. bataljon, s kojim sam ja išao, dobio je zadatak da likvidira istureni neprijateljski položaj iznad Srednjeg Sela. To je bio dominantni položaj na sredini otoka. Po dogovorenom vremenu borba je počela u isto vrijeme na svim pravcima. Borba na pravcu našeg bataljona bila je vrlo jaka ali i kratka. Neprijatelj je dao vrlo jak i žilav otpor, ali nije mogao dugo izdržati juriš naših boraca iako je bio ukopan u bunkere spojene s rovovima uz gusto minsko polje i bodljikavu žicu. Naletom naših boraca neprijatelj je bio prisiljen da se povuče uz velike gubitke prema utvrđenom položaju u pravcu Stomorske.

Mi smo imali nekih teže ranjenih drugova koji su stradali od nagaznih mina, među kojima je bio Jozo Pensa, mali Marin, Vinko i drugi stari i izvrsni borci i rukovodioci četa i vodova.

Nismo dozvolili hitlerovcima da odahnu nego smo ih gonili dok ih nismo satjerali u jako utvrđeno uporište.

Neprijateljska artiljerija sa Giova tukla je naš borbeni poredak sve dok nismo došli na blisko odstojanje neprijatelju. Borba je na svim pravcima bila teška i ubitačna. Gubitaka je bilo dosta s naše i neprijateljske strane. Imali smo veliki broj ranjenih drugova, a među njima znatan broj rukovodilaca četa i vodova. Došao sam do groblja u Srednjem Selu skupa s Kuzmom Andrijićem, Danom Celebićem i drugima gdje smo zadržani ispred same bodljikave žice koju je neprijatelj štitio mitraljeskim rafalima. Imali smo nekoliko poginulih drugova koje smo zakopali na samom groblju, a među kojima je bio i neustrašivi puškomitraljezac Milan Ivanišević, borac 2. čete. Saznali smo da je teško ranjen komandant našeg 3. bataljona, Ilija Antunović zvani Krvavi. Brigadno previjalište bilo je smješteno u jednoj uvali s južne strane otoka. Neprijatelj stjeran na vrlo uski prostor, organizirao je vrlo jaku obranu. Tu se uspio zadržati uz pojačanje koje je dobio u ljudstvu i materijalu iz Splita.

U toku noći mi smo se povukli sa Šolte. Brodovi koji su doveli naše borce odmah su se vratili na Vis u toku iste noći da bi izbjegli

napade neprijateljske artiljerije i avijacije. Po nas su došli saveznički desantni brodovi pa smo vrlo brzo i udobno stigli u bazu na Vis prije svitanja. Tada smo saznali tužnu vijest da je bolnički brod »Marin II« koji je prevozio sa Šolte naše teško ranjene drugove pred samim Visom potopljen. S brodom je stradalo 42 naših ranjenika, 3 bolničarke, 8 članova posade i 2 njemačka ranjenika-zarobljenika. Ova vijest nas je strašno potresla jer je među nestalima bio velik broj dragih i bliskih drugova iz našeg bataljona.

VICE I NJEGOVA DECA '

Vinko

Dumić

Životario je Vice Trikić u jednom zaseoku blizu Drvara, uz svoje četvero djece i ženu Andu.

Slabo plaćeni šumski radnik, jedva je vezivao kraj s krajem. Ono malo ljetine što se moglo izvući iz komadića škrte, jalove zemlje ispod čuke, trebalo je štedjeti, pa ponekad i sakriti od gladne i halapljive djece, koja su rasla »kao iz vode«, i tražila da utaže glad, baš onda kad im je najviše trebalo, u doba kad rastu i razvijaju se u ljude. Znao je Vice ponekad donijeti koju dobru jestivu gljivu iz šume, znajući da će time, bar za taj dan, pomaknuti trošenje spremljene zimnice u ambaru. Vraga ambaru, u jednom povećem sanduku od šećera, obloženom plavim papirom, kojeg je dobio za učinjenu manju uslugu seoskom bakalinu, koji je davao, od vremena do vremena, nešto bijele, posne, tjestenine na veresiju njegovoj ženi, dok je on radio u šumi. Bio je siguran da će pošteni Vice to platiti, kad se vrati s mukotrpnog rada iz šume, slijedeće subote kad primi plaću.

Tako je Vice kuburio s porodicom, od subote do subote, dižući nešto na veresiju, nešto iz siromašnog ambara, ali štedeći više na grlu svom i svoje djece, nego na čemu drugom, jer na drugom nije ni mogao. Sve što bi zaradio dotjecalo je da se prehrane, a za drugo se nije ni moglo. Vodio je računa da je ambar plitak a da ni bakalina neće dati slijedeće sedmice, ako ne plati dug iz prethodne. Na štednju je naučio i ženu Andu, koja je na svaki način nastojala, da što manje uduži kod trgovca a da se ambaru što kasnije ukaže plavi papir na dnu.

Sedmična plaća bila je tanka i nedovoljna za njih šestero. Znao je to Vice, pa kad je dolazio kući često je spominjao štednju i umjerenost. Uživio se u sve to, da je i sebe smatrao rasipnikom ako je u toku dana popio koju rakiju više, onu kako je zvao brbljavicu, od jedne, uobičajene, prijje ručka.

Znao je on dobro što je to imati ili ne imati, zaraditi, ili ne zaraditi, imati u kući ili ne imati. Onomadne je bio bolestan.

Ukočila se leđa, probadalo ga u prsima. Izvukao se nekako, uz tople cigle i vrući lipov čaj s medom, ali tri dnevnicke koje je manje primio poremetile su sve u kući. Nije se platio dug, smanjilo se sve ostalo i trebalo je mishti kako se dokobeljati do subote.

Nije bio škrt, ah je volio da doteče na bilo koji način do subote, da ima, tu negdje, gdje može, zlu ne trebalo, da uzme, da se nađe pri ruci. Nije volio moljakati a još manje prositi.

Tako radeći i lomeći se u šumi, živeći jedno i mizerno, vezujući kraj s krajem, više gladan nego sit, došla je i 1941. godina.

Buknuo rat, došla okupacija talijanska, četnička, ustaška, nje-mačka a vrug bi ga znao koja još ne spomenuta.

Ostavio Vice posao, ženu i djecu i ode već 1941. godine u partizane. Tukao se i borio na Kozari, Sutjesci, Zelengori, prošao sve ofanzive i dospio u 1. dalmatinsku udarnu brigadu, među Dalma-tince.

Zavolio ih kao svoje rođene Drvarčane. Stopio se s njima, po-primio i njihov način govora, ali nikako da mu tečno iskoče njihove psovke, pa da i po tome bude ravan njima. Znao je po tonu glasa kad psuju ljutiti a kad onako od šale. Pokušao je i on, ah ne ide. Nikako da opsuje kao oni. Ona prva polovina je još nekako išla, ali ono drugo nikako. Kad nije mogao sve, opsovao bi samo prvom polovinom, pa je često psovao »benti krv«, ah nikako do kraja.

Negdje u jesen 1943. postavljen je za intendanta 4. bataljona i na toj dužnosti je došao na Vis.

Na Visu se prestalo prikupljanjem potreba za vojsku preko NO odbora. Nema više dobrovoljnih davanja, nema zborova seljana, konfiskacije od neprijatelja, nema zarobljavanja. Sve je to ostalo otraga.

Nema više izdavanja, onako odoka, važući preko ruke, ali vo-deći računa da nešto ostane i za sutra, jer nikad se ne zna što do-nosi sutrašnji dan, a da se ne govori o onome poshje sutra.

Sve ovo je Vicu zateklo, čini mu se nevjerojatno, prolazno.

Zna Vice, kako je to pojesti danas a sutra ne imati. Probao je on i u civilu a i u partizanima. Vodit će on računa o tome, jer nikad se ne zna. Naučilo ga je ono življenje prije revolucije u njegovoj porodici, držeći se one narodne: Nikad ne oglodati kost do kraja. Treba da i na kosti nešto ostane, ako ne bude trebalo, ostatak će za psa.

Dolazi Vice po sljedovanje, sada već redovno, za deset ili petnaest dana. Svaki put kad dođe, nekako se široko smije, zadovoljno, onako kočoperno. Neka se zna kako Vice dolazi po sljedovanje za svoju decu. Smiju mu se i oči, onako šeretski, a sa strane mu proviruju dva zuba, bijela, s navlakama od paladora, nakrivio malo titovku na lijevu stranu a na desnoj mu strani strši ispod titovke razbarušeni grm kose. Veseli se Vice što tako mnogo ima da primi i već u mislima sve to daje kuharu i vidi kako se puši para iz kipućeg kazana, a borci, njegova »deca«, prilaze i primaju toplu i vrelu hranu i srću li, srću, krijepu se, da bi sutra krenuli u nove juriše, za novu, bolju sutrašnjicu. Kako je to sad sve jednostavno i lako, misli Vice i raduje se u sebi. Dodeš u intendanturu brigade, predaš propisano brojno stanje a oni ti lijepo dadu točno po svakom borcu, preko vage, toliko i toliko jednog, drugog, trećeg i tako redom, svega što sljeduje čitav bataljon, za to vrijeme.

Kako je Vice primao, tako je morao i izdavati, po brojnom stanju četa, jasno preko vage ili ako je bataljon bio na okupu izdavao je kuharu, koji je pod nadzorom dežurnog sipao u kazan i kuhao.

Došlo je i vrijeme da se zavedu knjige, da se u njih zapiše što je primljeno a što izdano. Točno kako je propisano i kako je sljedovano. Nabavio je Vice i knjige. Velike, prave knjižurine, čiji su uglovi okovani, da se ne istroše od upotrebe.

Sve je to Vice radio, morao je, tako je naredeno i kvit.

Da vrag odnese vagu i knjige, gundao je Vice, sebi u bradu. To mi ne ide, ne volim to nikako, kao da se nema više povjerenja u druge, mislio je Vice u sebi i za sebe i čekao da se toga riješi.

Sve ga je to podsjećalo na onog seoskog čifčiju, bakalina, koji mu je vagao odbivajući neku, kako on reče, taru, onda dodavao taru, a je li odbivao ili dodavao ko bi znao. Uvijek je malo i nikad nije trajalo primljeno od njega, onoliko koliko je Vice predvidio da će trajati. Pa nisam ja taj trgovac, mislio je Vice, ja sam pošten i

odan drug i čemu će meni ova vaga, ove knjižurine, svi ovi zapisi i sto čuda. Došao mi je onaj Dumić, da mu pokažem knjige, kako ih vodim, razmišljao je dalje Vice, i nikako da se s time složi. Zapisivao sam sve, ma ama sve po redu a on veli, ne valja Vice ovo ništa. Ovo je zapisano, kao da pišeš pismo kući. Treba da se vidi koliko si primio, koliko izdao i na kraju koliko ti je još ostalo u magazinu.

»Ben mu krv...« i njemu i njegovim knjigama i vagi i magazinu, opsova Vice, pa onako ljutit sjedne na obližnji stolac, pun turbobnih misli. Malo vremena poslije, došao Vice po novo sljedovanje, ah ne onako kao ranije veseo i zadovoljan.

— Zdravo Vice, kako ishrana, kako evidencija knjige — pita Dumić,

— Ne valja ništa, ben ti krv..., sve je naopako. Našao sam i pisara, i on škraba, kako si mu naredio, ali sve je to uzalud, sve to ne valja.

— Kako ne valja, Vice moj dragi?

— E ne valja. Otkad je u moj magazin stigla vaga i knjige, u magazinu ničega a moji borci, moja deca gladna. Dajem točno, preko vage, ali ne valja, daje se svakome jednako i onome ko jede malo i onom ko jede puno, sve jednako, hrane i ostane, ali moja deca gladna.

Tako je Vice prolazio iz dana u dan, jadikujući za onim vremenima kada je izdavao po svom nahodanju, štedeći, čuvajući za nepoznato sutra, a ipak zadovoljavajući svakoga, i onoga ko prima i onoga ko izdaje, vodeći računa, da sve bude u redu, prema mogućnostima i povjerenju. Dana 28. ožujka 1944. godine, Nijemci su izvršili noćno bombardiranje otoka Visa. Bombe su između ostaloga pale i na Podseldje, kojom prilikom je stradala intendantura 4. bataljona.

Par dana kasnije ushjedilo je sljedovanje. Došao je i Vice, po sljedovanje za svoj bataljon. Bio je veseliji, vedriji nego prošhh su-sreta.

— Zdravo Vice, stara kućo, kako si? Čujem da ti je stradala intendantura. Da ti je uništen magazin i sve u njemu.

— Jest, istina je, ben ti krv..., ali sam zadovoljan i sretan. Niko nije stradao od moje dece, a ostalo neka vrug nosi.

— Daj reci, što je bilo i kako si sada kao pogorenik, stradalnik.

SKOJEVSKE BILJEŠKE

Petar

Pivčević

Za vrijeme ratnih dana teško se dolazilo do oružja, odjeće, hrane, opreme, a još teže do bilježnica, papira, olovaka, knjiga i sličnog pribora. A trebalo je zabilježiti mnoge važne događaje, zapisati najhitnije iz vojnih i političkih znanja koja su stjecana, notirati rasprave i odluke, a trebalo je i iz bilježaka i rukom prepisanih tekstova učiti i marksizam-lenjinizam.

Na jednoj - maloj željezničkoj stanici Begov Han u istočnoj Bosni, kako je kasnije pričala Georgina Pavlović Gina, zaplijenjena je jedna ukoričena, neispisana otpremna željeznička knjižica veličine 18X12 cm. Data joj je na poklon, a drugarica Gina je tada bila sekretar SKOJ-a I bataljona.

SVESKA GEORGINE PAVLOVIĆ

Na prvih 16 stranica bilježnice Gina je svojim vrlo lijepim rukopisom (ćirilicom) ispisala shjedeće:

- 1) Borba za stvaranje socijaldemokratske radničke partije u Rusiji (1883—1901. g)
- 2) O osnovama lenjinizma
- 3) Historijski korijeni lenjinizma
- 4) O važnosti teorije za proleterski pokret, o kritici teorije spontanosti i o teoriji proleterske revolucije.

Dakle, zapisane su skoro najvažnije teme koje su se u to vrijeme proučavale na teoretskim partijskim sastancima, na seminarima ili pak na partijskim kursevima. Svaka tema je obrađena vrlo pristupačno, razumljivo, baš onako kako se radilo za vrijeme NOR-a, za vrijeme nestašica knjiga, kadrova, vremena. Nisu bilježene samo teze, već jasne definicije, sa potcrtanim važnim stavkama, koje su se ponavljale i učile skoro napamet pojedinačno i na zajedničkim sastancima.

Na četvrtoj strani, između ostalog, napisano je većim slovima i podvučene su slijedeće definicije: Lenjinizam je marksizam epohe imperijalizma i proleterske revolucije — lenjinizam je teorija i taktika proleterske revolucije uopšte — teorija i taktika diktature proletarijata napose. Svakako ovakve citate nastojalo se što bolje shvatiti pa čak i napamet naučiti.

Tek na 18. i 19. strani zapisala je prvi datum. Dana 12. XI 1943. g. sa sastanka brigadnog komiteta SKOJ-a zabilježila je — uvjeti takmičenja za mjesec studeni 1943. godine kako slijede:

1) Tko će više uništiti i zarobiti neprijateljskih vojnika i materijala;

2) Tko će bolje upoznati različite vrste oružja tako da i nova omladina postane uistinu majstor svog oružja;

3) Razvijanje političkog života i proučavanje svih pohtičkih pitanja;

4) Razvijanje kulturno-prosvjetnog rada i zabavnog života, štampe, čitanje, suzbijanje nepismenosti. Održavanje zborova i mitinga u sehma;

5) Povezivanje s omladinom u pozadini i pomoć u organizaciji;

6) Široka pomoć komandirima i komesarima, tako da bi se njihovi zadaci mogli sprovesti;

7) Sprovađanje svih sitnica, koje čine dobrog vojnika (urednost, disciplina, drugarstvo itd) i

8) Upoznavanje novih drugova u rukovanju s oružjem, vojničke discipline, uopće s vojničkim životom,

Na kraju ovih uvjeta takmičenja daju se konkretni prijedlozi kako treba pojedine točke obrađivati u jedinici.

Na strani 21, dana 13. XI 1943. godine, zabilježeno je da 1. bataljon ima 73 člana SKOJ-a, a neorganiziranih omladinaca 38. Nepismenih omladinaca ima 10.

Na str. 24. i 25. dana 22. XI 1943. g. iza sastanka sa drugaricama zabilježena su imena 29 drugarica iz 1. bataljona i to: Milka Rokov, Marija Katić, Ruža Savić, Jagoda Kelam, Jelica Žanić, Ljubica Barić, Ljubica Boban, Vjera Ivanisevic, Marija Milišić, Vinka Berović, Vinka Janjac, Zrenka Kunac, Milica Bokun, Zorka Plenča, Karmela Maljković, Anđelka Ban, Marija Baus, Anka Junaković, Ruža Barišić, Zdenka Kelava, Jelica Perić, Ankica Juras, Pera Vukušić, Neda Stošić, Marija Budimir, Kata Ravnić, Milka Vanduk, Zdenka Culić i Georgina Pavlović.

Na str. 40. i 41. zapisani su zadaci s Prve oblasne konferencije USAOH-a za Dalmaciju održane od 13. do 16. XII 1943. g. Na slijedeći način je zabilježen dnevni red i početak zaključaka:

- »... 1. Politički referat
2. Omladina od okupacije do danas
3. Organizaciono pitanje
; • 4. Važnost kongresa
5. Biranje oblasnog odbora
Zaključci

Mi hoćemo federaciju, jer omogućuje bratsku suradnju.

Jedinstvo je ostvareno uz borbu, jer samo tako ujedinjeni moći ćemo da srušimo neprijatelja. Mi nećemo monarhiju, jer ona ne dozvoljava da se ostvari jedinstvo naroda, koje se uvijek podavalo šačici reakcionarnih klika. Zabranjuje se primitak kralja i izbjegličke vlade, itd.«

Na nekoliko mjesta u Gininim zapisima spominje se Korčagin, sekretar brigadnog komiteta SKOJ-a. To je Nikola Milekić, rođen u Kruševcu 1926. godine. Potječe iz radničke porodice. U desetoj godini izgubio je majku, pa ga je stariji brat zaposlio u beogradskoj knjižari »Njegoš«. Već 1941. godine kao petnaestogodišnji dječak stupio je u Posavski partizanski odred. U studenom iste godine postao je član SKOJ-a. Bio je borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske brigade. U KPJ primljen je krajem 1942. godine. Poslije 5. neprijateljske ofenzive došao je u Prvu dalmatinsku brigadu, gdje ubrzo postaje omladinski rukovodilac. Ratnički naponi i revolucionarne obaveze učinili su da je brzo sazrijeva. Pamtim ga kao upornog i sposobnog rukovodioca, ali uvijek vedra i nasmijana. Ljeta 1944. otišao je za rukovodioca SKOJ-a 23. srpske divizije. Poslije rata bio je član Okružnog komiteta

SKOJ-a u Kruševcu. Za iskazanu neustrašivost, među ostalim priznanjima odlikovan je sa dva ordena za hrabrost. Poginuo je početkom 1956. godine kao pilot-lovac na izvršavanju svog vojničkog zadatka.

Zadnji zapis drugarica Gina je učinila dana 22. III 1944, tj. jedan ili dva dana pred pogibijom.

Gina je ispisala ukupno 85 stranica. Osim navedenih detalja još su sa datumima označeni dnevni redovi i zaključci s 55 sastanaka i to s partijskog biroa bataljona, partijskih ćelija četa Prvog bataljona, sastanaka brigadnog komiteta SKOJ-a, bataljonskog komiteta SKOJ-a i omladine i nekohko drugih sastanaka.

Međutim, bilježnica i zapisi nisu završeni. Bilježnicu sam ja preuzeo, naslijedivši drugaricu Ginu na dužnosti sekretara SKOJ-a 1. bataljona. Već 25. ožujka 1944. g. zabilježio sam prvi sastanak sa partijske ćelije prateće čete, a do 9. rujna 1944. g. zabilježena su još 63 sastanka partijske ćelije, partijskog biroa bataljona, bataljonskog komiteta SKOJ-a, brigadnog komiteta SKOJ-a i omladine.

Iz tih podataka može se vidjeti koliko se mnogo sastanaka održavalo u ratnim godinama i kako su se na tim sastancima rješavale vrlo važne stvari i kako se stvarala uz velike napore, prolijevanjem krvi i marljivim učenjem nova Jugoslavija. U jedinici se uvijek nešto proučavalo kad god su to prilike dozvoljavale. Svaka knjiga, bilježnica, koje su u ratnom vremenu služile za zapisivanje teoretskih postavki, rasprava, odluka i potrebne evidencije, odnosno za izgrađivanje novog čovjeka, ima i danas svoju vrijednost. Ti dokumenti omogućuju nam da vidimo kakav put su prošli naši narodi, koje su teškoće imali, te da nam onemogućiti zaboravljanje događaja iz naše oslobodilačke borbe, da nam ostanu trajno u sjećanju likovi naših drugova koji su se borili i dali svoj život.

Ova bilježnica posebno treba da bude kao uspomena na našu hrabru i vrijednu drugaricu Georginu Pavlović, koja je dala život za ovu zemlju. O njenoj biografiji nema mnogo podataka. Poznato nam je da je rođena u selu Šubići kod Prijedora u Bosanskoj Krajini, da je srednju školu pohađala u Banjoj Luci, odakle je i krenula u partizane. U našu brigadu došla je iz krajiških jedinica poshje 5. neprijateljske ofenzive. Mi borci 1. bataljona znali smo

je samo po imenu Gina, kao hrabrog borca, dobrog druga i snažnijeg rukovodioca. Bila je nevelika rasta, skladno građena, crnomanjasta, zelenih očiju, kratko podšišane crne kose, ponositog držanja. U svojoj bilježnici na strani 79. potpisala se: Georgina Pavlović, zanimanje intelektualac. Poginula je na otoku Hvaru i to u blizini Jelse, mjesto zvano Vrh. Neprijateljski je metak pro-našao otvor u kamenom suhom zidu i pogodio Ginu točno u čelo, pred zoru 23. ožujka 1944. godine u trenutku kada je otpor razbitnog neprijatelja počeo jenjavati.

IMENIĆNI SPISAK

Iz ratnog vremena sačuvao sam bilježnicu na čijim je stranicama spisak s imenima, prezimenima i ostalim podacima za članove SKOJ-a 1. bataljona. Nastao je za vrijeme boravljenja naših jedinica na otoku Visu od 20. IV do 9. IX 1944. g. Na njegovu sređivanju radili su, pored mene kao sekretara, i članovi bataljonskog komiteta SKOJ-a: Ivan Maretić, Krasna Nola, Milan Amulić i Uglješa Baranović.

Na popisu se našlo 155 drugova i drugarica, iako se stvarno brojno stanje u tom periodu u bataljonu kretalo oko 100 članova SKOJ-a. Razlog je toj razlici taj što su na spisku i drugovi koji su možda samo nekoliko dana bili u jedinici, odnosno poginuli ili prešli u druge bataljone. Nadalje, u spisku je navedeno i 20 drugova koji su istodobno bili i članovi KPJ, ali su bili zaduženi da rade u skojevskoj organizaciji i među omladinom. Neobuhvaćenih omladinaca u SKOJ-u ili u KPJ u toku 1944. bilo je oko 25, odnosno oko 6 u četi.

Na žalost, za neke drugove nisu zabilježena imena, godina i mjesto rođenja, a odnosi se na one drugove koji su primljeni u SKOJ u kolovozu ili rujnu 1944. g. ili su pak u to vrijeme došli u naš bataljon. Moguće je da je ispušteno neko ime ili pak pogrešno upisano ili prepisano. Međutim, ispravke i dopune su moguće i poželjne.

Analizirajući mjesta rođenja uočljivo je da su članovi SKOJ-a, kao i ostali borci 1. bataljona, uglavnom bili skoro iz svih dijelova

Dalmacije, a po jedan član iz Bosne, Crne Gore i Slavonije, zatim tri druga iz SSSR, a jedan iz Poljske. Po starosti na popisu je najmlađi imao 14 godina, a najstariji 26 godina. Prosjek starosti iznosio je 20 godina i 2 mjeseca.

Omladina koja se kalila u borbi, odnosno članstvo SKOJ-a i imena na spisku, u navedenom periodu predstavljali su ogromnu snagu u borbenom pogledu za bataljon, a bili su i nepresušan izvor za KPJ i za rukovodeći kadar u vojnim jedinicama ili u organima narodne vlasti.

Spisak je napravljen po četama, ali je prerađen po abecednom redu i kao takav se objavljuje uz podatke datuma i mjesta rođenja, a za poginule drugove i mjesto pogibije.

Antičević Josip	1928.	Vis
Anterić Ante	1921.	Šibenik
Alajbeg Božo	1922.	Ljubitovica, Trogir
Bojić Ivan	1923.	Prapatnica, Trogir
Barić Ljubica ^	1919.	Split
Burazin Nikola	1925.	Baška Voda
Belamarić Ante /	1925.	Šibenik
Bojić Jozo	1927.	Prapatnica, poginuo na Biševu
Batistić Jakov		Vela Luka
Bračanović Prosper	1921.	Hvar
Baldić Ante	1920.	Kaštel-Stari
Banovac Vinko	1929.	Solin
Bošnjak Mirko	1923.	Hrvače, Sinj
Bragođantin		SSSR
Borozan Ivica	1924.	Muč
Bezina Jakša f		
Belamarić Paško		
Buratović Ivan		Hvar
Bakula Marko •	1921.	Vrpolje, Šibenik
Balov Spiro <-	1924.	Kaštel-Stari
Blagdan Marcelo	1926.	Preko
Brajković Stanko	1924.	Split
Blažević Petar	1928.	Šibenik
Cikatić Miloš ^	1924.	Solin

Carević Ante	1922.	Krapanj, Šibenik
Čerina Marin	1923.	Solin
Cerina Mate		
Cvjetić Nikola		Otišić, Sinj
Dužić Vlado	1921.	Soline, Preko
Damljanov Boris ^	1922.	Kaštel-Gomilica, poginuo na Braču
Dokić Branko	1924.	Split
Dujišin Mate"	• 1924.	Kaštel-Novi
Dalabegjan Vardar	1921.	Armenija, SSSR
Delin Pero	1927.	Kaštel-Gomilica
Damljanov Ante		
Ercegović Tonči y	1926.	Šibenik
Erceg Domina	1926.	Imotski
Frančeski Tatjana S	1923.	Spšit
Franulić Mate		
Grgurević Tonći	1926.	Lastovo
Gardovski Jure	1923.	Mevenka, Poljska
Galić Ivan	1924.	Klis, poginuo na Šolti
Gilve Milenko	1924.	Hvar
Gade Anđelko ^	1922.	Vitina, Ljubuški
Grego Ivica		Lastovo
Grbeša Ante s	1927.	Vis
Gambelić Šime <		
Hočevar Drago •*	1923.	Slavonska Požega
Ivančević Marko	1925.	Šibenik
Ivanović Slavko	1925.	Zepče, Sarajevo
Ivanišević Milan *	1925.	Split, poginuo na Šolti
fvačle Ānte"	1926.	Trogir
Jakovčević Marin	1921.	Gornje Selo, Šolta
Josipović Mirko	1924.	Velo Brdo, Makarska
Junaković Anka-Befca/		
Jaman Ivan	1924.	Klis
Jerolim Mirko	1923.	Olib, Silba
Jutronić Budimir	1926.	Sutivan, Brač
Jurić Petar	1924.	Brusje, Hvar
Kamenjarin Mijo ^		Kaštel-Kambelovac
Krnić Jozo	1922.	Konjevrate, Šibenik

Kelava Zdenka •/	1925.	Hrvaće, Sinj
Krivo Ivan	1923.	Kaštel-Novi
Klajić Paško	1922.	Danilo, Šibenik
Kunac Zrenka <>	1925.	Makarska
Karabatić Ivan ^	1926.	Sevid, Trogir
Kržulić Miro	1923.	Olib
Kapović Dragutin ' ,	1921.	Nin
Kesić Marinko		Split
Kuzmanić Božo	1927.	Hrvaće, Sinj
Kunac Ciro		
Kapov Ivan		Kaštel-Kambelovac
Karuza Miko	1921.	Vis
Karaman Ivan	1926.	Split, poginuo na Šolti
Kodžoman Božo	1927.	Hrvaće, Sinj
Lovrić Ivan - • •		
Lambaša Franka	1925.	Šibenik
Litović Mate <*"''	1923.	Postire, Brač
Ljubić Ante ^ •	1930.	Split
Medić Pavao	1926.	Seget, Trogir
Magaš Ante	1922.	Preko, Iž
Miletić Nikola ' ,	1923	Sv. Nedilja, Hvar
Mikelić Jozo	1922.	Solin
Mardešić Josip /	1925.	Hvar
Munjiza Jozo	1924.	Ljubitovica, Split
Mihajlov Ovatinjan	1919.	Armenija, SSSR
Miškov Ljubo	1925.	Kali, Preko
Marjan Branko v "	1926.	Iž Veliki
Mandić Bože	1924.	Zakućac, Omiš
Marendić Nikola ^	1920.	Vis •
Mrdeša Frane		Perković, Šibenik
Matković Slavica • •		Vrbanj, Hvar
Mihć Srećko	1921.	Sali, Preko
Mišura Marko		
Marin Vjeko	1925.	Sutomišćica, Zadar
Mamut Mijo	1926.	Blizna, Trogir
Nožina Ante		Kaštel-Štafilić
Nikolorić Vjeko	1926.	Supetar, Brač
Odžak Dušan -	1926.	Hrvaće, Sinj

Perica Anka		1927.	Makarska
Papié Ante		1929.	Supetar
Pisturić Ante	is	1922.	Kaštel-Novi
Pokier Marjan		1921.	Dragane, Dugi Otok
Petković Marjan	, ' "	1923.	Vrpoljac, Šibenik
Pajić Ante			Kaštel-Lukšić, poginuo na Šolti
Perković Stipe		1927.	Perković, Šibenik
Pavković Kaja		1926.	Seget, Trogir
Pavličević Marija		1926.	Lastovo
Pavičić Ivan	' ' "	1928.	Vrbanj, Hvar
Perić Stevan			
Petrić Ivica	p ' "	1926.	Kaštela, poginuo na Braču
Perković Frane		1925.	Perković
Petković Rade		1927.	Vrpoljac
Petrina			
Popić Ante			
Rokov Mirko		1922.	Kaštel-Gomilica
Radetić Spiro		1928.	Povija, Supetar
Radetić Gabro		1926.	Donje Selo
Radić Ivan			
Radović Neda			
Striže Ivan		1928.	Prapatnica, Trogir
Sokol Ante		1922.	Kaštel-Sučurac
Stošić Neda		1926.	Šibenik
Stojan Mijo		1919.	Seget
Sorić Bruno		1922.	Veli Iž
Senader Ante «<"		1925.	Dugobabe, Split
Stipković Petar		1920.	Vela Luka
Sarin Lovre		1927.	Preko
Skorić Ivan			
Sisara Rade		1925.	Dugopolje, Šibenik
Serka Zvonko		1922.	Selca, Brač
Sarin Vice		1924.	Preko
Stambuk Ante		1924.	Bogomolje, Hvar
Sibić Vicko		1919.	Sinj
Sarić Ivan		1925.	Kistanje
Saponja			

Šerka Marijan	1919. Sumartin, Brač
Tambač Jovo	1924. Banjci, Drniš
Tomaš Luka	1924. Seget, Trogir, poginuo na Šolti
Turković Momčilo	1923. Andrijeвица, Vojno selo Crna Gora
Ugo Marijan	1920. Iž, Preko
Urlić Neda v^	1928. Drašnice, Makarska
Višić Stanko	
Vojković Ante	1927. Postražje, Vis
Vladislavić Ivo	1926. Sutivan, Brač, poginuo na Šolti
Vukman Jere	1928. Seget, Trogir
Vukušić Pera	1926. Mirlović, Drniš
Vuletin Ante	1925. Kaštel-Novi, poginuo u Bihaću
Vidan Marijan	
Visković Nikola	
Vojvodić Vojo	
Zunić Zvonko	1926. Spht
Zanić Fabijan	1922. Kaštel-Novi
Zivković Ante	1924. Rogoznica, Šibenik
Židov Marijan	1921. Vermić
Zižić Ivica	1924. Solin

VIŠKO LJETO

Zoran

Kovačev

DESANT NA BRAČ

Prvog lipnja 1944. godine obustavljena je vojna obuka. Jedinice nisu izgrađivale kamene bunkere, postavljale žičane i minske prepreke. Nitko iz bataljona nije gulio travu po vinogradima, kao što se to radilo već nekoliko dana. Umjesto toga užurbano su se vršile pripreme za akciju. Džin Rešad, komesar čete reče mi da je oko Drvara gusto i da se sa Visa ide u ofanzivu kako bi se smanjio pritisak neprijatelja u području Drvara. Predvečer smo se ukrkali u Rukavcu na saveznički desantni brod. Poslije ponoći iskrkali smo se u Bolu i produžili cestom prema istočnom dijelu otoka Brača. Kad je svanulo sa naše marš-rute vidimo Hvarski kanal i u njemu mnoštvo brodova naše i savezničke mornarice, među kojima su se ocrtavale konture dviju topovnjača. Nije bilo teško zaključiti da se radi o desantu većih razmjera u kojem pored naše brigade sudjeluju i ostale jedinice 26. divizije i neke manje jedinice saveznika.

Oko 10 sati pucnji sa uzvišice sv. Toma upozorili su nas da se nalazimo pred neprijateljskim uporištem. Sačekah smo dok su naša minobacačka četa i saveznička brdska baterija obavili svoj posao, a onda smo otpočeli nastupanje, pretrčavajući nezaklonjene prostore koje su brisali njemački »šarci«, preskačući kamene ograde i gomile, koristeći rijetko kržljivo žbunje. Imamo već izbačenih iz stroja. Pogibe Ante Rokov iz Kaštel-Gomilice i zamjenik komandira čete Ignacio Buličić iz Trogira. Oba su preživjeli Neretvu i

Sutjesku. Oko podne teško je ranjen jedan Kaštelanin koga smo zvali Borko. Pozvaše bolničarku Ljubicu Barić da ga previje. Bila je svjesna da će teško proći preko zemljišta na kome nije bilo nikakvog zaklona od dušmanskog oka i zrna. Pa ipak je potrčala prema Borku. Rafal joj je razbio rame i ona je pala. Ranjenik ju je iz zaklona dozivao ne znajući da je i ona ranjena, ali ona se nije mogla maknuti. Uskoro su je drugovi onesviještenu iznijeli sa čistine. Sjetio sam se tada kako je prošlog mjeseca na Šolti previjala Andriju Milina, -pomoćnika komesara 1. čete. Zaplakala je videći da Andriji nema nade. Kad ju je upitao zašto plače odgovorila je da joj je žao zbog velikog broja ranjenih drugova. Zamolio je da pozdravi njegove roditelje i sestru i ona je tu poruku nastojala da ispuni.

Ivan Guvo, komandant bataljona podsticao je komandire: »Ajde sokole! Eno ti ih gore, boga im magarčinu... Lipo, pametno napadaj...« Frontalno se nije ništa moglo učiniti. Samo je jedan uski pojas bio pokriven kržljivim niskim raslinjem. Tuda je pokušala desetina koju je predvodio Talijan Rino da priđe švapskom položaju, ali bez uspjeha. Onda je Kuzma Andrijić, komandir čete, napunio torbicu bombi i privukao se neopažen bunkeru. Vješto je ubacio bombu i ušutkao ga. Iz susjednog rova na Kuzmu je poletjela hand-granata, pogodila ga iza uha i skliznula eksplozivajući tek padom na zemlju. Srećom, krhotine su ga samo lakše povrijedile, pa je produžio da djeluje automatom. Dok je njegova 3. četa nastupala u streljačkom stroju i štitila ga mitraljeskom vatrom, on je razoružavao Švabe. Izgledalo je da je obrambeni neprijateljski položaj zauzet, kad se odjednom grebenom pojavi gusti red zelenih uniformi sa šljemovima u protunapadu. Ugledavši hitlerovce četa je otvorila vatru nastojeći da Kuzmi omogući izvlačenje. U međuvremenu on je grupu zarobljenika, koju je već bio razoružao, pokosio i zatim se srušio. Pomislili smo da je i on pokošen, jer su se Švabe nalazile oko njega. Odjednom, naglo ustane, gađajući šmajserom obori par fašista i potrči nizbrdo prema svojoj četi. U blizini je bilo brigadno previjalište. Dok ga je Vjera Ivanišević previjala, Kuzmu je uhvatila nesvjestica. U jedan rov uskočio je Dušan Pandža, zamjenik komandira 1. čete. Na njega nasrnu fašisti i ne bi se bio dobro proveo da mu u pomoć ne priskoći Dane Celebić, komandir.

U suton juriš je ponovljen. Neprijateljske snage na uzvišiei sv. Toma bile su razbivene. Zarobljeno je oko 70 friceva. Po njihovom pričanju Nijemci su svoje ranjenike odvezli s tri trabakula za Makarsku. Među zaplijenjenim materijalom bila su i tri topa.

Sutradan poslije podne uz jaku podršku minobacačke i artiljerijske vatre bezuspješno smo napadali na uporište sv. Nikola iznad Sumartina, koje je bilo veoma jako utvrđeno. Naredne noći poshje demonstrativnog napada odstupili smo. Ujutro, oko Humca našu je kolonu nadlijetao i mitraljirao jedan »Meseršmit« koga su brzo otjerah naši mitraljesci. Iz Bola smo otplovili za Vis.

Po dolasku na Vis na partijskim i skojevskim sastancima, te na četnim i bataljonskim konferencijama, vršena je analiza desantnog prepada na Brač. U partijskoj ćeliji 3. čete pozvan je na odgovornost komandir Kuzma. Teretili su ga neki drugovi da je spriječio predaju cijele njemačke jedinice na sv. Tomi time što je likvidirao 7 Nijemaca čim ih je zarobio. Prema toj tvrdnji, kad su ostali Nijemci vidjeli što ih čeka dali su ogorčen otpor. Kuzma je uz pomoć očevidaca uvjerio drugove da je on razoružane Nijemce prikupio da bi ih njegovi momci sproveli štabu. Međutim, u tom momentu uslijedio je neprijateljski protunapad, pa je zaprijetila opasnost da se zarobljenici ne bace na Kuzmu. Da bi to osujetio Kuzmi nije ostalo ništa drugo nego da ih uništi.

Na analizi smo saznali da je u borbi na Vidovoj gori zarobljen potpukovnik Jack Churchil kada se na čelu svojih jedinica neopretno približio Nijemcima koji su fingirali predaju mašući bijelom zastavom. Komandant divizije Božo Božović inzistirao je da se borba produži i oslobode zarobljeni komandosi, među kojima i Churchil koji je komandovao savezničkim snagama na Braču, ali Churchilov zamjenik je odlučno izjavio da će se povući s otoka, jer smatra operaciju završenom. U takvoj situaciji ni našim snagama nije preostalo drugo nego da napuste Brač.

Tada je dana ocjena da je osnovni cilj operacije postignut jer su njemačke snage na obali onemogućene da se pomjere u unutrašnjost. Istovremeno smo obaviješteni da je počelo iskrcavanje trupa zapadnih saveznika u Normandiji, što je dočekano, ironičnim primjedbama u stilu: »Sto su tako uranili, mogli su još pričekati!«

NA OSIGURANJU VRHOVNOG KOMANDANTA

Poslije dvodnevnog odmora u Podstražju bataljon »Ante Jonić« preselio se na najviše brdo Hum, sa sjeverne strane osmatračke stanice na samom vrhu. Bilo je to 7. lipnja. Jutro je bilo vedro i sunčano. Komunisti naše 2. čete okupili su se na sastanak. Sekretar četne ćelije Marinko Juras upoznao nas je da je drug Tito sa svojim suradnicima preko Itahje stigao na Vis te da će boraviti u dvije pećine na Humu. Četvrti i naš bataljon će neposredno osiguravati mjesto rada i života Vrhovnog komandanta. S tim treba upoznati sve borce. Radost i ponos ocrtavali su se na licima. Komandir Frane Bubić sjetio se susreta s drugom Titom u bosanskom Petrovom polju poslije probijanja iz obruča na Zelengori. Narednih dana smjenjivale su se straže i patrole 1. i 4. bataljona, a ljudstvo koje nije bilo zauzeto tom službom sprovodilo je obuku i druge uobičajene aktivnosti. Tako su 10. lipnja održani ispiti na brigadnom kursu za niže vojne rukovodioce koji je počeo 2. svibnja, a završilo ga je 20 polaznika.

S našeg položaja vidjeli smo prvih dana kako se dograđuje zid i plato pred pećinama i kako se postavljaju dva oveća šatora. Živost oko pećina privlačila je našu pažnju i često bismo se poslužili dvogledom želeći da ugledamo druga Tita, što nam je ponekad i uspijevalo. Pored njega našao bi se i vučjak. Uvijek nas je impresionirala užurbanost oko spilja i šatora koja je nesumnjivo odavala punu radnu atmosferu.

Poshje desetak dana postavljah smo žičanu ogradu oko Huma, a na okolnim kosama artiljerci su uređivah platforme za protuavionska oruđa. Bili smo zadovoljni da će našem drugu Titu biti osiguran mirniji rad. Drugovi koji bi se našli na straži na poljskom putu što vodi od sela Borovik prema Humu pričali bi kako su vidjeli druga Tita ili nekog njegovog bliskog suradnika kad su tuda prolazili. Zavidio sam im i nastojao da češće običen baš to stražarsko mjesto kad je naša četa čuvala taj odsjek. Međutim, nikad mi se nije posrećilo da doživim blizak susret s našim Maršalom.

Kad je Vis postao sjedište Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta, jedinice viškog garnizona morale su ograničiti ofanzivnu aktiv-

nost da bi se u punoj mjeri posvetile obrani otoka i sigurnosti političkog i vojnog rukovodstva. Sada se išlo u akcije manjih razmjera. Tako je 19. srpnja bataljon »Tadija Anušić« postavio zasjedu na putu Kuna — Oskorušno na Pelješcu i zarobio 43 neprijateljska vojnika. Dva dana kasnije jedna četa sukobila se s okupatorskom jedinicom kod mjesta Govedari na otoku Mljetu uhvativši 4 zarobljenika i 2 minobacača. Neprijateljski ispad prema zapadnom dijelu otoka Korčule prekinut je brzom intervencijom 1. i 2. bataljona. Osjetivši nas, Nijemci su se dali u bijeg tako da ih nismo mogli stići. Samo na njihovom tragu našli bismo koju njemačku vojničku kapu, okvir metaka, uzdu, čuturicu i slično. Panično se povratite u žicom ograđeni i utvrđeni oslonac prema Pupnatu.

Na treću obljetnicu ustanka u Dalmaciji bataljon »Ante Jonić« napao je iz zasjede njemačku kolonu kod Lovišta na Pelješcu i zarobio 21 njemačkog vojnika, a među plijenom bila su dva »šarca«, jedna radio-stanica i 8 konja.

Mislim da je bila druga polovina srpnja kada je brigadna kulturna ekipa u selu Zena Glava počela pripremati program za priredbu. Prolazeći jednog dana sredinom kolovoza pored sela Borovik neko mi je skrenuo pozornost na vitkog plavokosog mladića u ruskoj oficirskoj uniformi čiji se desni rukav klatio prazan. Bio je to Žarko, sin druga Tita. Rečeno nam je da je došao iz Sovjetskog Saveza, gdje je na frontu izgubio ruku i da je za junaštvo dobio visoko sovjetsko odlikovanje. Poslije mi je Ljubo Runjić pričao da je Žarko navratio par puta u Štab brigade i da je u njegovom govoru bio primjetan ruski naglasak.

ODBAČENI »LOVCI« SA HVARA

Početkom rujna počelo se pričati da se navršavaju dvije godine od formiranja brigade. Dane Celebić, Frane Bubić, Marinko Juras, Nikola Rade, Ilija Zarić i drugi koji su bili u Dobrom kad se brigada formirala počeli su spontano ili na upite mlađih boraca iznositi svoje uspomene.

Međutim, 6. rujna hitno smo otplovili iz viške luke za Hvar. Usput nam je saopćeno da se neka njemačka lovačka jedinica iskrcala na Hvar s namjerom da hkvidira partizanske snage i slobodni teritorij na zapadnom dijelu otoka. Na kosama istočno od sela Brusja dočekani smo rafalima njemačkih »šaraca«, koji usmrtiše Sinišu, kurira 3. čete, kojeg je komandir od dragosti zvao Sine. Odmah smo krenuli na juriš potiskujući ih prema Starom Gradu. Buka naših tenkova koji su se kretali cestom ubrzala je naše napredovanje. Od jedne granate ranjen je u noge komandir Kuzma Andrijić, pa je odmah evakuiran.

Na desnom krilu nastupao je 3. bataljon. Za vodiča se javio borac Marin Dulčić, rodnom iz hvarskog sela Rudine. Naša dva tenka čim su stigla u Stari Grad svijetlećim mecima označili su dostignutu hnižu. Na obali kod ribarnice Švabe su ostavile gomilu opljačkanog materijala kojega nisu uspjeli odvući sobom, jer su hitah prema uvali Ključna radi ukrcavanja u brodove. U okršajima s njemačkom zaštitnicom u naše je ruke palo nekoliko zarobljenika i jedan »šarac« s nogarima. Ne mogavši da se na vrijeme povuče, jedan broj vojnika lovačkog bataljona »Bradenburg« raspršio se po otoku. Mitraljezac Ivan Baričević pamti kako je 2. bataljon streljačkim strojem pročešljavao teren prema Vrboskoj. Iza jedne gomile kamenja pojavi se Švabo dižući ruke u znak predaje. Desetar Cetinić ga je zbog sigurnosti htio likvidirati, jer su nas fašisti na taj način više puta nasamarili. Međutim, Ante Kovačev-Purica primakao se Nijemcu s namjerom da ga uhvati živa. U tom trenu sa gomile je gađao drugi fašista ubivši Puricu.

Borba je jenjavala. U pravcu Rudina čule su se detonacije i mitraljiranje. Nad uvalom Ključna nadlijetah su »spitfajeri«. Povratkom na Vis saznali smo da su saveznički brodovi i avijacija potopili nekohko neprijateljskih brodova, koji su morah isploviti ne čekajući noć uslijed naglog nadiranja naših bataljona.

PROSLAVA ROĐENDANA BRIGADE

Nitko nije osjećao umor kad se čulo da će se svečano proslaviti rođendan naše brigade. Na partijskim i skojevskim sastancima, te na četnim konferencijama naglašavao se značaj trenutka, upo-

zoravalo se na dolično ponašanje i držanje, kao i u nevezanim razgovorima među drugovima. Svaki od nas razmišljao je kako najdostojnije predstaviti svoju jedinicu. Čistilo se oružje i municija do visokog sjaja. Dotjerivala se oprema. Neda Stošić, Ankica Perica, Anka Junaković-Beba, Slavica Matković, Pera Vukušić i ostale drugarice krpale su odjeću i prišivale dugmad svojim suborcima. Posuđivao je jedan drugome bolje dijelove odjeće. Moje hlače bile su dotrajale. Obradovao me moj rođak Ante Relja koji se netom vratio sa zadatka u Itahji, darovavši mi potpuno nove. Rekao mi je: »Evo ti ove nove, jer u tim starim ne možeš pred druga Tita«. Drugarice su za sebe pronašle i nekakvu peglu da se dotjeraju. U nedostatku paste za obuću («Krasna, imaš li još one kreme sa Brača?»), dosađivali smo kuvarima skidajući čađu s kazana, u čemu je najrevnosnija bila Zrenka Kunac. Bataljonski brico Ante Nožina-Krilo imao je pune ruke posla. Kod panja, koji je služio kao brijačka fotelja, na jedan kolac stavio je »firmu«: »Frizerski salon«.

Uvježbavao se paradni korak, vojničko pozdravljanje, rukovanje oružjem. Čak su i pjevači trenirali svoja grla za pjevanje partizanskih koračnica. Toga dana u operacijskom dnevniku brigade upisano je brojno stanje: na licu 1762. S nestrpljenjem je dočekan 12. rujan. Bilo je više od polovine budno prije nego što je trubač svirao ustajanje. Svi smo sijah od radosti. Nitko nije htio izostati van stroja. Ni oni koji se zdravstveno nisu osjećah sasvim dobro, ni kuvari, ni oni koji su inače izbjegavali postrojavanje. Nerado su ostali u logoru dežurni. Svi su htjeli vidjeti iz što veće blizine svog Vrhovnog komandanta i neposredno sudjelovati u svečanosti, jer tko zna da li će ikad to doživjeti ako ovaj put propuste.

Prema viškoj luci marširalo se otresito i uz pjesmu. Najglasnije su odjekivali stihovi: »Naša Prva dalmatinska, hej brigada udarna...« Postrojavamo se pred tribinom okićenom našim i savezničkim zastavama, čilimima i zelenilom. Uz tribinu za stolićem stenograf. Naš Prvi bataljon je na desnom krilu. Čete su poredane jedna iz druge. Lijevo od naše brigade postrojene su ostale jedinice 26. divizije, uključujući artiljeriju i tenkove. Sa zastavama i s pjesmom na usnama stiže i omladinska radna brigada. Nebo je vedro kao i lica boraca. Naokolo, na prozorima i krovovima

kuća, po stablima, na zidovima srušenim avionskim bombama, na jarbolima brodova, na svakom povišenom mjestu grozdovi ljudi. U nestrpljivom očekivanju svečanog trenutka kao da svatko ima nešto da kaže drugu do sebe, pa se sve to stapa u tihi žamor kao zujanje pčela. Poklici publike skrenuli su našu pažnju na dolazak Ivana Ribara, Vladimira Bakarića, Rodoljuba Čolakovića, Vladimira Nazora, Ivana Milutinovića, Marka Vujačića, Vlade Zečevića, Vicka Krstulovića, Josipa Smodlake i drugih istaknutih ličnosti Jugoslavije, Hrvatske i Dalmacije, a zatim članovi sovjetske, američke, engleske i čehoslovačke vojne misije koji zauzimaju mjesto na tribini.

Prolomio se oduševljeni pljesak i skandiranje: »Tito, Tito«. Trubni znak: »Mirno«. Mi se ponosno isprismo. Komanda: »Pozdrav na desno«. Pratimo očima našeg Vrhovnog komandanta naprežući se da svaku njegovu crtu lica upamtimo zauvijek. U svijetloj uniformi, s opasačem i pištoljem o pojasu. Na reverima bluze i rukavima zlatožutim koncem izvezene grančice. Vjerojatno su to grančice hrasta kao oznaka vojskovođe, ali našem Maršalu pristajalo bi i lovorovo lišće kao simbol pobjede i maslinovo kao mirotvorca.

Zvuči svečanog marša koji izvodi divizijska glazba i počasni topovski plotun miješaju se s brujanjem aviona koji nisko nadlijeću višku luku. To su bivši avioni zrakoplovstva NDH čiji su piloti preletjeli na slobodni Vis i sada na svojim krilima nose partizansku crvenu petokraku.

Pun životne snage, čvrstog držanja i odmjerenog koraka približava nam se voljeni Tito. Poslije raporta Bože Božovića, komandanta divizije, zvonkim tenorom pozdravio nas je sa »Smrt fašizmu«, a mi mu složno odgovorismo: »Sloboda narodu«.

U pratnji članova Vrhovnog štaba i štaba divizije drug Tito je izvršio smotru. To nije bila ceremonijalna formalnost. Obišao je svaku četu. Nešto više se zadržao kod zastave 4. bataljona i ispred brigadne minobacačke čete. Zagledao se u lica boraca, kao da je htio prepoznati one s kojima se susreo u Petrovom polju prije četrnaest mjeseci. Tražio je objašnjenje od Bože Božovića, komandanta divizije, Dušana Korača, komesara, Ante Biočića, načelnika štaba. Kad su prolazili pokraj mene iz Titovih usta čuo sam riječ

»saveznici«, ali cijelu rečenicu od uzbuđenja nisam uhvatio. Naši i saveznički reporteri škljocaju foto-aparatima.

Maršal se uspeo na središnji dio tribine. Sve se utišalo da ga čujemo. Skinuo je kapu i šetkajući pred mikrofonom, ne služeći se podsjetnikom počeo je svoj govor. Njegove riječi odjekuju sa govornice i čini mi se da su suvišni zvučnici, jer njegov glas dopire do nas neposredno i snažno. Ne mogu se oteti utiska da ga sa ovog mjesta čuje cijela Jugoslavija i svijet, i naši prijatelji i naši neprijatelji. Govori zanosno i uvjerljivo. Evocira prizore dramatičnih zbivanja na Jajcu, Prozoru, Neretvi, Sutjesci. Zaškri suza u očima ratnika kad je pozvao da se oda pošta »herojima koji su dali svoje živote za slobodu svoga naroda u Prvoj dalmatinskoj brigadi«. Sijali smo ponosno kad je naveo da je naša brigada »stala u red naših najboljih udarnih proleterskih brigada«... da je u »svim kasnijim bojama znala osvetiti svoje pale drugove... da je nosilac ideje bratstva i jedinstva...« Duboko nas je dojmilo kad je jasno i jednostavno izjavio: »Tuđe nećemo, svoje ne damo«, u vezi s oslobođenjem naše braće u Istri i Slovenskom primorju, da našu sudbinu ne može nitko rješavati bez našeg učešća, da smo u ratu stvorili svoju vlast koju ne mislimo ni s kim dijeliti. Više puta prekidan i na kraju pozdravljen aplauzima, uzvikivanim parolama i povicima »tako je«, svoj govor završio je obraćanjem svojim borcima koji će znati »i u buduće za naše narode sačuvati ove tekovine, kako im niko ne bi mogao oduzeti ono što su sami izvojevali«.

Kad se oduševljeno zaglušno odobravanje stišalo, Maršal je ponovo rekao: »Drugovi borci, oficiri, podoficiri i politički komesari Prve dalmatinske udarne brigade! Imam čast da vam predam zasluženno visoko odlikovanje, koje vam je dodijelio najviši organ naše vlasti, Predsjedništvo AVNOJ-a, orden narodnog oslobođenja« (Odluka Predsjedništva AVNOJ-a od 24. VII 1944. objavljena je u Biltenu Vrhovnog štaba svibanj—kolovoz 1944). Na tribinu stupaju Bogdan Stupar, komandant brigade, njegov zamjenik Ivan Guvo koji nosi zastavu uz dva pratioca. Drug Tito je tada iz unutrašnjeg lijevog džepa svoje bluze izvadio orden i prikačio ga na zastavu brigade. Meni se činilo da ga je izvadio iz svog velikog srca i da se neće nikad ohladiti to odlikovanje ugrijano Titovim njedrima. Kad se stišao pljesak, klicanje i akordi svečane pjesme

»Hej Slaveni«, Maršal je nastavio: »Nosite visoko ovu zastavu, odlikovanu ordenom Narodnog oslobođenja. Ja sam uvjeren da će naša Prva dalmatinska brigada u budućim bojevima, kao i do sada, biti dostojna drugova palih u borbi. Neka vam ova zastava bude simbol novih pobjeda u budućim borbama. Želim vam mnogo sreće i čestitam na visokom odlikovanju«.

Bogdan se zahvalio na priznanju i zakleo se u ime boraca i rukovodilaca da će ga časno nositi do konačne pobjede. (Kasnije je Bogdan pričao kako mu je drug Tito nešto došapnuo dok se zahvaljivao. Nije odmah razumio, a onda je shvatio da mu je drug Tito sugerirao da pozdravi Ribara, predsjednika AVNOJ-a, što je Bogdan i učinio).

Podne je prošlo. Počeo je defile jedinica. Puni sreće gazimo čvrstim korakom po taktu paradnog marša. U uzornom redu kolo-
nom dvojnih redova prolazimo pred Vrhovnim komandantom: »Pozdrav na levo!« Vidimo ga nasmijanog i zadovoljnog kako nam otpozdravlja. Naš bataljon je na čelu, pa iako smo time počašćeni, žao mi je da ne mogu vidjeti sve jedinice i njihovo naoružanje. Kažu mi da je u paradi sudjelovalo oko sedam tisuća ratnika. Volio bih da je ova smotra trajala još dugo da mogu gledati i slušati našeg Maršala.

Navečer je u dvorani viškog Narodnog doma priređena svečana večera. Domaćin je bio komandant Bogdan. Među zvanicama bio je dr Ivan Ribar, Vladimir Nazor i još nekoliko članova AVNOJ-a i ZAVNOH-a. O tome mi je pričao Ilija Zarić koji je prisustvovao tom susretu. Vladimir Marković-Indo, komesar brigade pozdravio je goste. Odgovorio je Ivan Ribar. Počeo je tiho, postepeno pojačavajući svoj glas kako je rasla napetost mish koje je iznosio i dubina proživljavanja. Dok se pjevalo: »Druže Lolo, sekretaru SKOJ-a, Tebe voh omladina tvoja«, oči mu se orosiše suzama. Smijeh je izazvala Bogdanova priča kako je poshje pete neprijateljske ofenzive htio istjerati Nazora iz jedne pojate, misleći da je tifusar. Kad je Josip Smodlaka, povjerenik za vanjske poslove Nacionalnog komiteta, završio svoju zdravicu pozdravljen je pjesmom »Padaj silo i nepravdo«, koje je on autor.

Odmah poshje večere bataljon »Tadija Anušić« ukrcao se na brodove partizanske mornarice i krenuo za Brač.

SUMARTIN NA BRACU

U nama su još odzvanjale riječi našeg Maršala kazane prije tri dana prigodom proslave na Visu: »... nema tako teškog zadatka da ga sinovi Dalmacije ne bi mogli izvršiti...« Marširajući od Bola prema istočnom dijelu Brača intenzivno smo osjećali obavezu da i u narednim okršajima dokažemo valjanost te visoke ocjene kojom smo se ponosili i da ostvarimo obećanje koje je u ime svih nas dao komandant Bogdan.

Na domaku uzvišice s koje je odjekivala pucnjava sretosmo Božu Božovića, komandanta divizije, koji strogo opomenu komandire što se ne drži veće odstojanje u koloni, da bi se izbjegli teži gubici od artiljerijske vatre. Prodosmo zatim pokraj engleske haubičke baterije koja je podržavala naš 4. bataljon i 1. bataljon 32. brigade. Ovi bataljoni već se dva dana tuku s okupatorskim garnizonom na Braču. Dok su opaljivali plotune saveznički artiljerci su uzimali neki topli napitak.

Đuro Kotoraš, komandant bataljona »Ante Jonić« dao je kratka naređenja komandirima i komesarima četa pa su se vodne kolone usmjerile prema njemačkim položajima na istočnoj strani brda sv. Nikola. Neprijateljski topovi s obale podno Biokova, izgleda od prijevoja Dubci zasipali su nas gusto granatama. Od jedne je smrtno pogođen Mario Paviškov koji se kretao na čelu svoga voda. Preživio je Neretvu i Sutjesku, a pogibe zagledan u pravcu Kozjaka preko koga je stupio u partizanske redove. Ispred same bodljikave žice smijenismo bataljon »Tadija Anušić« kojim je rukovodio Mirko Serbo. U rano popodne odmaknusmo se od neprijateljskog položaja da ne bismo trpjeli gubitke od savezničke eskadrile koja je bombardirala utvrđenje. Posipaju nas krhotine kamenja raznesenog avionskim bombama. Cim se rasplinuše oblačci od eksplozija približili smo se opet bunkerima. Ne primjećujemo učinak zračnog napada i čini nam se da je okupatorovo utvrđenje u bijelom kamenolomu ostalo nederinuto. Maskirani u kavernama, Nijemci su nas gađali hand-granatama, a domašaj im je bio veći, jer smo se mi nalazili na nižem terenu. Okreću se drvene ručke u letu kao vijak oko metalnog tijela bombe. Srećom, promašaji nisu rijetki. Marinko Juras, sekretar četne partijske ćelije uočio je tamnozeleni šljem koji se povremeno sklanjao.

U želji da uništi nosioca tog metalnog pokrivala, Marinko je bio neoprezan. Izgleda da je prepredeni fašist isturio svoju kacigu kao mamac, skrenuvši tako Marinkovu pozornost, dok ga je ciljao s drugog mjesta. Teško je ranjen u glavu, bez izgleda da preživi, ovaj Kaštelanin koji se borio u redovima Prve dalmatinske od njenog formiranja. Dok su ga bolničarke previjale halucinirao je o nedoživljenim mladalačkim čežnjama. Granata razruši suhozid preda mnom i zatrpa me kamenje. Krivo, kurir štaba bataljona doviknu mi: »Je si h živ?« Dobro sam prošao: samo nekoliko modrica i ogrebotina.

Već se bilo dobro smračilo kada zazvoni poljski telefon. Komandant bataljona primio je od štaba brigade uputstva za juriš. Uskoro je streljački stroj krenuo naprijed bezglasno i bešumno. Čim se dohvatio žičane prepreke, prasak nagaznih mina kao da je stavio u pogon sva neprijateljska oružja i osvijetljavajuće rakete. Nije se moglo dalje. Zračni pritisak eksplozije oborio je mitraljesca Voju Filipovića i iz ruku mu istrgao »šarca«. Valjalo je ranjenike izvući s mjesta koje briše pljusak tanadi. Hvatao se zaklon iza niskih kamenih međa.

Usljedilo je naređenje za izvlačenje zbog iskrcavanja neprijateljskog pojačanja u rejonu Sumartin. U pravcu izvlačenja požar izazvan paljbom njemačkih ratnih brodova zahvatio je kosu što se uzdiže od sjeveroistočnog kraja otoka. Visoki narančastocrveni plameni jezici dižu se u nebo. Pucketa česmina, bor i smrča šireći nesnošljivu vrućinu. Kolona Prvog bataljona usmjerila se prema dijelu grebena koji nije bio zahvaćen ognjem. Komandant Kotoraš naredi mi da povučem borbena osiguranja s obale. Čim sam prikupio sve borce krenuh smo za bataljonom. Prije nego smo stigli začelje odjednom je zapraštao rafal. Prva misao je bila da je uslijedilo iskrcavanje hitlerovaca na tom dijelu otoka, iza leđa našim snagama. Razvila se nemilosrdna noćna borba obavijena dimom požara i tek kad se došlo na blisko odstojanje ustanovilo se da su se kobnom zabunom sukobili naš 1. i 4. bataljon. U kratkom i žestokom okršaju poginuo je na čelu svog voda Jakov Jović, a ranjeni su komesar bataljona Vaso Mijatović, zamjenik komandanta Nikola Stričević-Šolić, komandir čete Frane Bubić i mitraljezac Vojmil Zuančić. Drugovi iz obaju bataljona s osjećajem krivnje nisu mogli shvatiti kako je moglo doći do ove zbrke.

Dan koji je svanuo iskorišten je za organizaciju narednog napada. Okupljenim štabovima bataljona saopćio je Bogdan Stupar, komandant brigade, dnevni ratni izvještaj Vrhovnog štaba u kome je, pored ostalog, navedeno da naše snage pod borbom ulaze u Sumartin na Braču. Prema tome, dodao je, naša čitava javnost očekuje da u najskorije vrijeme Brač bude potpuno slobodan i mi ne smijemo iznevjeriti nade koje se u nas polažu. Za nastupajuću noć zakazan je novi napad. Slijedili su zatim kratki sastanci rukovodećeg kadra, partijskih ćelija i SKOJ-evskih aktiva. Težište je bilo na samokritičnom razmatranju organizacije napada, jer držanju rukovodilaca i boraca nije imalo što da se zamjeri.

Sutradan u zoru bataljoni su krenuli treći put u napad. Likvidirano je nekohko otpornih tačaka, ali je glavno utvrđenje bilo nesavladivo. Skoro cijeli vod iz 4. bataljona kojim je rukovodio Ante Belas bio je izbačen iz stroja. Nešto dalje projektil minobacača usmratio je Splićanku Zlatu Tomić, SKOJ-evku, dok je ispred žice previjala ranjenog druga.

Bataljon »Bude Borjan« i 1. bataljon 12. brigade napadali su samo selo Sumartin. Komandir Vitomir Vrdoljak sa svojom četom nastupao je preko mjesnog groblja a Švabe su nadgrobnne spomenike koristili kao zaklon. U grobljanskoj kapeli naišao je Vitomir na nekoliko njemačkih ranjenika. Pretrčavajući vinograd pogibe Trogiranin Vinko Guina. Iz jedne vrtače blizu njemačkog topa »lajao« je »šarac«. Nišandžiji Ivanu Baričeviću pukne udarna igla na njegovom puškomitraljezu. Nijemci su bili satjerani u nekoliko kamenih kuća u koje su se bili zabarikadirali. Zaplijenjeni neoštećeni protutenkovski top bio je odmah uperen prema bunkerima na sv. Nikoli. Koriolan Čipiko, komesar bataljona pozivao je na njemačkom jeziku hitlerovce da se predaju, ali stotinjak ih je ipak pokušalo pobjeći skačući u more. Većina ih se samo pokvasilo, jer su prisiljeni da se vrate, a neki su se utopili. Oko osamdeset je palo u zarobljeništvo. Par ih je uspjelo otplivati i dvogledom im se mogla uočiti glava čak tamo do pola kanala.

U popodnevnim satima s jugozapadnih obronaka sv. Nikole koje je zaposjeo bataljon »Josip Jurčević« opaženo je mahanje bijelom zastavom na njemačkom položaju. Komandiri Mirko Vranjes i Jerko Krstičević doveli su jednog zarobljenog »frica« koji je znao naš jezik da im prevede što hoće Švabe. A oni su dovikivanjem

pozivali naše parlamentarce da dođu na pregovore. Naši su, međutim, zahtijevali da se naši i njihovi pregovarači i to bez oružja susretnu na pola puta između naših i njihovih linija. Nijemci su to prihvatili. Odmah su počeli naše nuditi cigaretama s očiglednom namjerom da ih odobrovolje. Vranješ i Krstičević odbili su te danjske darove. Hitlerovci su predlagali da će napustiti uporište bez borbe ako im se dozvoli da se s oružjem povuku na kopno. Premda su naši pregovarači odbacili takvu mogućnost, njemački oficiri su na razne načine otezah pregovore s ciljem da što bezbolnije dočekaju noć, kako bi se pod okriljem mraka nekako izvukli s otoka. Za to vrijeme vladalo je zatišje, a neki naši borci, očekujući kapitulaciju neprijatelja, izlazili su iz zaklona i tako, uprkos upozorenjima starješina, otkrivali naš položaj. Oko 18 sati pregovori su prekinuti uz izjavu komandanta uporišta da će se boriti do kraja. Odmah zatim otvorili su žestoku vatru po našem borbenom rasporedu, valjda da pokažu kako su odlučni da se uporno brane. Marin Dulčić bio je vođa patrole što je kontrolirala prostor između dva susjedna bataljona. Ugleda konja s tri noge. Isprva se začudi, a onda zaključí da je nagazna mina razmrskala nogu životinje. Zbog toga su pojačali opreznost, pa ipak je jedan član patrole naišao na miru. Moralo ga se nositi jer je bio ranjen u noge, pa ipak su sretno izašli iz minskog polja.

PROLETERSKA, ČESTITAMO...

U međuvremenu kraj jednog vinograda gdje je bio smješten štab brigade užurbano su poslovali šef radio-stanice Miloš Kalajzić, radio-telegrafisti Tonko Jurica iz Lastova i Rožić (Raspe) iz Trogira, te šifrant Ljubo Runjić. Dan je bio sunčan i bez vjetera, pa ipak radio-stanica nije dobro hvatala signale. Primala se depeša od štaba 26. divizije. Tekst nije bio jasan i traženo je da se ponovi. Uslijed slabe čujnosti, tek treći put uspjelo se dešifrirati samo dvije riječi: »proleterska ... čestitamo . . S tako krnjim tekstom otrčao je šifrant Ljubo komandantu Bogdanu kojemu se usta razvukoše u osmijeh čim je pročitao te dvije riječi. Možda je on i slutio ili očekivao da će brigadi biti dodijeljeno proletersko ime. Zagrlio je u

beskrajnoj radosti svoje suradnike. Uzbudeno i ponosno čestitanje među članovima štaba brigade. Znali su da to nije priznanje samo za Brač, nego za sve dosadašnje podvige, žrtve i pobjede brigade kroz protekle dvije godine. Nije bila prilika za veće slavlje, pa je odlučeno da se ta radosna vijest službeno saopći kad u potpunosti padne njemačko uporište. Ali, ta uzbudljiva i inspirativna novost išla je neslužbeno od uha do uha i nosila borce u još žešće okršaje.

Predvečer je preneseno naređenje da se obustave naše napadne akcije i da se budno motri kako bi se spriječio pokušaj neprijatelja da se izvuče neopaženo ili da se nasilno probije preko našeg borbenog rasporeda, jer će hitlerovci to vjerojatno pokušati. To se i obistinilo tokom noći, ali je proboj onemogućen. Pred zoru je posada utvrđenja stremila k luci Povija. O tome je Ante Pavlov-Pavišić pričao: »Naš 4. bataljon nalazio se na brdu Zečevo. Stražar je čuo neki pokret. Dana je uzbuna i krenulo se u pravcu odakle su se čuli šumovi. To su Nijemci krenuli prema obali. Brodovi koji su ih trebali prihvatiti zadržali su se na pučini; nisu smjeli pristati u bračke luke. Komandant Serbo rastresito i široko je rasporedio čete. Još se nije bilo razdanilo kada se naš streljački stroj približio neprijatelju uz povike: ura, naprijed, hvataj ih žive i si. Jedan starješina pokupio je bombe od svojih boraca., a taj je mogao daleko dobaciti. Dok je on zasipao, ručnim bombama kolonu što je zalegla, ostali su nastupali gađajući u pokretu. Švabe su se počele predavati. Naređeno im je da oružje ostavljaju na jednu hrpu. Kad su odložili oružje i vidjeli da nas nema mnogo, jer je bataljon bio desetkovan, vjerojatno su se pokajali što su kapitulirali. Iznenada jedan se oficir otrgnuo i trčeći skočio u more. Počeo je plivati prema Makarskoj, ali su ga naši pucnji primorali da se vrati«.

Toga se sjeća i Petar Gavrančić: »Mene zora zateče s još sedam drugova i drugarica na jednoj uzvisini. Začuli smo klopavanje kolone koja se približavala. Vezu sa štabom 4. bataljona nismo imali pa smo odlučili da ih napadnemo. Sustigli smo ih na samoj obali. Pružili su žestok otpor, ali smo ih prisilili na predaju. Njihovi brodovi što su osvanuli pred lukom povukli su se neobavljena posla. Zarobljenike smo razoružali i prive! u štab bataljona. Bilo ih je oko pedeset. Mnogi su imali ratna odlikovanja, zlatno prstenje, a neki i po dva ručna sata. Sve su to morali ostaviti na gomilu. Od naših

bio je ranjen samo jedan drug. Njemačka bomba odnijela mu ruku. Zanimljivo je bilo vidjeti njemačko utvrđenje. Više od par stotina metara bili su dugi rovovi, podzemni hodnici i skloništa u napuštenu kamenolomu. U njima dijelovi namještaja pokradeni u bračkim kućama. Pokrivke bunkera od posječenih borova na koje su stavili kamene ploče. Bila je sprovedena i električna instalacija s vlastitim generatorom«.

Vodnik Andrija Vukman s bacačlijama 1. bataljona zarobio je grupu Nijemaca koja se nastojala nečujno izvuci.

Između 583 zarobljenika bio je i jedan inženjer što je izvodio radove na utvrđenju. Na saslušanju je izjavio: «Radili smo bunkere i saobraćajnice u živom kamenu. Računali smo da je neosvojivo. Na relativno malom prostoru postavili smo preko 7.000 protupješadijskih i protutenkovskih mina, veliku količinu žičanih prepreka s nekoliko redova kolja, a sve smo to branili mitraljezima iz bunkera za čiju smo izgradnju mjesecima koristili kompresore i bušili živi kamen«.

Narednog dana na bataljanskim konferencijama saopćena je odluka Vrhovnog komandanta kojom je brigada proglašena proleterskom. Gordim i razdraganim borcima i rukovodiocima pročitana je Su pohvala druga Tita.

Odjeknula je svečano i odlučno brigadna koračnica :

Kad na bojnem polju
Mrtav tiran leži
Tu je prošla udarna
Dalmatinska, dalmatinska
Naša Prva dalmatinska
Hej, brigada udarna
Komandir proleter
Komesar proleter
Svi vojnici proleter
Druga Tita hrabri borci
Za slobodu naroda

Hej komandiri
Zdravo komesari
Zdravo, zdravo
Zdravo, drugovi

Našeg palog druga
S ranom usred grudi
Osvetiće udarna
Dalmatinska, dalmatinska
Naša Prva dalmatinska...

Drugaricama je podijeljen žuti konac što ga je nabavio Vinko Dumić. Njihove spretne i vrijedne ruke sa zadovoljstvom su vede na petokrakama svojih suboraca srp i čekić kao oznaku klasne proleterske svijesti, visokog borbenog morala, bratstva i jedinstva.

BATALJON »ANTONIO GRAMSCHI«

Dordelljić

Sredinom lipnja 1944. godine pozvao me na razgovor Nikica Zenić, zamjenik komesara 3. bataljona. Bio sam tada komesar 3. čete. Pred seoskom kućom na Visu, pored drugih, našao sam komesara bataljona Kuzmu Bačetića i sekretara SKOJ-a našeg bataljona Miloša Paunovića. Nikica je bio kratak: »Kuzma, Miloš i ti Đorđe, određeni ste za rukovodioce u formiranju 5. bataljona. Pođimo do štaba brigade da primite¹ zadatak«.

Bez pripreme, krenuh smo do štaba koji se nalazio nedaleko, u selu Zena Glava. Tu nas je već očekivao pomoćnik komesara brigade i ujedno sekretar divizijskog komiteta Partije Mirko Novović. Pored Mirka, komesara Vlade Markovića-Inde, komandanta Bogdana Stupara, drugova Guve i Đapića, nalazio se tu i jedan plavi brkajlija. To je bio Renato Marzagalli.

Drug Novović nam se nakon pozdrava obratio: »Drugovi, Partija je odlučila da se u brigadi oformi 5. bataljon, talijanskog sastava, a vi ste određeni za kadrovsko jezgro. Dužnost komandanta vršit će Renato Marzagalli, on je rodom iz Torina, rezervni talijanski narednik, član KPJ, bio je na Hvaru suradnik NOP-a, a borac je iz Biokova od 1942. godine, Komesar će biti Đokica, Kuzma njegov zamjenik, a Miloš sekretar SKOJ-a. Komandant i komesar dat će vam uputstva, a za partijsku organizaciju Kuzma će se sa mnom dogovoriti«.

Uskoro, polovinom lipnja 1944. godine, došla je i naredba o formiranju bataljona, a u međuvremenu smo izvršili popunu osnov-

nim kadrom, naoružanjem i opremom, te obavili prihvaćanje ljudstva.

Sredinom lipnja u zaseoku Talež na Visu pristigao je najveći dio ljudstva. Tu se nalazila jedna četa dobrovoljaca iz Italije, mahom omladine, grupa komunista robijaša iz zloglasnog tršćanskog zatvora »Corroneo«, kao i nekoliko Talijana koji su se kao borci do tada nalazili u jedinicama naše brigade. Svakodnevno su pristizali i oni Talijani koji su bježali iz njemačkih jedinica i predavali se našima u akcijama po otocima. Razumije se, svi ti Talijani dobrovoljno su se opredjeljivali za borbu protiv fašizma.

Nakon par dana bataljon je formiran: imao je četiri čete i dva voda. Za komandanta bataljona postavljen je Renato Marzagalli, za zamjenika apsolutno filozofije, dobrovoljac, rodom iz Venecije, a ja za komesara. Za pomoćnika komesara imenovan je Kuzma Bačetić, za sekretara SKOJ-a Miloš Paunović. Intendant je u početku bio Jure Kalebić, a poslije je vršio dužnost zamjenika, dok je za intendanta došao jedan Talijan, stari komunista iz fašističkih robijašnica. Moj kurir bio je Sicilijanac Servio Truglio, 16-godišnji dobrovoljac. Jedan student medicine, također dobrovoljac iz Bologne, postavljen je za referenta saniteta. Komanda 1. i 2. čete sastavljena je od dobrovoljaca iz Italije. Vodnici i zamjenici komandira birani su među boljim bivšim talijanskim vojnicima. Slično je bio i u 3. četi, gdje je jedino komesar bio Splitsanin, omladinac-dobrovoljac Josip Fiorentini, koji je stigao iz 2. bataljona naše brigade. U pratećoj četi komandir je bio Bruno, dezertar iz talijanske vojske koji se borio u našim jedinicama na području Biokova, a komesar Milan Rakić, Istranin, član KP Italije. Još je formiran izviđački vod i pozadina (komora) bataljona.

Razumljivo je da je jedan od najhitnijih zadataka bio politički i kulturno-prosvjetni rad, jer je bataljon trebalo što prije oformiti u borbeni kolektiv. Razvijen je intenzivni politički rad kroz koji su objašnjavani ciljevi i razvitak NOB-a u Jugoslaviji, zatim teme o antihitlerovskoj koaliciji, fašizam i radnička klasa, i si.

Iz operativnog dnevnika štaba Prve dalmatinske udarne brigade vidi se da je 4. srpnja 1944, u 5. bataljonu obrađivana tema: »Fašizam u Italiji«, 10. srpnja tema: »Gdje nas je doveo fašizam i potreba bratstva među narodima«, 26. srpnja tema: »Prirodna bogatstva Italije«, itd.

.....

Politička, kulturno-prosvjetna i neka vojna predavanja, održavala su se mahom u okviru bataljona, jer su to povoljni uvjeti smještaja na Visu omogućavali, a održavali su ih komandant bataljona, komesar 1. čete, koji je bio student iz Barija (ime sam mu zaboravio), pomoćnik komesara i komesar, te sekretar SKOJ-a i ja. Većina smo govorili talijanski, dok su se ostale starješine obraćale jedinici uz pomoć prevodioca.

Zahvaljujući prvenstveno spomenutom komesaru 1. čete, sekretaru SKOJ-a, drugovima Rakiću, Fiorentiniju i drugim razgranat je kulturno-prosvjetni rad, a bataljonski kulturno-prosvjetni odbor formirao je veoma dobar bataljonski pjevački zbor, literarnu sekciju, izdao tri broja bataljonskog lista. Imali smo i diletantsku grupu Naše borbene pjesme prevedene su na talijanski, te su kao i originalne revolucionarne talijanske pjesme pjevane u stroju i štampane u bataljonskom listu. U četnim zidnim novinama tekstovi su bili uglavnom na talijanskom, a napisi drugova koji nisu znali taj govor objavljeni su na oba jezika.

Svakodnevno se vršila vojna obuka. Vojna terminologija, kao i komande bila je *na talijanskom jeziku*. *Naoružanje je bilo* pretežno trofejno, a lično naoružanje koje su donijeli dobrovoljci iz Italije, bilo je engleskog porijekla. Najviše napora iziskivalo je obučavanje dobrovoljaca koji ranije nisu služili vojsku.

Uz odobrenje štaba brigade, a na prijedlog komandanta, intendanta i komesara prateće čete Rakića, koji su ranije bili članovi KP Italije, bataljon je dobio ime osnivača KP Italije »ANTONIO GRAMSCI«.

U izvještaju politkomesara 26. NOU divizije od 20. srpnja 1944. godine politkomesaru VIII korpusa, kaže se: »Od Italijana koji su dobrovoljno došli u NOV formirali smo bataljon koji je u sastavu 1. brigade. Jačina bataljona je oko 300 boraca, ali se on svakodnevno popunjava. Više nas je rukovodio politički momenat u njegovom formiranju, dok su perspektive njegovog vojničkog razvoja slabije...« Naime, željelo se pružiti šansu svima koji su spremni da doprinesu pobjedi nad fašizmom bez obzira na nacionalnu pripadnost, da u jedinici svoga nacionalnog sastava više ispolje svoje vrijednosti, da se upoznaju s našim iskustvima u oslobodilačkoj borbi, te da se kroz zajedničke napore razvijaju prijateljski odnosi među susjednim narodima.

Sastav bataljona bio je heterogen (vojnici bivše talijanske vojske, dobrovoljci-omladinci iz Italije, antifašisti-robijaši i manji broj iz partizanskih jedinica na Visu), pa je i idejno-politički nivo bio različit. Zbog toga je, između ostalog, bilo pojava da bivši soldati dobrovoljce po boji njihovih titovki koje su donijeli sobom iz Italije nazivaju podrugljivo »Berete bianche« (bjelokapići), i to upravo dobre borce, komuniste i skojevce. Takvi i neki drugi razlozi zahtijevali su od rukovodećeg kadra izvanredan napor, istančani politički sluh, pa i kadrovska poboljšanja.

U sređivanju ovih problema, puno nam je pomogao drug Ivo Brodić, povjerenik OZNE brigade (poginuo prilikom oslobođenja Rijeke, svibnja 1945.). Postupno oslobađanje Italije izazvalo je kod bivših zarobljenika želju za povratkom kućama nakon višegodišnjeg ratovanja. U redovima dobrovoljaca vladalo je suprotno raspoloženje, oni su bili za to da s Titovim borcima istraju do konačne pobjede nad fašizmom.

Odmah na početku imali smo partijsku ćeliju u štabu bataljona, a po četama su formirane kasnije i postepeno, tako da su krajem rujna postojale partijske organizacije u svim četama, s tri do pet članova. Na teoretskim sastancima, pored ostalog, govorilo se i o borbi Komunističke partije Italije za demokraciju, o Gramschiju i si. SKOJ-evska organizacija bila je znatno brojnija i ona je obuhvatila skoro sve omladince koji su volonterski oduševljeno došli u borbu iz Italije.

Nekoliko dana prije desanta brigade na otoke Brač i Hvar, na vojnoj obuci u 2. četi desio se nemili događaj. Jedan vod je bio okupljen u krugu na livadi. Neki borac čistio je ručnu englesku bombu »kašikaricu«, jer se teško aktivirala. Zaboravio je izvaditi detonator i došlo je do opaljenja, a on izgubio prisebnost. Vodnik je zgrabio bombu i zamahnuo da je odbaci, ali mu je u zraku eksplodirala i smrtno ga pogodila, a netom je bio primljen u Partiju. Desetak ljudi je bilo teže ili lakše ranjeno.

Bataljon je bio stacioniran u zaseoku Talež, sve do naredbe Vrhovnog štaba da 26. divizija energičnim desantnim operacijama oslobodi srednjodalmatinske otoke, a najprije Brač i Hvar. Lovački bataljon »Brandenburg« izvršio je 6/7. rujna demonstrativni desant u rajonu Stari Grad — Vrboška na Hvaru. Dva ojačana bataljona

Prve dalmatinske iskrcala su se na Hvar i razbila neprijatelja. Nakon toga 5. bataljon, ojačan dijelovima mornaričke pješadije IV pomorskog sektora, artiljerijom, te još nekim dijelovima naše brigade, prebacio se na otok Hvar i to u samu hvarsku luku. Naknadno su nam se pridružili i tri tenka i hvarski partizanski odred. Zbog toga 5. bataljon nije mogao prisustvovati proslavi dvogodišnjice brigade i čuti čuveni govor vrhovnog komandanta TITA: »TUĐE NEĆEMO — SVOJE NE DAMO!«

Desetak kilometara od Hvara u rajonu sela Grablje naišli smo na beznačajne ostatke već odbačenog njemačkog bataljona koji je izvršio desant i do Starog Grada nije bilo otpora. U širem prostoru Staroga Grada vršeno je pročešljanje, uz malobrojne zarobljene ili ubijene neprijateljske vojnike. Jedan zarobljeni radio-telegrafist. otrgnuo se i uskočio u (od njih) zapaljenu zgradu na obali (kuća Deletis) i tako skončao. Pri samom upadu u grad potrčao sam do svoje rodne kuće da vidim ima li koga. Našao sam majku, koja je godinama bila nepokretna, a ona će mi na njemačkom: »Ich bin kranke ...« (Ja sam bolesna). Skoro obnevidjela, mislila je da sam Švabo. Kriknuo sam samo: »Majko!« Kroz sat-dva kurir Truglio i ja već smo joj nosili nešto hrane, što su mi dah Vinko Dumić pomoćnik intendanta brigade i Ivo Brodić. Tako je bilo do pokreta iz Starog Grada.

Jedinice bataljona bile su razmještene desetak dana u rajonu Staroga Grada i sela Rudine, Dol i Selca. Tenkovi su bili povučeni u sastav Tenkovske brigade. Štab je bio sa prištapskim dijelovima i jednom četom, te pridodanim jedinicama i dijelom brigadne pozadine, raspoređen u Starom Gradu. Štab bataljona smješten je u kući Franetović-Jelaska, a noćili smo u obližnjem samostanu. Kao Starograđanin zamolio sam opata padre-Andriju da nas primi, što je on vrlo rado učinio. Prethodno me je poveo u jednu malu prostoriju. Na zidu je visila školska geografska karta Evrope s detaljno prikazanim zastavicama Istočnog i Zapadnog fronta, a na otok Vis usađena naša mala trobojka. Reče mi s ponosom: »A, šta si ti mislio!«

Noću 15/16. rujna usiljenim maršem krenuli smo prema istočnom dijelu otoka Hvara. Uz sporadične otpore, uglavnom van naselja, čete su izbile pred k. 246 Ublima, koju su njemačke snage pri-

premile za odsudnu obranu, sa bunkerima u kamenu, okruženim minama i bodljikavom žioom.

Od štaba brigade s bataljonom su se nalazili: komesar Vlado Marković-Indo, pomoćnik obavještajnog oficira Luka Ćurković, radio-telegrafist jedan Višanin, artiljerijski oficiri, te par starješina brigadne intendature. Tenkovi su u međuvremenu prebačeni na Brač, kao i dio artiljerijskih oruđa, pa su do Ubline došli samo dva topa i dva teška bacača koji su tukli brežuljak Ublinu.

Nakon artiljerijske pripreme, u nekoliko navrata vršeni su napadi na Ublinu. Zarobljeni «živi jezik» je tvrdio da su mnogi nje-mački vojnici raspoloženi za predaju, ali da su im hitlerovci zaprijetili strijeljanjem ukoliko bi to neko pokušao, a da zbog minskih polja ne mogu noću bježati.

Njemačka artiljerija iz rajona Sućuraj tukla je oko naših položaja. Napipali su razmještaj našeg štaba. Tako jednog dana, dok sam s komesarom brigade Indom bio kod radio-stanice, tresnula je granata pred kuću u kojoj je bio smješten štab u zaseoku blizu Dalekog rata, gdje smo se nalazili ispod jedne balature. Tom prilikom je izranjavan skoro cijeli štab bataljona i još neki drugovi. Većinom su ozljede bile lakše prirode. Valja spomenuti da su komandant i zamjenik komesara Miro Antonja i tako ranjeni išli slijedeće noći na juriš.

Uočivši naše uporne napade (a u međuvremenu je pao Sumartin na Braču) Nijemci su se potajno, noću izuvši obuću (prema izvještaju samih Nijemaca) povukli s Ubline ka Sućurju. Uz pomoć terenaca sela Bogomolja i susjednih zaseoka, pripadnika Hvarskog partizanskog odreda, te naših минера na čelu s Markom Matošićem-Maturom, prešli smo uzan dio otoka u rajonu kote Ublina, kao i u sam Sućuraj, koji je bio također organiziran za kružnu obranu, praveći prolaze u bodljikavoj žici i minskim poljima.

Mjesto je izgledalo stravično: kuće bez krovova, nigdje stanovnika. Nijemci su građu iz kuća koristili za pokrivena skladišta. Većina neprijateljskih vojnika uspjela se prebaciti na kopno u rajon Makarske, a manji je broj zarobljen ili ubijen.

Našli smo samo jednu ženu s djetetom. Dječak je neoprezno zašao u minsko polje, a drug Matošić ga je uz opasnost po vlastiti život — iznio mrtva na rukama.

Bataljon je tada brojao oko 450 ljudi. Među njima i dvije drugarice. Zvali smo ih po zavičajnim otocima: Soltanka i Ižanka. Jedna od njih bila je ranjena u ovoj borbi.

Peti bataljon, čiji sam stjecajem prilika bio komesar, svojim dejstvom okončao je oslobođenje mog rodnog otoka Hvara.

Početak listopada bataljon »Antonio Gramsci« je rasformiran. Većina mladih boraca raspoređeno je po ostalim jedinicama 26. divizije, a ostali su se kasnije vratili kućama u Italiju.

ZASJEDA NA PELJEŠCU

Ante

Ivanković

Bojo

Stab 26. divizije na Visu dobio je obavještenje da se u rajonu Stona na Pelješcu nalazi u teškoj situaciji Pelješko-neretvanski odred. Dobijen je i podatak da će iz pravca Dubrovnika preko Stona i Kune proći manja njemačka kolona jačine 30 do 50 vojnika koja se nalazi na vojnom kursu u Korčuli. Odmah je određen naš 4. bataljon da se prebaci na Pelješac, sačeka i uništi ovu kolonu Nijemaca.

Dana 19. hpnja 1944. oko 20,30 sati bataljon se ukrcao na partizanski brod u Komiži i u toku noći prebačen je na Lastovo. Slijedeće noći 1. i 2. četa prevezene su Lastovskim kanalom i iskrcane na Pelješac oko 15 km istočno od Orebića. Tu su nas prihvatili terenski radnici i do svanuća stigli smo na visoravan Pelješca 4 do 5 km zapadno od Kime. Zauzeli smo položaje u vinogradima pored ceste Janjina—Kuna—Orebić. Borcima je strogo naređeno da leže nepokretni u vinogradima koji su bili prilično ozelenjeh, da ne bi bili primijećeni od neprijateljske izvidnice ili pak od pojedinih seljaka koji bi nas mogli nesmotreno i nehotice otkriti. Nalazili smo se među njemačkim garnizonima u Stonu, Kuni, Orebiću, Janjini i Trpnju te u slučaju da neprijatelj uoči naše prisustvo našli bismo se u teškoj situaciji jer su mogućnosti za manevar ili povlačenje bili minimalni.

U očekivanju okupatorske jedinice borci su bili nestrpljivi, jer se njemačka kolona nije pojavljivala, a prema obavještenjima je trebala naići iz Kune između 7,30 do 8,30 sati. Prošlo je i 10 sati, a

Nijemcima ni traga. Sunce se pomicalo prema zenitu i pržilo, a borci su potrošili zalihe vode koju su ponijeli u čuturicama, pa ih je morila strašna žeđ. Iako je u poljskim bunarima bilo vode nije se dozvolilo da bi itko išao po vodu, zbog čuvanja tajnosti.

Kada smo već počeli gubiti nadu da će Nijemci naići, oko 11 sati primijetili smo kolonu na udaljenosti od jednog i po kilometra iz pravca Kune. Uslijed velike vrućine Nijemcima je vjerojatno popustila budnost, a s druge su strane bili sigurni da im ovdje ne prijete, nikakva opasnost jer se nalaze na prostoru omeđenom njihovim garnizonima.

Naši borci su bih udaljeni od ceste od 10 do 20 metara i pri rasporedu zasjede strogo je naređeno da nitko ne smije otvoriti vatru prije nego komandant bataljona Mirko Serbo ne ispali raketu, odnosno dok čelo njemačke kolone ne dođe u visinu našeg desnog krila. Sa svojom četom bio sam postrojen negdje po sredini našeg borbenog poretka. Nijemci su polako marširali i pjevušili, a mi smo ih držali na nišanu »šaraca«, automata i pušaka.

Kada je komandant ispali raketu zabrektali su »šarci« i strojnice po njemačkoj koloni. Nijemci nisu imali vremena reagirati i bilo što efikasno poduzeti. U koloni je bilo pet mazgi natovarenih opremom i hranom. Dvije su se mazge otrgle iz ruku vojnika i stale bježati kroz polje. U ovoj koloni je bio 51 neprijateljski vojnik, od kojih je 43 zarobljeno, a 8 je mrtvih ostalo na cesti. Zaplijenjeno je oko 40 pušaka. Zaplijenjeni konji predani su Narodnooslobodilačkom odboru.

Šestorici je Nijemaca uspjelo da se prebace preko ceste na suprotnu stranu u jednu vrtaču u kojoj je bio vinograd i' 5—6 stabala mladih smokava. Pretrčao sam preko ceste i izbio iznad vrtače odakle sam imao dobar pregled. Sklonio sam se iza jednog velikog kamena te komandovao svojim borcima kamo će bacati ručne bombe radi uništenja ili zarobljavanja ove grupice. Za mnom je išao borac Ivan Gizdić-Caruga. U žbunju je nabasao na ranjenog Nijemca koji je iz pištolja iz neposredne blizine pucao na Čarugu i teško ga ranio u predjelu trbuha. Vidjevši što se događa vodnik Ante Belas-Patak pritrčao je i likvidirao fašistu. Caruga je odmah pre vijen, postavljen na nosila i evakuiran.

Borci su nastavili gađati ručnim bombama preoravši čitavu vrtaču. Nakon izvjesnog vremena, možda je prošlo desetak minuta. Nijemci su na jedan kolac, skrivajući se iza mrtvog ugla podigli bijelu krp u znak predaje. Držao sam ih na oku i naredao da izlaze rukama podignutim u vis. Kada smo ih razoružah vidjeli smo da ih ima samo petorica. Moji borci su skočili u vrtaču da je pretraže, ali šestom Nijemcu ni traga. Začudo, i pored toliko bačenih ručnih bombi ni jedan Švabo nije bio ranjen, ah od velike prašine bih su sasvim bijeh kao mlinari. Zarobljenici su izjavili da se šesti uspio prebaciti iz vrtače i pobjeći u pravcu Kune koja je udaljena od poprišta borbe oko četiri kilometra.

U toku ovog kratkotrajnog i žestokog okršaja našao sam se u unakrsnoj vatri. Neki naši borci, misleći da sam Nijemac osuli su vatru po meni i pravo je čudo što nisam stradao od svojih, pa sam se morao sklanjati oko kamena. Pri tome sam pazio da se ne izložim vatri iz vrtače. Ovo je primijetio komandir čete Jure Beović i tek na njegovo upozorenje naši su borci prestali pucati prema meni.

Oko 13 sati smo krenuli sa zarobljenicima u pravcu sela Gornja Vručica noseći na nosilima ranjenog Carugu koji je putem od zadobijenih rana umro. Sahranili smo ga na seoskom groblju otvoriši jednu grobnicu s lijeve strane od ulaza u groblje.

Noću 21/22. lipnja stigli smo na isto mjesto gdje smo se pret hodne noći iskrcač. Tu nas je čekao brod kojim smo otplovili na Lastovo, odakle smo se nakon par dana vratili na Vis.

Ovom iznenadnom akcijom našeg bataljona i uništenjem nje mačke kolone Nijemci su u obližnjim garnizonima izgubili glavu i uspaničili se, a Pelješko-neretvanski odred nastavio je svoju borbenu i ostalu aktivnost.

.i'!